

294531491

101 Københavns kommune

HISTORISKE MEDDELELSER OM KØBENHAVN

MED REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1964-67

Årbog 1967

MAG

UDGIVET AF KØBENHAVNS KOMMUNALBESTYRELSE
I KOMMISSION HOS G·E·C GADS FORLAG
KØBENHAVN 1967

**HB
His**

HISTORISKE
MEDDELELSER OM
KØBENHAVN

Årbog 1967

HISTORISKE MEDDELELSER OM KØBENHAVN

MED REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1964-67

Årbog 1967

UDGIVET AF KØBENHAVNS KOMMUNALBESTYRELSE
I KOMMISSION HOS G·E·C GADS FORLAG
KØBENHAVN 1967

KØBENHAVNS KOMMUNES
BIBLIOTEKER

Redaktør:

stadsarkivar, dr. phil.
SIGURD JENSEN

På omslaget stadens ældste segl efter H. U. Ramsing:
Københavns Historie og Topografi i Middelalderen

Historiske Meddelelser om København er medlemskrift
for Selskabet for Staden Københavns Historie

K
KØBENHAVNS KOMMUNES
BIBLIOTEKER
FAGSAL F
Kultorvet 2
1175 København K
33 93 60 60 lok. 216

1967
ex. 9

Trykt hos:
Nielsen & Lydiche (M. Simmelkiær), København

INDHOLD

Professor, dr. phil. <i>Gustav Albeck</i> : Absalons eftermæle. Nogle træk af hans »mytes« historie	7
Overassistent i Københavns Stadsarkiv <i>Egil Skall</i> : Den engelske tinfabrik. Et tillæg	88
Stadsarkivar, dr. phil. <i>Sigurd Jensen</i> : Carl Emil Fenger som borgmester. Træk af københavnsk kommunalpolitik i 1870'erne og 1880'erne	105
Fru <i>Zelia N. Andrup</i> : Erindringer. I. Huset	142
Anmeldelser.	
<i>Johan Jørgensen</i> : Rentemester Henrik Müller. En studie over enevældens etablering i Danmark. Anmeldt af administrator, dr. phil. <i>Albert Fabritius</i>	174
<i>Poul Strømstad</i> : Søerne. Sortedamssøen. Peblingsøen. Sankt Jørgens Sø. En kulturhistorisk skildring. Anmeldt af administrator, dr. phil. <i>Albert Fabritius</i>	177
<i>Jan Møller</i> : Borger i det gamle København på Frederik den Sjettes og Christian den Ottendes tid. Anmeldt af direktør, cand. mag. <i>Jens Vibæk</i>	180
Register 1964-67	181

671275

ABSALONS EFTERMÆLE

Nogle træk af hans »mytes« historie

AF GUSTAV ALBECK

Få af den danske histories skikkelser har sørget bedre for deres eftermæle end Absalon. Vi træffer hans navn på en runesten, den såkaldte Nørre Aasum-sten. Den kan være rejst af ham selv. I så fald har han fulgt gammel dansk skik og søgt at bevare erindringen om sit navn indhugget i et uforgængeligt materiale. Indskriften på Nørre Aasum-stenen taler både om dåd og fromhed: »Krist, Mariæ søn, hjælpe dem, der byggede denne kirke, ærkebiskop Absalon og Esbern Mule«. ¹

Men er det uvist, om Absalon selv har foranlediget dette minde rejst for en enkelt af sine gode gerninger, kan der ikke herske tvivl om, at han har inspireret og opmuntret Saxo til storværket om de danskes bedrifter. Ej heller om, at han i udstrakt grad forsynede folket og sin historieskriver med talrige detaljer vedrørende sin egen andel i rigets skæbne. Mere eller mindre direkte indgav han Saxo de synspunkter og tanker, som han fandt grundlæggende for sit politiske og kirkelige virke. Absalon-afsnittet er ikke blevet, hvad en dansk historiker har følt sig fristet til at sige, Absalons memoirer, erindringer, som ærkebispnen har dikteret sin klerk. ² Saxo har været mand for at forme sin skildring på egen hånd. Men at kildematerialet vedrørende den såkaldte samtidshistorie ca. 1157-85 har taget farve af Absalons syn på begivenhederne, synes uomtvisteligt. Ligeledes må det anses for givet, at mange detaljer, manges situation eller episode i Saxos beretning har deres udspring i ærkebispens udsagn. Saxos fremstilling af Danmarks historie fra borger-

krigen til Knud VI – og da navnlig fra det tidspunkt, hvor der er mulighed for, at Absalons erindringer kan have inspireret teksten – har et stærkere præg af oplevelse og kendskab til enkelthederne end hele den øvrige fremstilling og afføder faktisk kun ganske få steder et udtryk eller en sætningsperiode, der med lidt god vilje giver anledning til formodning om brug af skriftligt forlæg.

I sin fortale gør Saxo med retorisk livfuldhed og humanistisk ydmyghed rede for de kilder, han har anvendt, og i denne sammenhæng nævner han udtrykkelig Absalon. Efter at have rost de flittige islændinge, »hvis skatte af sandsagn fra svundne tider« han flittigt har rådspurgt til »en ikke ringe del« af sit værk (sandsynligvis oldtidshistorien), fortsætter han som følger: »Fuldt så meget har jeg taget efter Absalons frasagn og har troligt stræbt nøje at nemme og flittig at optegne, både hvad han selv har øvet, og hvad han har fortalt mig om andres id; thi hvert et ord af den ærværdige mands mund har jeg holdt i hævd som en himmelsk lærdom«. ³ Selv om slutningen på denne svada har en ren retorisk klang, kan realiteten i Saxos udsagn, nemlig at han flittigt har optegnet Absalons fortælling om, hvad han har øvet og om andres id, ikke drages i tvivl. Absalon har selv ydet sine væsentlige bidrag til udformningen af sit litterære eftermæle, sin myte.

SVEN AGGESEN OG SAXO

Saxos kollega, *Sven Aggesen*, nævner i sin korte Danmarkshistorie Absalon to gange og kun den ene gang i forbindelse med krigeriske bedrifter. Han har som øjenvidne overværet Absalons erobring og udslettelse af Jomsborg (Julin). ⁴ Svens lille Danmarkshistorie er en skildring af Dånmarks konger, og hans beretning om tiden efter borgerkrigen har kun eet sigte: Valdemar den Stores og Knud VI's forherligelse. Det andet sted, Sven Aggesen nævner Absalon, er ved

overgangen til skildringen af Svend Estridsøns sønners historie. Her skriver han, at »den berømmelige ærkebiskop Absalon« har meddelt ham, at Sven Aggesens hirdfælle, Saxo, just »anstrengte sig« for at skildre Svend Estridsøns sønners bedrifter »vidtløftigere i en finere stil«. ⁵ At Absalon kendte Sven Aggesens arbejde som krønikeforfatter og underrettede ham om Saxos forehavende, vidner om, at bispens interesse for historie ikke blot var et personligt anliggende, men bundede i en sand interesse for fædrelandets fortid. Det var den samme interesse, der fik ham, i forbindelse med Knud VI, til at foranledige Vederloven fra Knud den Stores tid nedskrevet, og det var næppe uden hans mellemkomst, at Sven Aggesen lavede en latinsk oversættelse af denne. Men bag Absalons interesse for historien spores hans politiske ideer og tanker, og det har visselig ikke været ham ukært, at en så fornem stilist som Saxo kunne bringe eftertiden bud om hans egen store indsats for det danske rige og den danske kirke.

Ved bedømmelsen af *Saxos skildring* af Absalon bør man ikke overse, at beretningerne om Absalons deltagelse i de forskellige historiske begivenheder ikke altid sætter ham i et gunstigt lys. Således gøres Absalon medansvarlig for Valdemar den Stores plan om en afstraffelse af falstringerne. Planen forhindres ved Valdemars og Absalons sygdom, og det ses som et gavnligt fingerpeg fra Gud, »hvormed Han havde brudt deres syndefulde forsæt«, og det hedder udtrykkelig, at *de*, dvs. kongen og Absalon, glædede sig over, at Gud ved sin nådige tugtelse havde hindret dem i at sætte deres ondskab i værk. ⁶ Det er nærliggende at sammenligne Saxos skildring af den unge Absalons lidet fromme holdning til falstringerne med skildringen af den ældre og mere modne ærkebispes reaktion over for de oprørske skåninger. I begge tilfælde er der tale om Absalons forhold til genstridige landsmænd. Her er han længe den besindige og resignerende, der på trods af advarsler drager til Skåne

for på tinge – ved sin berømte veltalenhed – at søge at tale oprørerne til fornuft. Det lykkes kun halvt, og ved det næste tingmøde holder han sig borte. Da oprøret bliver truende, erindrer han sig, at han ikke er »en stimand, men en fader og hyrde, der var kommet for at stifte fred og ej udgyde blod«. Med korset foran sig drager han ud imod oprørshæren og jager den ind i den nærmeste lund, og da oprøret er dæmpet, viser »han sig ikke grum, men god; ved at stikke sit sværd i skeden vandt han sig ros som en sand Herrens tjener«. ⁷

Man kan meget vel formode, at denne skildring har til formål at smykke den kendsgerning, at skåningernes heftige modstand tvang Absalon til at søge ly i sin borg ved København. Imidlertid har Saxo, allerede inden skildringen af det skånske oprørs forskellige faser, forberedt læserne på, at Absalon kort efter sin udnævnelse til ærkebisp gik ind i en periode af modgang og trængsler. Det hedder som optakt til skildringen af det skånske oprør: »Da Danerne var på hjemvejen, hændte der et mærkeligt og hidtil uhørt jertegn: en nat kom der en umådelig mængde markmus langt oppe fra landet og styrtede sig med en ynkelig piben ud i Slien, hvor de alle omkom; og næste morgen var stranden helt oversået med deres ådsler, der drev i land alle vegne. Men var det et stort under, så var det tillige til største gavn for folkene der på egnen. – Samme nat blev Absalons klæder musegnavede, mens han lå og sov – et sikkert varsel om den modgang, der forestod ham«. ⁸ Dette er god middelalderlig fortælle teknik, men samtidig en indrømmelse af, at de tider, der fulgte, blev såre kritiske for den nye ærkebisp.

Trods flugten fastholder Absalon ifølge Saxo den resignerende og forhandlingsvenlige holdning. Da kong Valdemar vil dæmpe oprøret med magt, foreslår Absalon, at man skal kalde de skånske stormænd til møde på Fyn. Men over for stormændenes forslag

om, at Absalon skal bede kongen afsætte de sjællandske fogeder i Skåne og erstatte dem med »indfødte«, står Absalon stejlt. Han nægter at være med til dette forsøg på at undergrave »kronens gamle og hævdvundne højhedsret«.⁹

Oprøret bryder ud på ny, og først nu røber Saxo, at det er rettet mod Absalons kirkepolitik og mod hans person. Skåningerne vil ikke udrede bispetiende og er imod cølibatet, ja de erklærer ærkebisperembedet overflødigt. Kongen går uantastet i land med en hærstyrke i Skåne, men da Absalon nærmer sig kysten, samler skåningerne sten for at dænge hans skib til. Forarget udbryder Saxo: »ingen skænkede det en tanke, at den mand, de drev bort fra Skånes jord, var den samme, som havde fredet alle Danmarks strande, så der var trygt at bo og bygge«.¹⁰

Saxo beretter endvidere om, at skåningerne rådede kongen til at fjerne Absalon og de fremmede fogeder, og de fik støtte af de jyske hærmænd, »der troligt nok ønskede Absalon af vejen, dels af had til tienden, som nys havde vundet hævd i Sjælland og Skåne, dels også fordi de endnu med skræk kom Fodevig-slaget i hu«.¹¹ Kun Absalons egne riddere sværger ham troskab og lover at »føre deres herre og husbond fri og frank over alt Skånes land, om så bønderne stod ham aldrig så hårdt imod«. – »Men kongen«, sukker Saxo, »lyttede mere til jydernes feje råd end til de andres djærve tale«. Valdemar overtaler Absalon til at opgive videre fremfærd i Skåne og til at vende tilbage til Sjælland. Men ikke nok med det, kongen takker ham ifølge Saxo for hans store føjelighed, men beder samtidig om at måtte beholde Absalons riddere i sit følge.¹² Saxo kan ikke skjule, at dette er et nyt overgreb mod Absalon, som kongen tvinger til at resignere ved at berøve ham hans verdslige magt. Det fremgår endvidere af den følgende skildring, at hadet mod Absalon breder sig mere og mere. »I det hele gik der ikke en dag hen«, skriver Saxo, »uden at de lagde Absalon

for had med nye løgne; og hver gang jyderne hørte sligt, gav de dem (skåningerne) medhold, støttede ved smiger, hvad de burde straffe med sværd, snakkede dem skammelig efter munden og fremmede derved mægtigt oprørernes sag.¹³

Da kongen (af mangel på levnedsmidler, siger Saxo) trækker sine væbnede styrker bort fra Skåne, stævner han nogle udvalgte mænd af den skånske almue til møde på stranden ved det senere Helsingør for at forlige dem med Absalon. Som Saxo skildrer mødets optakt, ser det ud, som det er Absalon, der er den indstævnedede, eller rettere den anklagede, men at han i kraft af sin vel-talenhed klarer frisag: »Her mødtes da Absalon omsider med kongen, førte mange vidnesbyrd for sin uskyld og fralagde sig alle sigtelser, samt gendrev alt, hvad der i hans fravær var blevet løjet ham på, og det med så gode og gyldige grunde, at han tvang klagerne til at vedgå deres skyld og bede ham om forladelse derfor, ja vendte deres søgsmål til hyldest og hæder«.¹⁴

I realiteten synes Absalon at have lidt nederlag, selv om Saxo hævder om Absalons tale, at »nogle af de tilstedeværende sagde, at det var som talt ud af Herrens egen mund«.¹⁵ De skånske forhandlere kan ifølge Saxo trods »deres ærlige og oprigtige råd ikke bringe den skånske almue til at lade sin galskab fare«. Den vil »hverken svare bispetiende eller i nogen måde yde kirken dens ret«.¹⁶ Da griber ærkebispens til sit kraftigste, kirkelige våben; han lyser interdikt over Skåne. Skal man tro Saxo, gjorde dette våben sin virkning. Skåningerne bad om udsættelse af straffen og ny forhandling med Absalon, »hvad han også villigt tilstod dem, da han altid hellere tog folk med det gode end med det onde«. Men heller ikke denne gang sejrer han. »Alligevel brød almuen sig fejl om hans godhed, men blev ved med at plyndre herremændenes gårde, hvad enten husbonden stod i kongens eller bispens tjeneste«.¹⁷ Dette bliver for så vidt til gavn for Absalon, som kongen nu be-

slutter at slå det skånske oprør ned med magt. Han møder oprørerskaren ved Dysjebro i det søndre Skåne. Saxo siger, at Absalon bad ham »heller bruge stokken end sværdet«. ¹⁸ Men kongen ønsker at slå oprøret ned »med en strengthed, han ellers afskyede«. Alligevel bliver det den forsoningsvenlige biskops ryttere, der kommer til at gøre udslaget, da de skyder genvej over et ukendt vadested, dræber en mængde oprørere og driver en stor mængde af bønderne ud i Saksåen, mens andre flygter. »Således blev dette sammenløbne pak slaget af Guds dom og måtte bøde hårdt for sin gruelige helligbrøde«. ¹⁹ Da en ny bondehær et par dage efter samles i Østskåne, drager kongen mod den for at knuse den med magt. Atter her fremtræder Absalon som den milde og overbærende. Han overtaler kongen til at vise skånsel med de ord, »at det var synd at slå så mange bønder ihjel«. Det hedder endvidere: »Så snart han kom tilbage til broen, faldt opstandens hovedmænd ham for fode, favnede hans knæ og lovede herefterdags i alle måder at være hans tro og lydige tjenere; og da man tvivlede på deres løfter, svor de en dyr ed derpå«. ²⁰ Men heller ikke nu har Absalon vundet sejr. Over for kongen er skåningerne villige til at gå ind på alt undtagen på at svare bispetiende. Kongen søger at overtale Absalon til at give afkald på dette, bl.a. ved at minde ham om, hvordan det gik Knud den Hellige i Odense. Men Absalon står stejlt på kirkens ret og siger, »at om kongen også gav almuen medhold, skulle det ikke hindre ham i at kræve bønderne for den tiende, de skyldte ham«. Ædelmodigt tilføjer Absalon, at kongen »gjorde bedst i at tie stille og ej pådrage sig almuens had ved at hjælpe kirken«. ²¹ Også denne gang må Absalon bøje sig. Kongen beder ham vente med at inddrive bispetiende for senere at sætte igennem med lempe, hvad man ej havde kunnet vinde med våben. Absalon indvilliger uden principielt at give afkald på sin ret, og Saxo tilføjer: »Dette Absalons forsonlige løfte gjorde ende på oprøret«. ²²

Som det ses af det her refererede, er skildringen apologetisk. I modsætning til, hvad der er tilfældet i beretningerne om den unge Absalons indsats mod vender og sklaver, rigets og troens fjender, fremhæves her bispens vilje til from resignation og hans uvilje mod at bruge magt mod landsmænd. Bag den hele fremstilling aner man dog en voksende konflikt mellem konge og ærkebisp. Den balance mellem konge- og kirkemagt, der havde været den unge Roskilde-bisps politiske mål, synes at være blevet truet fra det øjeblik, han blev Eskilds efterfølger. Bag Saxos noget florumvundne skildringer af den skånske opstand øjner man den kendsgerning, at det er kongen, Valdemar, der af rigspolitiske grunde er den forsonlige og kompromissøgende. Situationen skiftede, da Knud VI kom på tronen.

At den skånske oprørsånd ikke var kuet, viste sig nemlig straks efter Valdemars død. Absalon trådte frem på det skånske ting, »men talte kun for døve øren; thi almuen var ham ond og lod ham stå ene tilbage, men strømmede selv andetsteds hen for at holde ting og høre oprørets hovedmænd tale«,²³ og Absalon må atter flygte tilbage til Sjælland. Da oprøret bryder ud i lys lue, understøttet af kong Knud af Sverrig og Birger Jarl, iler Absalon med sjællandsfarene til Skåne: »Han red med flyvende faner ind på det tillyste tingsted og hindrede ej blot almuens oprørske forsæt, men satte også med fuld og lovfast dom de gamle love i kraft igen . . .«. ²⁴ Saxo melder intet om blodsudgydelse ved denne lejlighed, men det anes mellem linjerne, at bispen kvæler oprøret i kraft af overlegen våbenmagt. Saxo fastholder imidlertid billedet af den milde, forsonlige Absalon. Da den unge kong Knud hører om det kuede oprør, drager han »frydefuld videre til Skåne, hvor han udlagde Frosta herred til at hærges med ild og sværd«. ²⁵ Men da Absalon lægger sig imellem af godhed, slipper indbyggerne med en pengebøde. »Her gik til visse nåde for ret«, skriver Saxo, »når

vitterlige overtrædere slap med så lille en bod for så uhyre en brøde. Som følge heraf fattede også de andre skåninger håb om kongens tilgivelse, og samme store nåde blev da også ved Absalons milde hånd dem til del . . .«. ²⁶ Det hedder om følgerne af Absalons optræden med flyvende faner på tingstedet: »Således endte med dette ting det gruelige og langvarige oprør; og siden har almuen aldrig vovet at yppe ufred og byde stormandsstanden trods«. ²⁷ Absalon har omsider sejret; ikke i kraft af veltalenhed, mildhed eller åndens magt. Han har den unge kampstærke konge bag sig, og i ly af hans styrke kan han på ny vise mildhed og tålsomhed.

Under sit første togt mod venderne havde han måttet bøje sig for Peder Ebbesens kloge råd. Det hedder udtrykkelig »her måtte da Absalons djærve råd vige for Peders store omtanke; hver mente sit efter alder og åremål, den enes forslag røbede ungdommens mod, den andens tale var den grå gubbes«. ²⁸ Ligeledes ser vi Absalon blive sat til vægs af den veltalende Dombor ved dennes første møde med bispen og erfarer, at han lader sig overtale af denne Ryg-boernes veltalende repræsentant ved deres næste møde. Som ærkebisp i Skåne er han derimod et mønster på klogt tålmod og ædel resignation, men må netop derfor tåle mange ydmygelser. Han prøves i modgang – og Saxo er ivrig for at vise, at han består prøven.

Det er ikke til at afgøre, hvor mange af de ikke få episoder i Saxos beretning, hvor krigeren Absalon står i et mindre gunstigt lys, der beror på en bevidst fortællekunst. Måske har Saxo søgt at skabe en virkningsfuld folie for de mere strålende skildringer af Absalons indsats. Udelukket er det imidlertid ikke, at mange af disse Absalons »nederlag« er meddelt historieskriveren af Absalon selv ud fra en ærlig vilje til at give en mere pålidelig skildring og vel også ud fra bevidstheden om, at hans store gerninger fuldt kunne opveje hans svagheder og brist. Helt for Saxos egen regning

står formentlig de tilløb til en karakteristik af Absalon, som fra tid til anden dukker op mellem de mange mere eller mindre dramatiske episoder. Allerede i forbindelse med Absalons lykkelige flugt fra blodgildet i Roskilde hedder det hos Saxo: »Således ville lykken ej helt røve Danmark dets genoprejsningshåb, men holdt sin hånd over rigets vordende støtte.«²⁹ Og umiddelbart efter Absalons valg til bisp i Roskilde trækker Saxo hovedlinjerne op for en karakteristik af den nyvalgte bisp: »Straks efter sit valg lagde han for dagen, at han var fuldt så vel viking som bisp og skøttede lidet om at røgte troen i ro og mag herhjemme, når den stod på spil histude. Det er jo også fuldt så god en gudsdyrkelse at slå troens fjender på flugt som at tage vare på kirketjenesten. Bispegården lod han mestendels ligge jævnet med jorden, thi for ret at værne land og rige med trygge vagthold lå han altid på udgik ude ved søen, ofte havde han for skik at søge husly under skovens løvtag, og just fra dette ringe bo rejste han fædrelandets hus af gruset. Også hans vel-talenhed kom sjællandsfarerne til gode, som de snart fik at mærke; thi på tinge trindt om land, hvor tvistemålene var udartet til vold og kiv, bragte han ved sin rolige ligevægt fredeligere forhold til veje. Så store var hans talegaver, at de, der havde tænkt sig ham som et drog uden mål og mæle, tværtimod måtte indrømme, at det var dem selv, som var de dumme. Om vinteren agtede han det for intet at pløje de islagte vover med snækker, for at landet ikke på nogen årstid skulle savne de nyttige vagthold, eller han, den store fædrelandsven, få ord for at lempe sig efter forholdene. Således var han lige så fuldt fædrelandets fader som biskop, lige strålende som hærmand og som Herrens tjener.«³⁰

Som skribent er Saxo den bredt malende epiker, aldrig den psykologiske portrættør. Han indlader sig sjældent på at forme en samlende karakteristik som i det her citerede stykke. Dette forsøg på at skildre den mærkelige dobbelthed i Absalons virke og natur,

kirkemanden og krigeren, venderkampenes utrættelige, hårdføre høvding og tingsmødernes veltalende forligsmand, er ikke helt vellykket. Man overbevises ikke ganske om, at Absalon var lige strålende som Herrens tjener og som hærmand. Vægtskålen synker ned til fordel for krigeren, således som den gør i hele Saxos beretning om Absalons gerning. Der har derfor i tidens løb været en ikke ringe tilbøjelighed til at læse hen over de i virkeligheden mange steder hos Saxo, der beretter om den forligssøgende og forligsskabende Absalon (sådan som vi også finder ham under de skånske oprør), ikke nogen svag, kompromissyg politiker, men en mand med megen vilje og evne til at forlige store modsætninger, en klog og smidig statsmand, der ikke blot sikrede riget mod ydre fjender, men ved kløgt og mådehold søgte at skabe ro og samling i et folk, der havde været hærget af indre strid. En kirkelig politiker, der i en tid, hvor kampen mellem stat og kirke stod på sit højeste, bevidst arbejdede på at forsone bitre modstandere og skabe en modus vivendi for et afbalanceret og funktionsdygtigt samvirke mellem konge og kirke. Som Saxo har formet sin skildring, har den fået slagside og taget farve ikke blot af hans hang til det panegyriske, men af hans beundring for sin helts militære meriter og hans ubændige patriotisme.

Det er billedet af fædrelandets fader, den årvågne, tapre, brynje-klædte bisp, som fuldt så ofte havde sværdet som bispestaven i hånd, der er blevet stående i eftermælet, og som i nogen måde har fået mytens karakter. Det er sådan, vi møder Københavns grundlægger i rytterstatuen på Højbroplads, kampberedt og myndig på sin stejlede gang og med en økse i sin højre hånd. (Også øksen stammer fra Saxo, der beretter, at bispen i sine ledige stunder hugger ved, et træk, der synes uløseligt knyttet til myten om Absalon).³¹ Derimod fremtræder kirkemanden i sit bispelige skrud i statuen på facaden af Nyrops rådhus. Han er blevet til to forskellige personer.

HELMOLD OG ARNOLD

Kilder, der er samtidige med Saxo, er ikke nær så meddelsomme som denne om Absalons indsats som kriger og politiker. *Helmolds* »Slavekrønike«, der er blevet til i tiden o. 1170, altså mens Absalon endnu var ung, og inden han blev ærkebiskop, nævner ham blot som deltager i Rügens erobring 1169. Han sammenstilles med sin tyske kollega Berno af Magnopolis (Mecklenburg), der ikke nævnes af Saxo i denne sammenhæng. »Begge var til stede og viste den største nidkærhed for at få grundlagt gudshusets tjeneste iblandt et »vanartig og forvendt« folkefærd.«³² Helmolds fortsætter, *Arnold af Lybeck* (ca. 1200), er lidt mere meddelsom, men holder sig også til billedet af Absalon som kirkens mand. Det hedder i det smigrende kapitel 5 (Om danernes agtværdighed), at Absalon ikke gav sin forgænger i ærkebispestolen, Eskil, det mindste efter i iver for religionens fremme, og han karakteriseres som fyldt af brændende retsiver og – med en bibelallusion – »omgjordet af Guds rustning«. »Kraftigen udrustet af Herren med mangfoldige gaver og dyder, havde han dog sin egentlige hovedstyrke i det kyskhedens smykke, der var hans gode samvittigheds bedste klenod.«³³ Her hentyder Arnold til Absalons ugifte stand og hans nidkære kamp for at gennemføre kravet om gejstlighedens cølibat, et af stridspunkterne under den skånske opstand. Det er formentlig dette, Arnold hentyder til, når han skriver: »Alligevel måtte han af nogle døje mangan hård modsigelse, da han ligesom apostelen var nidkær over dem med Guds nidkærhed, og både med overbevisninger, besværgelser og straffende ord oplærte dem til at våge over deres kyskhed.«³⁴ Det hedder endvidere, at kong Knud VI i sin kamp mod slaverne fulgte »ærkebiskop Absalons råd og blev således deres overmand ved kløgt snarere end ved magt.«³⁵

I kap. 18, Om Lunde ærkebiskop Absalons død – sammenfatter

Arnold sin karakteristik af Absalon – helt og holdent billedet af en stor prælat og kirketjener, et eksempel på kirkelig fromhed og nidkærhed – og ikke et ord om krigeren: »I løbet af disse dage borttoges hr. ærkebiskop Absalon i Lund fra dette liv. Den afdøde var from, højforstandig, overmåde hensynsfuld og en sjælden hædersmand. Hans utrættelige nidkærhed skyldtes det, at kirkerne i hele Danien, som før havde haft forskellig skik, nu allesammen fik ensartet gudstjeneste. Oventil på sin bispestoi lod han fastgøre et krucifiks for at betyde dem, der gik ud og ind, at det mindre var ham end den korsfæstede, de bøjede sig for. Derhos bortskænkede han gavmildt sin ejendom til kirker og klostre og lagde i særdeleshed vind på at berige og udsmykke martyren salig Lavrentii bispekirke i Lund med kostbare lysekroner, meget store klokker, som man nu ser dem, og forskellige andre prydelser. Og efterdi han, som sagt er, havde stor forkærlighed for munkestanden, lagde han ligeledes megen vægt på opførelsen og den rigelige udstyrelse af et kloster for Cysterciensermunke i Sora . . .«. »Over hans død sørgede hele Danien dybt; og ihukommende, hvor mange splidagtige han i levende live havde ført til fred og forsoning, beføl alle den hedengangne til den store fredens stifter Jesus Kristus«. ³⁶

En ejendommelighed ved Saxos skildring er, at vi intet hører om Absalons barndom og ungdom. Han dukker helt pludselig frem i begivenhederne omkring blodgildet i Roskilde. Man ved praktisk talt intet om Absalons barndom og kun såre lidt om hans ungdom. Dog står det fast, at han har studeret i Paris, som adskillige andre danske stormændssønner i hans samtid. Herom er Arnold mere meddelsom end Saxo. Det hedder i kapitlet Om danernes agtværdighed: »Også i videnskabelig dannelse har de gjort ikke ringe fremgang, idet de fornemme der i landet skikker deres sønner til Paris, ikke alene for derved at hæve klerkestanden, men og for at få dem oplærte i al slags verdslig viden. Der tilegner

de sig så kendskab til landets bogverden og til dets tungemål og har således drevet det vidt ikke alene i de frie kunster, men tillige i gudsvidevidenskaben. Deres medfødte tungefærdighed sætter dem nemlig i stand til ikke blot at vise sig som skarpe hoveder, hvor det i en ordstrid kommer an på at klare for sig med bevisgrunde, men også til, hvor det gælder kirkens anliggender, at lægge deres duelighed som dekretister og legister for dagen.³⁷

Kapitlet danner optakten til den første præsentation af Absalon, hvilket næppe er tilfældigt. Samtidige udsagn viser, at Absalon var agtet og beundret i den internationale romerkirke for såvel sin kirkelige nidkærhed som sin dannelse. Således lægger den munk, der i tiden omkring 1210-30 skriver Abbed Vilhelms Krønike, ganske særlig vægt på at fremhæve Absalons kristelige og gejstlige dyder, og kun i et enkelt, men til gengæld virkningsfuldt udtryk hentyder han til hans krigergerning: »Vendernes vældige fjende«. »Præstedømmet i Roskildekirken var på samme tid smykket med biskop Absalon, en mand med stort snille, klerkenes pryd, de sørgendes og nedbøjedes trøstermand, alle munkes hengivne ven og hele folkets bramløse styrer, de fremmedes og fattiges milde forsørger, Vendernes vældige fjende, troens smykke, et mønster på ædruelighed, et forbillede på kyskhed, et herligt spejl for sjælsadel og retfærdighed, et lys, der strålede i Herrens tempel, og samtidig dets faste og urokkelige støtte.«³⁸

Det kan ikke undre en, at en kirkens mand især hæfter sig ved Absalons kristelige dyder og fortjenester. Mere overraskende er det, at en gravskrift, der sandsynligvis stammer fra det 13. århundrede og er kendt gennem den sjællandske krønike, især roser ham for verdslige egenskaber som skønhed, kraft og visdom ved at sammenligne ham med henholdsvis bibelens Absalon, Samson og Salomon.³⁹ Denne inskription erkender, at menneskelig storhed forgår, og den samme tanke går igen på en senere indskrift ud-

ABSALONS EFTERMÆLE

skåret på et trædække, der var lagt over graven. Også her lovprises Absalon i hyperbolske vendinger, og, hvad der er af særlig interesse, Absalon lovprises som fædrelandets fader, et udtryk som er lånt fra Saxo.

Det er også her statsmanden og krigeren, som træder i forgrunden. Derimod står Absalons fortjenester som kirkens mand side om side med hans krigeriske fortjenester i *Chronica Sialandie*,⁴⁰ der formentlig fører en tradition fra det af Absalon grundede Sorøkløster videre.

Absalon stod som ærkebiskop i et godt forhold til pavestolen og bevarede længe efter sin død ry for at være en af kirkens store skikkelser. Hans brevveksling med Stephan af Tournais og hans forhold til Abbed Vilhelm vidner både om hans ry og kirkelige nidkærhed. I samme retning peger de mange vidnesbyrd, man har om hans utrættelige arbejde for at øge kirkernes og klostrenes rigdomme navnlig i henseende til tiendeafgifter og erhvervelse af jord. Det er en side af Absalons virksomhed, som ikke rigtig har haft Saxos interesse, og som derfor kun i ringe grad har været med til at forme hans myte. Man har derimod en gammel islandsk overlevering, der synes at have sit udspring i skånsk uvilje mod Absalon, og som dadler hans gridskhed.^{40a} Først i nyere tid har man heftet sig ved denne side af Absalons virke og til tider benyttet hans iver for at sikre sig og kirken jordisk gods som et udgangspunkt for angreb på hans gode ry.

FRA KNYTLINGA TIL RIMKRØNIKEN

Mens ærkebispens længe bevarede sin berømmelse i Vesteuropas gejstlige kredse, var det krigeren og helten, der blev mindet i Norden. Det fremgår med al tydelighed af *Knytlingasaga*, der sandsynligvis i sine skildringer af Absalontiden bygger på Saxo eller

en tradition fra Saxo, og som i endnu højere grad end denne lader Absalon fremtræde som den tapre og uovervindelige kæmpe.⁴¹ Den hele saga slutter med en apoteotisk forherligelse af krigeren Absalon: »I alle disse kampe, som de (danskerne) havde med venderne siden Valdemar Knudsøns død, var Absalon ærkebisp kong Knuds formand og rådgiver; og ikke havde de vundet slig en sejr, hvis ikke han havde været med, fordi han har været næsten den største hærmand og kampmand hidtil i de nordiske lande«. ⁴²

Knytlingasaga stammer formentlig fra tiden 1250-70. Det er uvist, om man kan tage dens absalonforherligende tendens som et udtryk for, at den store ærkebispens krigerry har holdt sig usvækket i århundredet efter hans død, dertil er sagaens skildringer af Valdemar den Store og Knud VI alt for afhængige af Saxo-traditionen. Det er iøvrigt påfaldende, hvor sparsomme andre kilder er med oplysning om Absalon. Annalerne nævner f.eks. aldrig hans navn i forbindelse med venderkampene eller blodgildet i Roskilde. Nogle af dem omtaler Constantin, der faldt under forsøget på at slippe væk sammen med Absalon, men Absalon selv nævnes i denne forbindelse ikke. I annalerne forekommer ofte årstallet for hans valg til biskop i Roskilde (1157 eller 1158), til ærkebiskop i Lund (1177) og hans død (1201). Nogle annaler nøjes med at nævne hans dødsår. En enkelt annaltradition (*Annales Slesuicensis*) bidrager til mytedannelsen ved under 1158 at give ham medansvaret for genopbygningen af Dannevirke (teglstensmuren).⁴³ Han spores ikke i vor folkevisedigtning, inden for hvis navnestof broderen Esbern Snare dog findes. Den forkortede Saxo (*Compendium Saxonis*) fra omkring 1300 viderefører naturligvis en stor del af Saxo-beretningerne og er præget af sin hovedkildes tendens, men forkortelserne betyder dog i nogen måde en svækkelse af fremstillingsens noget ensidige Absalon-forherligelse.⁴⁴

RIMKRØNIKEN

1400-tallets syn på den store ærkebisp lader sig formentlig aflæse af Rimkrønikens mærkelig sparsomme omtale af Absalon. Krøniken, der udkom trykt 1495, men som allerede forelå i nedertysk oversættelse 1477, kan muligvis føres helt ned til begyndelsen af 1400-tallet. Dens første oplysning om Absalon⁴⁵ drejer sig om hans medvirkning til bygningen af teglstensmuren ved Dannevirke:

»Bisp Absolon halp ther fast till
Som wor i Lunde kyrkæ
Ther wor ey før wthen kast en wold
Men wi sættæ ther en mwr wel bold
Och kalledhen dane wyrkæ«.

Dannevirkemuren tilskrives på blypladen på Valdemar den Stores grav i Ringsted Kirke alene kongen, ligesom Sven Aggesen omtaler muren som Valdemars værk. Saxo omtaler ikke murens rejsning i sin 14. bog. Derimod nævnes muren i 10. bog under omtalen af dronning Thyra, og Valdemar må dele æren med Absalon. Muligheden af, at stedet hos Saxo beror på en interpolation, kan ikke afvises. Det er en beslægtet tradition, vi møder i Rimkrøniken. At oplysningen stammer fra annaler, fremgår af den kendsgerning, at Rimkrøniken hævder, at muren var rede: »M half annit hundrede paa theth viij aar«, altså 1158. Oplysningen findes både i *Annales Slesuicensis* og i *Rydaarbogen*.⁴⁶

Det hedder endvidere om Absalon i Rimkrønikens afsnit om Valdemar den Store, at han tre år efter Valdemar-murens færdiggørelse byggede Sorø, »Vor Frue til lov«. Derimod nævnes Absalon ikke i forbindelse med krønikens beretning om Rügens indtagelse, Knud Lavards kanonisering og Knud VI's kroning eller

kampene om Kamin, Volgast og Stettin. Han dukker først op igen i afsnittet om Knud VI, hvor bispens berømte svar til den tyske kejsers sendebud, som det findes hos Saxo, sættes på rim: vers 4005:

»Bisp Absolon swarede oc ther wthi
Thet danmark haffuer myn herre saa frij
som keyseren haffuer sith rigæ . . . «.⁴⁷

Rimkrøniken nævner tillige, at det er Absalon, der frelser konge og land ud af den farlige situation. Men medens det hos Saxo er Absalon, der på egen hånd samler flåden og stævner mod Rügen og blot underretter kongen, som er i Jylland, om situationen, er det i Rimkrøniken Knud, der beordrer Absalon ud med søledingen:

»Bisp Absolon sende ieg them i mod
Han sloo oc greb them alle forfod
ey wore the oc saa wrede . . . «.⁴⁸

og der høres intet om Absalons øvrige medvirkning til at gøre Bugislav til kongens lensmand. Rimkrøniken er i hele sin form en kongernes historie.

ANDERS SØRENSEN VEDEL

OG

MORTEN PEDERSEN

Christiern Pedersens udgivelse af Saxo 1514 gav muligheder for fornyet interesse for Absalon og hans gerning og i endnu højere grad Anders Sørensen Vedels oversættelse af Saxos værk. Des-

værrer Christiern Pedersens egen utrykte oversættelse af Saxo gået tabt. Den kunne måske have givet os et fingerpeg om, hvorledes denne reformationstidens første store danske humanist så på den papistiske middelalderbisp. Vi må gøre springet til vor nationalhumanismes store skaber, *Anders Sørensen Vedel*.

I sin fortale til Saxo-oversættelsen (dateret 6. juni 1575) nævner han ikke Absalon ved navn. Fortalen er rettet til den »Stor-mectigste Høybaarne Første oc Herre / Her Frederich den Anden . . .« og fremdrager i sin omtale af Danmarks historie specielt kongerne og deres gerninger, hvorimod kongernes stormænd og hjælpere fremtræder anonymt. Det hedder med en ægte jysk litotisk vending om højmiddelalderens stormænd: »De haffue icke allesammen veret lige onde oc forsømmelige / enten de haffue ført det Aandelige eller Verdslige Suerd«. Og kong Valdemar får æren for hele den gerning, som Saxo er tilbøjelig til at tillægge Absalon:

»Kong Valdemar den første / er io stor loff værd / at hand icke aleniste inden Lands / haffuer fordret oc forfremmet Guds Ord i den beste mening / Men ocsaa christnet gantske Ryland / oc alle de omliggendis Øer oc Stæder / Ja ocsaa en stor part aff Landt Venden . . . hand haffuer selff personligen / giort mere end tiue Krigs taag ind i disse forneffnde Land / mere for denne Aarsage skyld / at hand vilde forfremme Guds ære oc den Christne Relligion / end sin egen ære oc Herredoms mact«. ⁴⁹

Vedel lægger i sin fortale ikke skjul på, at det har været et vanskeligt arbejde at fordanske Saxos »Mørcke oc suare Latine«, ikke mindst fordi Christiern Pedersens Pariser-udgave er gået ud »paa Prenten . . . vden videre indsiun oc randsagelse«. Han har måttet foretage mere end 100 korrigeringer af sproglig art, men har i øvrigt stræbt efter at være trofast over for Saxos tekst, »at Læseren kunde vide huad hannem hører til / oc huad ellers er tillagd aff

en Fremmet«. En filologisk nøjagtig oversættelse synes hverken tilstræbt eller opnået: »Jeg haffuer intet forandret vdi Saxonis mening«, hedder det i fortalen.⁵⁰ Vedels nyeste udgiver, Allan Karer, siger træffende, at Vedel »oversætter ikke i egentlig forstand, men gendigter Saxo i en meget enklere, lidt troskyldig stil, som dog aldrig savner værdighed . . .«. ⁵¹ Som eksempel kan anføres det stykke af Saxos fortale, der omhandler hans skildringers afhængighed af Absalon. Vedels fordanskning sættes over for Jørgen Olriks næsten ordrette oversættelse.

Olrik:

»Fuldt saa meget har jeg taget efter Absalons frasagn og har troligt stræbt nøje at nemme og flittig at optegne, både hvad han selv har øvet, og hvad han har fortalt mig om andres id; thi hvert et ord af den ærværdige mands mund har jeg holdt i hævd som en himmelsk lærdom«. ⁵²

Vedel:

»Disligest haffuer ieg ocsaa icke haffd liden hielp aff Erckeiscop Absalon / hues underuisning ieg met stor vindskibelighed haffuer optegnet / oc flitteligen opscreffuen / huad mig af hannem er faaretald / enten om hans egen eller andre deris lofflige mandoms gierninger«. ⁵³

Man kunne i Vedels nøgterne gengivelse af Saxos ord og ikke mindst i den kendsgerning, at han ganske udelader afsnittets højstemte slutningssvada, fristes til at se en tendens til afmytologisering. Men noget sådant mærkes ikke i hans gengivelse af Saxos Absalon-skildringer i 14.-16. bog. Saxos fremstilling fremtræder i alt væsentligt uantastet i Vedels oversættelse.

Man har imidlertid et mere pålideligt materiale til bedømmelse af Vedels syn på Absalon i de indledningsafsnit, Vedel har stillet foran hver »bog«. De udgør tilsammen et compendium af Danmarks riges historie, et skelet til det værk, som han aldrig fik fuld-

ført. Det hedder i Vedels »summa« til Den fjortende Bog: at Valdemar den Store udrettede »meget gaat paa Rigens vegne vdi sin tid / mest met Ercebiscop Absalon Huidis raad oc bistand«. ⁵⁴ På den efterfølgende side summerer Vedel Absalons fortjenester op. Det hedder bl.a.: »De beste raad / som ere faaregiffne vdi Kong Valdemars tid / de siunes noget nær alle / at vere gaaen igiennem hans Hoffuet. Iblant andre hans saare nyttelige oc gaffnlige Paafund / som hannem staar effter til euig oc loffuærdig Ihukommelse / er icke denne met de ringiste / at hand opsøgte oc vdsaa denne bequemmeelige Haffns leilighed / ved huilcken hand lod først opbygge oc befeste Kiøbenhaffn / Saa vel alle Rigens indbyggere oc deris Effterkommere til wsigeligt Gaffn oc Ære / som Rigens Fiender til affbreck oc forskreckelse«. Vedel underkender ikke Absalons »Mandom oc Forstandighed . . . vdi Fred oc Feide«, således som Saxo side op og side ned forherliger ham; men det er tydeligt, at Absalons blivende indsats og uvisnelige fortjeneste i Vedels øjne er, at han byggede sin borg ved Havn, og derigennem fandt den rigtige beliggenhed for Danmarks kommende hovedstad.

I Vedels »summa« til 15. bog fremtræder Knud og Absalon som »Høffitzmend« i spidsen for den kongelige flåde i kamp med de genstridige vender. Her omtales også det første skånske oprør mod Absalon, om hvis forligsbestræbelser det hedder, at han »vdrette saare lidet hos den vanuittige Almue«. Derimod er Valdemar mand for »met sit Krigsfolck« at »tuinge dem til lydighed«. ⁵⁵

Medens Absalon ikke er nævnt i forbindelse med Vedels omtale af de ydmygende forhandlinger omkring skismaet (Vedels summa til 14. bog), hedder det anerkendende i Vedels summa til 16. bog (p. DXXIII), at »Absalon gaff hannem (kejserens udsending) de suar / som der til hørde«, og Absalon får, som hos Saxo, æren for sejren over Bugislav. I samme summa nævnes det andet oprør

i Skåne, og det hedder, at »Absalon kom siden til Skaane oc stillede Almuen«, ligesom Vedel ikke fortier, at Knud – efter at have hjemsogt Frosta herred – tog skåningerne »til naade / for Absalons bøn oc forbedilses skyld«. ⁵⁶ Vedel antyder ikke med et ord, at Absalon har gjort brug af magtanvendelse.

Som anført i det foregående betegner Vedel et sted Absalon som *Absalon Hvide*. Med støtte i Genealogia Absalonis archiepiscopis et cognatorium (Scriptorum Rerum Danicarum IV p. 545 og Catol. Pontif. Lund SRD VI p. 641 f.), opstiller Vedel midt i sin gengivelse af Saxos 14. bog en stamtavle over Skialm Hvide og hans sønner. Han mener, at slægten kan føres ned til Slagelses grundlægger *Slag*, der »sigis at skulde veret den første / som mand veed aff at sige / aff denne slect / før end Riget bleff omuent / fra Hedenskaffs vildfarelse / til den Christne Tro oc Relligion«. Hans søn var ifølge Vedel Tocke Trylle (der identificeres med Harald Blaatands banemand). ⁵⁷ Efter Tocke nævnes bisp Ottinkar *Hvide* i Ribe. Fra ham – eller en af hans brødre – skulle ifølge Vedel Skialm Hvide nedstamme. Hans søn var Absalons fader, Ascer Rygh. Hos Vedel træffer vi – vistnok for første gang på tryk – meddelelsen om, at Absalon var *tvilling*broder til Esbern Snare, og det dermed forbundne smukke sagn:

»Ascer / den tredie Skialm Hvidis søn / som kaldis Ascer Ryg / oc bode vdi Fenitzløff lille. Hand opbygte der Kircken / paa huilcken hans Husfrue / Fru Inge / lod siden opsætte tuende Taarne / der hun fødte hannem Tuilling / den stund hand vaar selff vdi Leding«. ⁵⁸

Vedel er den første danske historiker, der med udgangspunkt i Saxo lægger op til myten om Hvideslægtens storhed. Det hedder i hans summa til 14. bog: »Vdi denne Vendiske feide / haffue de Huider oc andre fornemelig aff det Danske ædle Blod / beuist sig mod deris Herre oc Konge tro oc lydige / oc imod Rigens Fiender

deris oprictige Mod oc Mands hierte«. ⁵⁹ Det er også tre af de store Hvider, »Biscop Absalon oc herr Esbiørn Snare / oc deris blods forvandte Doctor Anders / Kong Knuds Canceler oc Legat / siden Erchebiscop i Lund /«, der fremhæves som historiske eksempler til efterfølgelse i Vedels lille programskrift, »Om den Danske Krønike / at bescriffue« fra 1581. ⁶⁰

En mere udførlig version af sagnet om Fjenneslev-kirkens tårne finder vi i Sorø-abbeden *Morten Pedersens* i 1589 trykte skrift om Absalons stamtavle. ⁶¹ Forfatteren mener at vide, at Asser Røg, som han kalder ham, sammen med »de andre sine Slectninge« krigede for »deris Svoger Suerkin i Suerrig«. Det hedder i højtidelig bibelstil: »Oc der han aftog / vaar hans Frue Fructsommelig / befalet hende doc samme Bygning met saadanne Ord / at fick hun en Søn / skulde hun sette it Taarn paa Kircken / men fick hun en Daatter / skulde Kircken være slet kullede. Oc der hendes tid kom / fødte hun tho Sønner / Esbern Snare / oc Biscop Absalon / oc lod saa bygge tho Taarne paa samme Kircke . . .«.

Morten Pedersen er som nævnt ikke den første, der bringer dette sagn på prent, men han gør det udførligere end Vedel, og han er tilmed den første, der søger at imødegå eventuelle angreb på oplysningen om, at Absalon og Esbern var tvillinger. Han minder om, at rylænderen Dombor hos Saxo siger, at Esbern var ældre end Absalon. ⁶² Indvendingen klarer han bl.a. ved at formode, at Dombor gætter sig dertil på grund af bispens ungdommelige skægløse ydre: »Thi Bispen vaar raget slet / oc førde icke skæg«. Spørgsmaalet om Absalons udseende hører til de uløste. Nogle mener, at han var mere end tre alen høj ligesom kong Valdemar, andre, at han var ret klejn af vækst. Nogle formoder, at han som sand middelaldergejstlig var glatraget, andre, at han bar skæg. Ved gravens åbning i 1829 glemte man at foretage nøjagtige

målinger af skelettet. Derimod taler beretningen fra åbningen af graven om spor af nedhængende skæg fra hagen. Det er dog uvist, om der ikke er tale om rester fra et klædningsstykke.⁶³

Morten Pedersen nævner kort, at Absalon i 20 år var bisp i Roskilde og siden blev ærkebisp i Lund. Han ved, at han på een gang var bisp i begge stifter, men er ikke klar over, at Absalon afgav Roskilde stift nogle år før sin død. Sin karakteristik af Absalon indleder han med nogle ord om, at han var kong Valdemars »Krigsøffuerste oc Høffuitzmand baade til land oc vand«, og at han var »en merckelig, herlig, dapper Mand«. Han nævner endvidere, at »Absalon bygde . . . Kiøbenhaffn oc Slottet / som han kallede Axeluold«. Hvornår dette navn er opstået, er uvist, men i det 14. århundrede synes der at være en tilbøjelighed til at ændre det fra hebraisk lånte og i den middelalderlige danske overklasse ikke ganske sjældne navn Absalon eller Absolon til Axel. I den såkaldte 3. Rydaarbog, der findes i et papirhåndskrift fra det 15. århundrede, og som er en kopi af et formentlig ældre håndskrift, optræder Absalon under navnet Axel i følgende forbindelse: »met ærkebiscops Axels hielp lodh han mwræ Danewirke omkringh«⁶⁴ (jvf. M. Lorenzen: *Middelalderlig historisk Litteratur paa Modersmaalet* v. Ellen Jørgensen, 1930, s. 44). Senere tider opfattede Axel som Absalons oprindelige danske navn, og især de romantiske digtere yndede at bruge det.

ARILD HUITFELDT

I *Arild Huitfeldts* skildringer af Valdemar I's historie i det sidst udkomne bind af hans store værk, *Danmarckis Rigis Krønike fra Kong Dan og indtil Kong Knud den Sjette*, 1603, spiller Absalon en ret beskeden rolle. Dette hænger sammen med skildringens

annalistiske karakter og dens afhængighed af danske annaler. Derfor optræder Absalon også under året 1158 under meddelelsen om, at kong Valdemar lod bygge en mur på Dannevirke. Ja, han drages yderligere frem ved Huitfeldts understregning af, at bygningen finder sted »effter Bisp Absolons begæring«. Hvad kampene med »de Saxer / Vender oc Ryaner« og Absalons deltagelse i disse angår, henvises til Saxos vidtløftige skildringer. Erobringen af Rygen nævnes dog særskilt, men uden at Absalon omtales.⁶⁵ Huitfeldt nævner Absalons bygning af Stegelborg, »som Kiøbenhaffn slaat nu er«, samt hans udformning af den gejstlige ret (kirkeretten).⁶⁶

Absalons forhold til skåningerne giver Huitfeldt anledning til en noget bredere fremstilling. Ikke så meget oprøret i 1180 eller 1181, hvor det lakonisk hedder: »Der skeede it haard Slag udi Skaane hos Dysie Aae: siden bleff de oprøriske noget stillede«, men så meget mere oprøret under Knud VI. Det hedder rørende om Absalons forligsbestræbelser: »enddog hand talet paa det sødeste / dog kunde hand icke bevege deris Hierter /«,⁶⁷ og det hedder endvidere: »Ercebispsens Ankomst / med nogen Faner / hindrede oc sønderbrød dette deris Anslag /«. I det følgende nævner Huitfeldt, at Absalon »kalder Almuen sammen / oc med en listige Tale / icke alleeniste holt Almuen fra Oprør / men skaffede saa meget hos dennem / at de igien besindet deris Forseelse / oc saae huad ret vaar . . .«. ⁶⁸

Endnu en af situationerne fra Saxos skildringer fremdrages særskilt, nemlig Absalons berømte svar til kejser Frederiks sendebud, som bl.a. gengives med ordene: »hand skulle vist tro / at Kong Knud hafde saa stor Rætt til Danmarckis Rige / som Keyseren til sit Rige /«. Og endvidere: »Tencker du at Danmarckis oc Dyringens Leylighed er ens / oc at Keyseren kand løbe her ind saa læt / som udi det Land Dyringen: kommer hand her / da skal hand

finde Folck for sig: huorfore drag tilbage / oc sig din Herre / at Kong Knud udi ingen maade er Keyseren forplict«. ⁶⁹

Der kan ikke være tvivl om, at Huitfeldts anekdotiske gengivelse af denne scene, der er en kraftfuld udbygning af Saxos latinske tekst (ikke Vedels), har været med til at forme det folkelige billede af Absalon. Huitfeldt var den første, der skabte en større, sammenhængende Danmarkshistorie på dansk. Men karakteristisk nok for ham, hvis følelse for fædrelandet var under kontrol af hans sunde fornuft, undlader han ikke at kommentere begivenheden med en smule skepsis: »Men maaskee det hafde været bedre / at Kong Knud hafde kiendt Keyseren for sin Læns herre / aff det Vendiske Land / (som vi endnu gjøre paa denne Dag aff Holsten / Stormarn oc Dytmersken) da hafde hand mindre derfor blefuet anfectet / vaar hannem icke heller til nogen Fornedrelse / effter at hand haffde Danmarck fri«. Huitfeldt giver Absalon æren for sejren over Bugislav, som han beskriver ret udførligt.⁷⁰ Han nævner Absalons død den 21. marts 1201 i Sorø kloster, og meddeler en latinsk gravskrift, der vistnok hidrører fra *Chronica Sialandie* (se *Scriptores Minores II*, s. 57), men i en fordærvet form, som Holberg ubekymret viderebringer i sin *Danmarks Riges Historie*.^{70a}

Det hedder endvidere sammenfattende:

»Hand hafver bedreffvet mange merckelige Gierninger for Danmarck / baade inden Lands oc uden Lands: Soer Kloster hafver hand stiftet aff sit eget Gods / dog hans Fader Adtzer Rygh / først hafver begynt paa Kircken / oc hand gaff der til Sorø By / som siden bleff affbrut / oc lagt under Afflen. Det sigis at samme Klosters Fundatz indeholder iblant andet / at der i Klosteret skulde holdis lærde Mend / som Danmarckis Rigis Krønicker skulde Aarligen beskrifve / fordi at Absolon viste vel / den store Brøst / som haffde været i Riget hos de gamle Forfædre aff Skribenter. Aar 1158 bleff hand Bisp til Roskild. Aar 1161 sende hand først

Bernhardiner Muncke aff Esserum til Soerø. Aar 1178 bleff hand Erckebsp. Hand skøthe Kiøbenhaffns Slot oc By / som i hans tid kalledis Axelhuse med Amage Land / til Roskilde Stifft«. ⁷¹

Beretningen om, at Absalon pålagde munkene, at der skulle holdes lærde mænd i Sorø, som skulle føre rigets historieskrivning videre, afspejler en tradition, der synes at kunne spores i fortalen til Rimkrønikens nedertyske udgave, hvori broder Nigels to Sore bl.a. skriver:

»Dat is vp vns Brodere van Sore gesecht
 Dat vns scholde wesen rente to gelecht
 Dat wij scholden de Chroniken beschriuen
 Dat en is doch nicht in der warheit so
 Men leuer neme wj vns dat tho
 Dan wj it laten vnboschreuen bliuen«. ⁷²

Ordene har forledt senere kendere af Rimkrøniken, først og fremmest N. F. S. Grundtvig, til den tanke, at Rimkrøniken er sat i værk på Absalons initiativ. Skildringen munder ud i en lovprisning af Saxos latinske veltalenhed, ledsaget af en beklagelse over hans mangel på årstal, samt at han har medtaget »en heel hob Eventyr oc Fabel« i sit værk. Men først og fremmest beklager Huitfeldt, at munkene i Sorø ikke har levet op til deres forpligtelse over for Danmarkshistorien, så der ikke findes nogen samlet historisk fremstilling »siden Absolon oc Saxo døde . . . Saadan Forseelse er skeedt for Mangel skyld aff lærde Mend / at vi siden Absolons tide / da huer Mand studeret oc øffvet sig / er *succederit* oc effterfuldt it *Barbarum Seculum*«. ⁷³

Huitfeldts værk, der kom i ny udgave 1652, har utvivlsomt været med til at forme det folkelige billede af Absalon, sådan som det levede i det 17. århundrede, og måske også lagt de første spæde

spirer til Sorø-romantikken. Man kan i denne forbindelse minde om det sent hjemlede sagn om skolemanden og grammatikeren, den senere biskop i Ribe *Jens Dinesen Jersin* (1588-1634), der 1624-25 opholdt sig i Sorø. Sagnet vil vide, at han hver aften ved solnedgang sad med sin lut i klosterkirken og sang, og at han en aften standsede ved Absalons grav, greb sin lut og udsang minderne fra Danmarks storhedstid. Medens han sang, fik han et syn, der betog ham så voldsomt, at hans livsudvikling fik en helt ny retning, grebet som han blev af en dyb religiøs alvor.⁷⁴ Sagnet er først meddelt i en biografi af Jersin, der indleder hans »Tvende opbyggelige Skrifter«, 1738, altså midt i pietismens tidsalder. Dets ægthed kan derfor betvivles, så meget mere som det først er i det 18. århundrede, man møder en ny og kraftig interesse for Absalon og hans tid.

HOIER OG HOLBERG

Morsomt nok er det selve Holberg, der kommer til at fremtræde som den første store talsmand for Valdemarernes storhedstid. Hans kollega og bitre fjende, *Andreas Hoier*, er visselig ikke uden beundring for den store ærkebiskop, »der berühmte Cantzler Absalon«, som han kalder ham i sin lille på tysk affattede Danmarks-historie: *Kurtzgefasste Dännemärckische Geschichte. Vom Anfang dieses mächtigen Reichs bis zum Ausgang des XVII Seculi . . . in Fragen und Antworten verfasst*, Flensburg 1718. Han bygger på udenlandske kilder og synes f.eks. ikke at kende hverken Vedel eller Huitfeldt. Sin selvstændighed dokumenterer han allerede i sin første sætning: »Absalon hies eigentlich *Axel* / und war mit Waldemaro I erzogen / und von sehr guten Adel / ungeachtet man insgemein irret / wenn man ihn aus der Hviden Geschlecht

deducirt«. Det fastslås kort, at han blev biskop i Roskilde og senere ærkebiskop i Lund, men især fremhæves hans krigeriske meriter og militære dyder: »Klugheit / Tapfferkeit und Treue«. Ja, Hoier betegner ham som »General zu Wasser und Lande«, og tilføjer, at han også blev brugt som »Premier-Ministre«. Han roses for at have bygget »das trefliche Closter Sora nebst dem Copenhagischen Schlosse«. ⁷⁵

Saxo nævnes med beundring. Absalon anføres som Saxos hovedkilde til den danske historie i kristen tid, og Saxo roses for sin »Artigkeit der Schreibart und Zierlichkeit der Sprache«. Også Absalons andel i Dannevirkemurens bygning antydes. Det hedder, at Valdemar lod den bygge »auf Absalons Zurahten«.

Nyt er det, at Hoier oplyser, at Absalons »Insignia, Stab, Schwerdt etc.« bliver fremvist på det kongelige kunstkammer, som nogle af de ældste og vigtigste antikviteter. ⁷⁶ I en fortegnelse fra 1673-74 over indholdet af kongens kunstkammer betegnes et sværd som biskop Absalons kårde, og i Holger Jacobæus' katalog, der er en snes år yngre, knyttes Absalons navn både til en bispehue, en bispestav af narhvalstand og to af forgyldt kobber, et drikkehorn, en hjelm af sølv med ædelstene, et par silketøfler og et skrin. Så vidt det kan ses, er det altsammen falske udsprunget af det 17. århundredes antikvariske iver. ⁷⁷

Over for Hoiers knappe og tilsyneladende saglige vurderinger, fremtræder *Holbergs skildring af Absalon* og de første Valdemarers tid med en frapperende varme og begejstring, der giver hans stil en flugt, som man ellers sjældent træffer hos ham. Han ser et stort skel i rigets historie efter »det fatale Slag paa Grathe Hede«. »Riget fik en anden Skikkelse under de 3 store paafølgende Konger; thi, ligesom Dannemark fra Svend Estridsens Regiering indtil denne Tiid ideligen havde aftaget, saa begyndte dets Soel nu igien at skinne klarere end nogen Tiid tilforn. Man seer en Kiede

af Seiervindinger, hvor ved Riget blev en Skræk ikke alleene for dets Naboer; men end og for heele Europa. Man seer Krigs Discipline paa den høieste Spidse, man seer Landet vrimle af store Generaler, store Stads-Mænd og lærde Folk, man seer ogsaa de mange og herlige Love forfattede, som endnu ere udi Brug, og lære deraf tillige med hvor hastigen en fornuftig Regent kand omstøbe et Land. Det er alleene at beklage, at disse 3 store Kongers Historier ere ikke tilstrækkeligen udførte; thi, naar man undtager Waldemari I. Historie, som er forfattet af Saxone, saa findes intet ordentligen, eller udførligen antegnet om de andre. Dette har jeg holdet fornødent at erindre, at jeg ikke skal beskyldes for at have været mest efterladende udi de allervigtigste og frugtbareste Tii- ders Historier«. ⁷⁸

Holberg er en stor beundrer af Valdemar I: »denne Konges Navn bør være hellig hos Efterkommerne«, hedder det. Det fremhæves, at Valdemar »lod Dannevirke befæste med en Muur, efter sin store Ministers Bisp Absalons Begjæring«. Om Rygen-toget hedder det, at flåden var »under Anførsel af Biskop Absalon«, men i øvrigt er det hos Holberg kongen, der står som leder af aktionen, der fører til Arkonas fald. ⁷⁹ Det nævnes, at Absalon tvang Carentz til at overgive sig »paa samme Maade, som Arcona«. I øvrigt nøjes Holberg – som Huitfeldt – hvad de mange andre venderslag angår, med at henvise »til Saxonem, som saadant udførligen beskriver«. ⁸⁰

Ligesom Huitfeldt dvæler Holberg meget ved Skåneoprøret. Han følger her – i langt højere grad end Huitfeldt – Saxos fremstilling – sådan som den fremtræder i Albert Krantz' *Wandalia* (1519), men iklæder den sin egen »moderne« sprogdragt: »Erke-Bispen stillede dem vel i Begyndelsen med sin sædvanlige Veltalenhed tilfreds, og lovede dem Moderation, men, da de fornumme, at saadant ikke paafulgte, brød det ud til aabenbare Oprør.

Erke-Bispen, da han saae sig intet med det gode at kunde udrætte, skikkede han bevæbnede Soldater mod dem, hvilke dog ingen Ordre havde at bruge skarpt Gevær, men alleene at adspredde de Oprørske med Hug og Slag«. Han fremhæver Absalons vægning mod at »skille Skaaningerne ved de fremmede Siællandske Betientere«, og nævner, at kongen rykker til Skåne med hæren, og at Absalon modtages med stenkast. De skånske stormænd forestiller kongen, at »Landet kunde fuldkommeligen sættes i Roelighed igien, dersom han vilde skille det ved de 3 mest forhadte Mænd, Absalon, Espern og Svend«. Absalon bøjer sig for kongens henstilling om at forlade Skåne. På tingstævnet fejrer Absalons veltalenhed triumfer, men næppe er de skånske stormænd vendt tilbage, før de hidser almuen til oprør. »Herudover greb Erke-Bispen til det Geistlige Sværd, og . . . Kongen . . . gik med en Kriigsmagt over til Skaane igien«. ⁸¹

Om slaget ved Dysie hedder det: »Erke-Bispen raadede Kongen, at man ikke skulde bruge andet end Kieppe og Prygle. Men den u-formodentlige Modstand, man fandt, foraarsagede, at man maatte bruge Sverdet«. Ærkebispens lader sit rytteri »svemme over Vandet« og afgør dermed slaget. En ny hob oprørere, ubevæbnede bønder, går til angreb, men fanges af kongens mænd. Bønderne beder om nåde (»med oprakte Hænder«), »hvilken Kongen efter Erke-Bispens Forbøn forundte dem«. Bønderne beder om tiendens afskaffelse. Kongen er forhandlingsvenlig. »Men Erke-Bispen kunde ikke bevæges til at staae derfra«. ⁸²

Om oprøret ved Knud VI's tronbestigelse hedder det: »Erke-Bisp Absalon søgte strax ved gode Ord at stille dette Oprør«, siden »bleve de af Kongens og Erke-Bispens Folk totaliter slagne 1182, og Oprøret siden fuldkommeligen stillet ved Erke-Bispens grundige og bevægelige Tale til Almuen, som desarmerede dem ikke mindre end Slaget selv«. »De mestskyldige bleve satte udi Penge-Straf, og

mange, som havde fortient Døden, bleve ved Erke-Bispens Forbøn, pardonnerede«. ⁸³

Tonen er ganske usentimental. Saxos forsøg på at omgive Absalons forhold til skåningerne med en nimbus af kristelig tålmod og human eftergiveness mærkes kun svagt hos Holberg. Ligesom Huitfeldt går Holberg derefter over til at skildre begivenhederne omkring Frederik Barbarossas sendebud til Knud VI. Absalons tale til »Gesandten Sigfred« har hos Holberg følgende ordlyd: »Tænker du at Dannemarks og Thuringens Leylighed er eens, og at Keyseren kand løbe saa læt der ind som i Thuringen: kommer han hid, skal han finde Folk for sig: drag derfor tilbage, og siig din Herre, at Kong Knud er i ingen maade Keyseren forpligtet«. ⁸⁴

Som det ses, jvf. ovenfor s. 31-32, er det så godt som ordret en gengivelse af Huitfeldts formulering af Absalons svar. Man forstår, at denne markante episode er blevet hamret fast i den folkelige bevidsthed som et umisteligt træk i myten om Absalon.

Holberg citerer også Huitfeldts ræsonnement over, hvorvidt det havde været bedre, »at Kong Knud havde erkendt Keyseren for sin Lehns Herre af det Vendiske Land«, jvf. ovenfor s. 32, og benytter det som støtte for den tese, at Valdemar aldrig har været kejserens vasal af den danske krone, men kun af Venden, et problem der i overraskende grad optager Holberg. Hans skildring af Absalons sejr over Bugislav tager farve af hans betagelse af »den store Minister Erke-Bisp Absalon« og hans nationale bedrifter: »Absalon brugte da saadan u-troelig Hastighed, at han kom Fjenderne paa Halsen, førend de havde faaet Tidender om hans Udrustning . . . og toge Flugten, saa snart de saae Absalons Fane flyve paa den Danske Flode«. ⁸⁵

Sejren over Bugislav og Knud VI's senere kampe mod de hollandske grever får Holberg til at hævde, at »den Danske Milice udi disse tvende Kongers Tiid maa have været den anseeligste og

mest disciplinerede udi Europa, saasom begge disse Regieringer er en Kiæde af idel Seyervindinger baade til Lands og Vands, endogsaa med ulige Magt«. ⁸⁶ Og om Knud hedder det, at han havde gjort »Dannemark til et af de anseeligste Riger i Europa«. ⁸⁷ Herfra føres skildringen over i karakteristikken af Absalon og hans fredelige Gerninger: »Det var ikke alleene af Seyerrige Vaaben, som Dannemark gjorde sig anseelig under disse tvende Konger, men ogsaa af store og lærde Mænd; thi Videnskaber og Studeringer tage gierne af og til, ligesom et Rige voxer og formindskes udi Velstand. Derfor vare udi Canuti 6. Tiid adskillige over heele Europa bekiendte og anseelige Mænd udi Dannemark, blant hvilke man først maa sætte den store Erkebisp Absalon«. Holberg ved, at han var opdraget sammen med Valdemar. »Han kaldes gemeenligen *Absalon Hvide*, hvilket nogle meene at have været hans Stamme-Navn«. ⁸⁸ Man maa »tilstaae, at faa Lande kand viise saadan een fuldkommen Mand, der excellerede i alle Ting, saa at han var en stor Stads-Minister, en stor General, en stor Søe-Helt, og en stor Bisp og en Lærd Mand tillige. Ingen Minister elskede sin Konge meere, end han elskede Kong Waldemar. Men den Lydig-hed, han havde mod Kongen, hindrede ham ikke at sige Sanden, endogsaa i temmeligen haarde Termins . . .«. ⁸⁹

Holberg dvæler ved Absalons arbejdsomhed, hans forkærlighed for hårdt arbejde (brændehuggeriet!), hans dristighed og evne til at handle hurtigt i krig, hans »Modestie«, som begrundes ved hans vægning mod at modtage ærkebispværdigheden. Hertil følger Holberg: »Vel er sandt, at mange Geistlige simulerede slig Æres Foragt, og at mange just derved banede sig Vejen til høje Geistlige Embeder, ja at mange bleve Bisper just fordi de skiuledede sig udi Skove, naar en Bisper-Stoel var ledig, men saadan Simulation synes ikke at kunde have været hos Absalon, naar man betragter hans øvrige Levnet«. ⁹⁰

Holberg fremhæver bygningen af Sorø Kloster og Kiøbenhavns Slot, »hvilket efter hans Navn blev kaldet Axelhuus, som giver tilkiende, at hans rætte Navn har været Axel«. Om København hedder det i øvrigt med begejstring: »formedelst dets beqvemme Havn har samme Stad taget Tiid efter anden saaledes til, at den ligesom har opsluget alle andre Siællandske Stæder«. ⁹¹

Om Absalons forhold til historien hedder det bl.a.: »Hvitfeld holder ogsaa for, at han har giordt en Fundatz ved Sorøe-Kloster, at der skulde holdes lærde Mænd, som Dannemarkes Riges Krøn- nike aarligen skulde beskrive, saasom han merkede, hvor stor For- sømmelse derudi havde været hos Forfæderne, hvilken han og- saa frygtede at skulde findes hos Efterkommerne, og derudi ikke har taget meget Feil, som sees af Hvitfelds Pathetiske Klagemaal derover«. ⁹²

Holberg er i øvrigt den første nyere skribent, der søger at for- svare Absalons dobbelte gerning som bisp og kriger: »i det øvrige maa ingen lægge denne Mand til Last, at han som Bisp lod sig bruge i Krig; thi det var paa de Tider en almindelig Brug, og blev der neppe holdet noget stort Feltslag, at man jo fandt Biske og Præste paa Vallstedet med Kaarden i Haanden. Ja, førend Absa- lons Tiid have Degne commenderet Floder. Det som er aller- merkeligst, er, at Erke-Bisp Christianus af Mayntz blev 1251 af Paven afsatt, allene, fordi han ikke var beqvem til Krig«. ⁹³

Om Absalons forhold til Saxo hedder det bl.a.: »de 8 sidste Bøger derimod, besynderligen hans egen Tiids Historie kand holdes for en af de beste Historier, vi have, efterdi Erke-Bispen, igien- nem hvis Hoved alle Rigets Sager gik, forsynede ham med Materia- ler dertil«. ⁹⁴ Formuleringen af udtalelsen om Bispens centrale stil- ling er muligvis et vidnesbyrd om, at Holberg har kendt og husket Vedels »summa« til 14. bog (jvf. ovenfor s. 27).

I det hele er Holberg en stor compiler, men med personlig-

ABSALONS EFTERMÆLE

hedens evne til at sætte sit præg på fremstillingen både i stil og tanke. Mest overraskende er det vel, at han så stærkt understreger krigeren og statsmanden Absalons betydning, og at han synes at være den første af den nyere tids historieskrivere, der har blik for, hvad man senere har kaldt Valdemarernes Storhedstid. Men i sin glæde over de store sejrvindinger glemmer han ikke Absalon-tidens fremgang inden for kirke og kultur, understreger tværtimod sammenhængen mellem rigets voksende velstand og fremgangen i »Videnskaber og Studeringer«. Det er fristende i hans Absalon-skildringer at finde et forstadium til den nationale Sorø-romantik. Vidste han måske allerede i 1732, at han skulle blive den nyere tids store Soraner?

ERIK PONTOPPIDAN

Et energisk forsøg på at vise, at kirkemanden Absalon var mindst lige så stor som krigeren Absalon, finder vi i *Erik Pontoppidans* store på tysk affattede kirkehistorie *Annales Ecclesiae Danicæ*, hvis 1. bind udkom i 1741, hvor det bl.a. hedder: »Die heldenmuthige Tapferkeit übertraf zwar nicht seine übrige Tugenden, doch hatte diese in jedermans Augen den allgrösten ecclat, und machte, dass er als ein Achilles seiner Zeit, in gantz Europa berühmt war.«⁹⁵

Pontoppidan røber megen viden og kendskab til mange navnlig yngre fremstillinger. Han accepterer Morten Pedersens og Vedels stamtavle og hævder uden forbehold, at Absalons slægt er udsprunget af urgammelt kongeligt dansk blod.⁹⁶ Han accepterer også myten om Absalon og Esbern Snare som tvillinger og kan ikke følge Otto Sperling, når denne i sine studier af Absalons testamente (s. 34) søger at bevise, at Esbern er ældre end Absalon. Han synes imidlertid at være enig med Sperling, når denne i nævnte afhandling hævder, at Absalon var døbt Axel, og at bispen be-

nævnte sit københavnske slot Axel-Huus og Axel-Wald, men holder dog pladsen åben for en vis skepsis.⁹⁷ Derimod afviser han klart tanken om, at Absalon har båret navnet Hvide.

En stor del af Pontoppidans skildring drejer sig om Absalon som bisp i Roskilde og ærkebiskop i Lund, og han citerer her flittigt såvel hjemlige som fremmede forfattere, der roser den store danske kirkemand. Pontoppidan opremser hans »Meritæ in seinem geistliche Amte« og hans store fromhed. I omtalen af hans indsats som politiker understreges Absalons evne til at forene de stridende parter og hans store veltalenhed, samt hans højsindede humanitet i krigen over for slagne fjender. I denne forbindelse nævnes det, at mange 1000 skånske bønder, efter at oprøret var slået ned, kunne takke ham for, at de beholdt deres liv: »Weil er dem König um den Hals fiel, und ein Blut-Bad abwandte, obwohl die Bauren ihn mehr als den König erzörnet hatten«. ⁹⁸ Pontoppidan nævner også hans hårdførhed og foragt for legemlig anstrengelse, samt hans lille økse, som han sædvanlig bar i hånden. Den rationalistiske Pontoppidan kan kun finde een svaghed hos denne rent uforlignelige mand, nemlig at han, som det fremgår af Saxos fortællinger, troede på drømme og andre profetier, men også dette kan tilgives i betragtning af det seculum, i hvilket han levede.⁹⁹

I Pontoppidans skildring fremtræder Absalon først og fremmest som den ivrige og venerable biskop, dernæst som den usædvanlig kloge statsminister og endelig som den heltmodige general, men vigtigst af alt tillige som en redelig, from, ydmyg og elskværdig privat person.¹⁰⁰ Han hævder, at det uden overdrivelse kan siges, at Absalon var »ein Meister-Stück der Natur, ein Wunder seiner Zeit, ein Ausbund der Tugend, Summa von Menschen der alleredelste und beste den unser Vater-Land aufzuweisen hat«. ¹⁰¹ Vi skal helt op til Hans Olriks store panegyriske udgydelser for at finde et sidestykke til dette, i en afhandling med videnskabeligt sigte.

JACOBIS OG VOGELIUS' LOVTALER

Det havde *Christian Frederik Jacobis* lovtale over ærkebiskop Absalon ikke. Den er et prisskrift i veltalenhed, en belønnet besvarelse af en af Selskabet til de skønne og nyttige Videnskabers Fremme i 1769 stillet opgave. Den bygger hovedsagelig og kritikløst på Saxos fremstilling og er et retorisk mesterstykke, som holder den patetiske tone fra først til sidst. Taleren ser sin helt i en række af de situationer, han kender fra Saxo: Blodgildet i Roskilde, Arkonas erobring, slaget ved Rygen, ærkebispevalget i Lund, kirkemødet i St. Jean-de-Lône, mødet med Barbarossas udsending, samværet med videnskabsmænd o.s.v. Denne struktur giver ham lejlighed til at digte med på begivenhederne. Som et eksempel kan anføres et stykke af Absalons svar til kejser Barbarossas sendebud, Sigfred af Orlamünde (jvf. ovenfor s. 31 f.): »Viid, siger han til Sigfrid, at Danmark er ikke Thyringen. Underret din Herre, at dette Rige maa vindes, før det bortskienkes. Men siig ham derhos: at det maa vindes med Herreskjold, og tages med Staalhandske. Fortæl ham, at de Danske Mænd bære et Sværd ved deres Belte, hvormed de kan værge deres Frihed, og hjemle deres Erobringer. Og meld ham derhos, at Kong Knud skiøtter lidet om hans Venskab, men intet om hans Vrede«. ¹⁰² Ligeledes bygger han med vældig og svulstig veltalenhed bro over den store kløft, der synes at spalte Absalons sind og hans gerninger, kløften mellem den vældige krig og feltherre og den fredelige og menneskekærlige bisp: »Saa stor en Helt var Absalon. Men det som sætter Seglet paa hans Roes, og giver Heltens Navn en ærefuld Udødelighed, er Krigens Nødvendighed og Retfærdighed; thi uden disse, hvad er Seiervinderen andet end en heldig Voldsmænd? hvad det største Mod og de klogeste Anlæg, uden saa mange Aarsager mere til Forskrækelse og Afsky? I, som optænde Eders Berømmelsers Røgelse paa

disse blodsølte Altere, forlader Triumpherne og besøger Valpladsen! bortvender Ansigtet fra de prægtige Optoge og de stolte Seierstegn! lukker Øret for Krigernes Frydeskrig og Smigrernes Lovtaler, og seer hine Askehobe, hine Floder af uskyldige Naboers Blod, blandet med Borgernes! hører de Forladtes Suk, og de Faderløses Jammer, og de udsuede Folkes Skrigen om Brød! Og hvis I have en Sjel, ville I mærke Eders Vildfarelse og Røvernes Afskyelighed. Nei! en saa umenneskelig Sjel boede ikke i Absalon. Sandt, han tilbragte det meste af sit Liv i Krigens Bulder og under Vaabnenes Bragen; men og sandt, at Pligt tvang ham dertil. Gierne havde han ellers hengivet sit Liv for at spare saa mange tusendes. Ikke heller trængte han til Krigens Urolighed og Ulykke, for at blive navnkundig. Den gavmilde Natur havde skienket ham, tillige med en øm Sjel, alle de Egenskaber, der glindse i Fred; og Lykken havde sat ham paa et Sted, hvor intet hindrede deres Straaler. Men det betrængte Fædreland æskede hans Bistand; det maatte reddes, eller Absalon døe.¹⁰³

Når Jacobi skal koncentrere sin karakteristik af Absalon, spiller han med retorisk svulst på den samme antitese: »Et saa besynderligt Redskab til et ulyksaligt Lands Befrielse var Erkebiskop *Absalon*. Aldrig havde Danmark mere en stor Mand nødvendig, og aldrig fandt det en større. Ham saae man snart i Spidsen for Hæren at skrække Fjenden, snart paa Rigsdagen at dæmpe det rasende Folk, snart for Keiserens Throne med sin myndige Veltalenhed at forfægte den Danske Ære, og snart i Kongens Raadsal Sandheds og Dyds Rettigheder. Med den samme Haand fører han nu Sværdet, det forskrækkelige og seiervante Sværd, mod de ydmygede Vender, nu Pennen mod Borgeren, som foruretter sin Medborger. Snart opdager han Fjendens Krigslist og lumske Hinderhold, snart udfinder han de Kroge, bag hvilke Uretfærdighed lurker mod Landsmænds Eiendom. Absalon lader sig see, og Fjenden flyer; men

ikke denne alene, ogsaa al Forvirrelse og Uorden flyer i Armeen, Kirken og Staten. Som Nattens Taage for Solens Ankomst, saa flye de for Absalons Ansigt. Statsklog, men oprigtig; tapper og menneskelig, æret og ydmyg; Geistlighedens Hoved, men lydige Undersaat; Kongens Ven, men ogsaa Valdemars Ven, og for Alting Fædrelandets. Ja, Danmark! du var denne store Mands eneste Omsorg, dit Billede fulgte ham alle vegne, din Ære var hans Ære, og din Velstand hans udødelige Gierningers fornemste Hensigt. Derfor skal dine Sønner aldrig glemme Velgiøreren; men hans Ihukommelse skal grønnes og staae med dig til Verdens Ende«. ¹⁰⁴

Den nævnte prisopgave affødte endnu en lovtale over Absalon ved *Peder Vogelius*. Den blev udgivet i 1770 i en 104 sider stor bog, der er næsten lige så blottet for kendsgerninger, som den er rig på svulstig tale og hul retorik. Absalon sammenlignes både med Cyrus og Scipio, ¹⁰⁵ Hannibal ¹⁰⁶ og Leonidas. ¹⁰⁷ Her og der træffer man detaljer fra tidligere skildringer f.eks., at Valdemarsmuren er blevet til efter hans råd, ¹⁰⁸ og øksen anes bag en vending om, at han ikke undså sig »ved at gaae hen til vore Daglønneres møisommelige Arbeide«. ¹⁰⁹ Mere konkret tales om hans legemes »anseelige Vext, en dertil passende Styrke, faste og hurtige Lemmer«. ¹¹⁰

Bogen er i øvrigt bygget op i to halvdele, hvoraf den første skildrer »Helten i Krig« og den anden »Helten i Fred«. Vægten lægges på den sidste, og Absalon tegnes som et eksempel på menneskelige dyder, mildhed, retfærdighed, fromhed, omsorg for viden-skaben og kærlighed til fædrelandet. »I saadan en Siel fik Rigdom aldrig nogen Vægt. Og alligevel besad han anseelige Midler, arvede fra mægtige Forfædre, eller og lovlige Frugter af de store Embeder«. Her rører Vogelius ved et delikat emne, som en senere tids historikere har behandlet med mindre diskretion, men som allerede var berørt i den islandske overlevering, jvf. ovenfor s. 21. Vogelius hævder, at Absalon »besad dem (rigdommene) ei blot

for sig selv, men for Staten, og de Trængende og sine Venner, og Eftertiden«. ¹¹¹

Bemærkelsesværdigt er det i øvrigt, at Vogelius ganske undlader at citere Absalons berømte svar til kejserens udsendinge og nøjes med at skrive: »Han foragter deres Tillokkelser og spotter deres Trusler«. ^{111a} Hans rolle som politiker karakteriserer Vogelius med den morsomme gløse »Mellemandler«, hvorved han forstår mægler. Udtrykket dækker over en selvstændig og rigtig iagttagelse, en sjældenhed i Vogelius' skrift. Fædrelandet har, skriver han, efter ham haft »nogle Mænd, som have lignet, men ingen som har overgaaet ham«. ¹¹²

Den kendsgerning, at der blev udskrevet prisafhandling om Absalon, og at den fremkaldte besvarelser som de her omtalte, tyder på, at man ved overgangen til sentimentalismen og »før-romantikken« og i en periode, hvor interessen for nationalhistorien er i vækst, er fristet til at glorificere en skikkelse som Absalons. Det er derfor ikke til at undre sig over, at han i *Mallings Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere* (1777) træffes i hele syv afsnit, det højeste antal som nogle af de omtalte mænd opnår. Hans jævnbyrdige er her så populære skikkelser som Knud Lavard og Christian IV.

Absalon figurerer under følgende kapitler: *Kierlighed til Fædrelandet*, hvor Malling på grundlag af Saxo skildrer Absalons optræden sammen med Valdemar den Store ved kejser Frederik I's hof og den berømte scene under Knud VI, da han giver sit stolte svar til Sigfred af Orlamünde med en let ændring af den fra Huitfeldt kendte version. ¹¹³ Under afsnittet *Troskab mod Kongen* skildres Absalons forsvar for denne i samtalen med Eskild, hvor Absalon stod i knibe mellem den stridbare bisp og kongen. I kapitlet *Tapperhed* fremdrages sejren over Bugislav, og der henvises til Jacobis og Vogelius' ovenfor behandlede lovtaler. Kapitlet

om *Sindighed* refererer Saxos skildring af Absalons vægring ved at overtage ærkebispesædet i Lund, og i det følgende afsnit genfortælles begivenhederne ved Cammin, hvor Absalon med roligt overlæg redder de danske skibe, som er indesluttet af talrige fjender. I kapitlet *Store Fortjenester af Staten* omtales de navnkundige »Ministre og Helte Absalon og Esbern Snare, begge Sønner af den berømte Skjalm Hvide«,¹¹⁴ hvor også Absalons indsats for landets »indvortes Velstand« og videnskabernes befordring samt hans interesse for lovgivning understreges. Malling lader i sin bog beretningerne tale. Selv dømmes han ikke, former ingen karakteristikker og øver ingen kritik, lader anekdoterne stå ved deres værd. Han skaber ingen nye træk til de beretninger, han bringer videre. Han genfortæller »myten«, som han har mødt den. Men hans valg af stof er præget af et vist mådehold og bestemt af beretningernes egnethed til at illustrere de gode, danske dyder, som hans bog skal berømme.

P. F. SUHM

Reaktionen mod den megen panegyrik kom fra *P. F. Suhm*. Allerede i sin første lille Danmarkshistorie *Historie af Danmark, Norge og Holsten til den studerende Ungdoms Bedste* (1776) er han kritisk over for Absalons kirkepolitik, og denne kritiske holdning over for ærkebispem (og hans historieskriver, Saxo) kommer også adskillige steder til at præge hans mange og lange skildringer af Absalon i det store værk *Historie af Danmark*, bind VI, VII og VIII.

Uagtet Suhm karakteriserer Saxo som værende »saa kiendeligen partisk for Valdemar og Absalon«,¹¹⁵ bygger han i alt væsentligt sine beretninger op på skildringerne i *Gesta Danorum*, ikke blot

hvad begivenhedernes forløb angår, men også med hensyn til talrige detaljer. Hans viden om litteraturen om Absalon er imidlertid omfattende, og ofte diskuterer han sine forgængeres forskellige hypoteser. Han fastholder f.ex. teorien om Esbern og Absalon som tvillinger i opposition til Th. Bartholin og Otto Sperling¹¹⁰ og med støtte i Pontoppidan (jvf. ovenfor s. 41), og han er overbevist om, at Absalons oprindelige navn var Axel; »men efter den Tids maadelige Lærdom troede han selv, og alle med ham, at det danske Sprog kom, som alle andre efter deres Mening, fra det Hebraiske, og derfor kalder Saxo ham altid Absalon eller Absolon . . . Axel betyder ellers i det gamle danske Sprog, hvad som er stort og herligt«. ¹¹⁷ Suhm vender i øvrigt tilbage til sin Axel-teori¹¹⁸ i samme bind, hvor han indrømmer, at »alle de gamle Skribenter, som skreve paa Latin«, og alle »Diplomer og Pave-Buller« bruger formen Absalon, ligesom han med støtte i Wadskiærs *Poetisk Skueplads* skriver, at denne skik er vedblevet »til vore Tider«. ¹¹⁹

Hvad angår formodningen om, at Absalon bar tilnavnet Hvide, roser Suhm Sperling for at have »igiendrevet denne falske Mening.« ¹²⁰ Også dette vender han tilbage til i bindets slutning, hvor det kort og godt hedder: »Det er en Fabel, at hans Slægt-Tilnavn var Hvide«. ¹²¹

Det nye og æggende i Suhms fremstilling af Absalon er hans kritik af kirkemanden og navnlig af den hårdhed og gridskhed, hvormed han optrådte over for skåningerne. Hvor Saxo anfører, at Absalon lod sine mænd anvende »Knipler og Prygler« i stedet for lanse og sværd mod oprørerne, afviser han Saxo ved at tilføje: »venteligen af Foragt for Skaaningerne, endskiønt Saxo synes at tillægge det Medynk«. ¹²² Harmfuld bliver tonen, når Suhm skildrer det udbytte, Absalon opnåede ved at slå oprøret ned: »Absalon fik igien ei allene det han havde mistet, men endog meget mere. . . . Almuen . . . burde lære engang, heller at lide en taalelig

Uret, end at paadrage sig en større, under Navn af Straf . . . raee og uøvede Bønder og Borgere kunne med al muelig Tapperhed, og Kiærlighed til Frihed, ei staae imod øvede og vel tugtede og væbnede Krigsfolk, saadanne som Valdemars og Absalons Hofmænd vare«. ¹²³

Til slut får angrebet et personligt sigte: »Nyttigt var det, at Oprøret blev stillet, men sørgelig var dog den Seier, som beholdtes over Undersaatter og Landsmænd, allene for at mætte en vel stor, men dog giærig Prælat, hans Umættelighed«. ¹²⁴

Harmen bryder på ny ud, da Suhm skildrer den nye skånske opstand efter Knud VI's tronbestigelse: »Skade, at Absalon her viser sig fra en ond Side. Skade, at han ved sin og Slægtes Stræng-hed besmittede Valdemars sidste og Knuds første Regierings Aar med Indfødtes og Undersaatters Blod. Dette fremlyser endog gien-nem Saxos partiske Fortælling, og uagtet al den Konst, hvormed han har søgt at snoe sig for at skiule Absalons Feil«. ¹²⁵

Ottende bind af Suhms store værk udkom posthumt (1806), og udgiveren – Abraham Kall – kunne ikke lade disse hårde beskyldninger stå uimodsagte. Han tilføjer i en fodnote: »Jeg kan aldeles ikke ansee Absalons Opførsel for saa lastværdig, som den her og endnu mindre som den af vor Forf. forhen Side 6 beskrives. Det er ikke Absalon, men Kongen, som viiser sig fra en ond Side, og det er for ham og ikke for Erkebispens, at *Saxo* her nedrig kry-ber«. ¹²⁶ Hermed var bolden givet op til et spil, som især det 20. århundredes historieskrivere har taget del i med liv og lyst.

Men lige så kritisk den almuevenlige, humane Suhm er over for den gerrige og umættelige prælat, ligeså beundrende er han, når talen er om statsmanden og feltherren. Han karakteriserer ham som kongens »høire Haand og Yndling . . . og som det nu kaldes *Premier Ministre*«. ¹²⁷ og sammenligner ham med den ældre Bernstorff. Han ville, skriver Suhm, at »de Danskes Ord og Løfter

skulde være ubrødelige og faste, og at de Danske siden de havde Mængde af tapre Mænd, skulde ved Vaaben, og ei ved Løgn, værge sig. Herved viste Absalon sig som den sande og store Statsmand, der vel ikke siger alt, hvad han tænker, men dog ei andet, end hvad han tænker, og hvis Agt er derfor almindelig, da man trygt kan hvile i hans Ord og Løfter. Saaledes viste den første Grev Bernstorff sig hos os i vore Dage«. ¹²⁸

Når talen er om feltherren, godtages Saxos fremstilling uden kritik. Det hedder »Saxo og Svend Aagesen (hvis Vidnesbyrd skönt de vare Klerker i hans Tieneste, dog ei kan ansees for partisk, da det ei er blot med Ord, de rose ham, men ved at fortælle hans Bedrifter) berømme Absalon som en stor Feltherre og Statsmand«. ¹²⁹ Selv sammenfatter Suhm sin dom i ord som disse: »Absalon overvandt Rigets Fiender og blev aldrig overmandet af dem, men vandt altid Seier«. ¹³⁰

Det triste er imidlertid, at der intet står tilbage af Absalons store virke som feltherre og statsmand. Suhms slutfacit er meget beskedent: »Danmark nyder derfor nu omstunder intet godt af alle Absalons Bedrifter og Velgierninger uden ved Historien af *Svend* og af *Saxo*, men de ville og, især den sidstes, være nok til giøre hans Minde helligt hos os; thi hvor faa Mænd virke paa alle Sekler!« ¹³¹ Dette er unægtelig en meget nøgtern og jordbunden opsummering. Den gode Suhm undlader endda at medtage Absalons betydning for staden København. Han er godt på vej til at kvæle myten om den store bisp.

Omtrent samtidig med, at Suhms 8. bind udkom, sad Adam Oehlenschläger i Paris og sørgede over den onde skæbne, der havde ramt hans by i september 1807. Han fik udløsning for sin harme og sin sorg i et digt, hvis handlingsforløb han kunne finde i 6. bind af Suhm, sagnet om tvillingebrødrene Axel og Esbern Snare. I *De tvende Kirketaarne* (Digtninger 1811) ¹³² bliver Absa-

ABSALONS EFTERMÆLE

lon og hans broder et symbol, tegnet på genrejsningshåbet og udtrykket for, at der kan hentes nyt mod og ny livskraft i mindet om forgangen storhed. Vejen var på ny åbnet for myten om Absalon.

GRUNDTVIG - INGEMANN - HAUCH

Det var omtrent samtidig, at *Grundtvig* første gang gav sin betagelse af Absalon-skikkelsen poetisk form. I digtet *Sorø Kirke* (1810) standser han foran ærkebispens grav og hylder den mand,

»som tidlig mig den Følelse indgav,
at det er stolt at være født i Norden!«

Han ser i Absalon-skikkelsen en forening af *kristen* fromhed og nordisk kraft (måske i bevidst modsætning til Oehlenschläger, som i sin tragedie *Palnatoke* havde bekendt sig til sit ideal – samspillet mellem nordisk kraft og ædel *human* fromhed). Absalon hyldes af Grundtvig som de hedenske venders vældige betvinger og som kirkens og kongens stærke støtte. Hans bispestav er både sværd og scepter. Han berømmes som lovgiver og som Saxos inspirator, thi uden Saxo måtte Grundtvig »forvildet uden Vei / Omvandre her i Fædrelandets Egne«. Ja, selv om Absalons grav fremdeles havde ligget foran kirkens højalter, ville Grundtvig have nedknælet på den.¹³³

Umiddelbart efter Grundtvigs religiøse krise i vinteren 1810-11 er tonen over for Absalon en helt anden. Han nævnes uden begejstring i *Verdens Krønike* 1812,¹³⁴ og hans livs virke fremtræder i *Roskilde-Riim* (1812-14) som et udtryk for en troens forfaldstid:

»Nu var Enden kommet nær
Bispestav var blevet Sværd«.

Det siges uskånsomt, at Absalon dirrede ræd under bispekåben, og hans sande kristentro drages i tvivl:

»Kun i Spydet sad hans Mod;
Thi ej mer i Gud han stod.
Brat han glemte Gud og Hjorden«.

Ja, Grundtvig synes at slutte sig til Suhms hårde dom over Absalons gridskhed og magtsyge:

»Først for Landet, saa paa Vagt
For sit Rov og for sin Magt
Blottede den Biskop Kaarden.
Ak! naar Kirken drager Sværd,
Staaer i Tvivl den Svælget nær.¹³⁵

Dette kritiske Absalon-billede afspejler imidlertid Grundtvigs strenge holdning umiddelbart efter krisen (1812). Da han i 1814 udgav en slags kommentar til Roskilde-Rim: *Roskilde-Saga*, måtte han vel fastholde, at det »klæder visselig en Biskop ilde« at optræde »med Heltesværd om Lænd«, men gør dog den indrømmelse, at »det aldrig klædte nogen Biskop bedre end han, thi han uddrog det kun mod Hedninge og Landets Fjender, og glemte ikke Bøn paa Valen . . .«. Han roses for sin flid »med at beskikke ordenlig Gang i Kirketjeneste og brede Kaaben over den Vankundighed og de Brøst, han ei kunde rette«. Mindre begejstret er Grundtvig for, at Absalon »indstiftede . . . det Munkebur i Soer« (klosteret!), men fremhæver, at Absalon »gjorde det til et syndeligt Vilkaar, at Munkene der skulde lade sig finde flittige til Landsens Krønike at beskrive« (jvf. Rimkrøniken ovenfor s. 33 og Huitfeldt sammesteds), selv om Grundtvig kalder det »et gran-

giveligt Mærke paa en nær Helsot, naar man i et Land begynder ivrigt at længes efter at faa dets Krønike beskrevet«. Det nævnes som Absalons fortjeneste, at »det ahnede ham«, at munkene i Soer ville ofre deres omhu blot »paa Legender, Aarstal og Navne«, og at han fandt virkelige historieskrivere som Svend Aggesen og først og fremmest Saxo, hvis ene store fejl er, at han skrev på latin, og hvis partiskhed dadles (han »ophøier mangengang sine Landsnænds Dyder og Kongernes Vælde vidt over det, som er tilbørligt«). Den endelige dom er, at Saxo og Absalon nok fortjener ære af, at vor gamle historie blev sikret mod forglemmelse, men det er »egenlig alene« Herren, der bør loves derfor.¹³⁶

I tiden 1816-22, da Grundtvig oversatte Snorre og Saxo, vendte han tilbage til sin ungdoms begejstring for »Axel med Staven og Sværdet«. Med årene følte han sig mere og mere beslægtet med den store biskop, i erkendelsen af, at han selv øvede en dobbeltgerning som troens forkynder og folkeåndens genopvækker. I denne følelse styrkedes han ved bevidstheden om, at hans moder Cathrine Marie Bang var af Hvidernes æt, men ikke mindre ved den inspiration, han i 1824 fik fra sin soranske digterfælle, da Ingemann i dette år udsendte sin episke digtkreds *Valdemar den Store og hans Mænd*.

Ingemanns værk er i højere grad en digtning om Absalon end en digtning om dennes kongelige ven. Ikke for intet er det Absalon, der nævnes først i epilogen som den, der skal genopvække fædrenes ånd, dersom den slumrer ind »i døsig Blund«:

»Da rejs dig atter fra Altergraven
Du høje Axel med Bispestaven!
Advar os for Udslettelsens Dom,
Og vis os hvorfra vor Frelse kom«.

Først bagefter kommer kongen og hans mænd, i Absalons følge.

»Da stig af Graven til Kamp igjen
Henfarne Konge med dine Mænd!«

Den fromme Sorø-digter ser i Absalon Valdemars gode ånd, den stærke, ædle og fromme bisp, hvis sande og sikre kristentro er baggrunden for de store gerninger og bedrifter, der løfter folket til frihed, enighed og styrke under Valdemar den Stores regering. Ingemanns digt er hverken tænkt eller formet som et »historisk« digt, snarere en romantisk myte om folkeåndens opvækkelse, centreret omkring Knud Lavards helgenskikkelse, den ædle hertug, hvis drab betegner rigets dybe fald og indleder ufredens, splittelsens og afmagtens tid – og hvis ophøjelse til helgen bliver som et symbol på rigets forening og sikring mod ydre fjender og styrkelse i kristentro.

Til illustration af dette historiske forløb, har digteren med velberåd hu valgt Absalons myteomspundne skikkelse.

I en fortale til 2. udgave af værket (1844) nævner Ingemann som sine kilder: Saxo og Knytlingasaga (samt med hensyn til skilddringen af »Sæderne i Norden« Kongespejlet). Et nærmere studium af hans digt viser imidlertid, at han må have haft andre kilder, formentlig først og fremmest Suhms ovennævnte værk. Fra Suhm har han sandsynligvis troen på, at Absalon oprindeligt hed Axel (jvf. ovenfor s. 48), medens den kraftige understregning af, at hans tilnavn var Hvide, må hidrøre fra andre kilder (jvf. sst.).

Om Skjalm Hvides slægt hedder det:¹³⁷ »Skjalm Hvides Blod er som Kongers godt«, og et andet sted: »Skjalm Hvides Æt er til Sejer fød!«,¹³⁸ de samme ord som Ingemann senere benyttede om Valdemar Sejr. Sagnet om Absalons slægtskab med de danske konger er således knæsat af digteren. Allerede ved den første præ-

sensation¹³⁹ hedder det om Absalon: »En mægtig Konning han synes at være«.

Ingemann fastholder også myten om, at Axel er tvilling til Esbern Snare, ligesom han hentyder til sagnet om de tvende kirketårne:

»Hun [fru Inge] ej den Stund forgjettet,
Der Asker Ryg hjemfoer –
Og Taarnene forjætted
Ham Faderglæden stor«. ¹⁴⁰

Som anført i det foregående, optræder Absalon hos Saxo først i tiden omkring blodgildet i Roskilde 1157. Hos Ingemann finder vi ham som deltager i historiske begivenheder, som har fundet sted omkring 1151, bl.a. kong Svends møde med Knud Magnusson i Merseburg, hvor Axel forgæves gør tegn for at få Svend fra at lade sig beluske af kejseren. Men uden held; thi:

»– ræd for Kejserens Ledingshære
Forraader han Folk og Land og Ære«.

Absalon fordømmer dette skridt:

»Ej Dannerfolkets Ære
Halv Drot bortsværge kan!
Vil Kongen Lænker bære
Frit er dog Folk og Land«. ^{140a}

Ligeledes lader Ingemann Absalon være med ved Grathe Hede, hvad Saxo intet melder om.

I pagt med ånden i Gesta Danorum fremtræder Absalon som Valdemars kloge rådgiver og faderlige ven. Det er Absalon, der

bestemmer faserne i kongens politik. Først rigets samling, så bekæmpelsen af den vendiske orm ved den danske strand, så angrebene på selve Vendland efter opbygningen af en kraftig ledingsflåde. Allerede inden han er blevet enekonge, har Valdemar svoret en dyr ed:

»Hvis jeg Dannerkonning var,
Skulde Sjølund's Skove
Danse her med Valdemar
Paa den høje Vove«.

Og Absalon har taget ham på ordet:

»Gid den Stund maa komme!
Før paa Havet Skoven gror,
Er vor Nød ej omme«.¹⁴¹

Da Valdemar er blevet eneherre, tøver han, og Absalon må minde ham om hans løfte.¹⁴² Mens det hos Saxo er kongen, der udbyder ledingen til Arkonatoget, som følge af rygboernes frafald, er det hos Ingemann Absalon, der tager initiativet. Han siger til kongen, at det er forgæves at hærge Vendland, så længe Svantevits tempel er urørt:

»Send Frelsens Ord dem og Livets Tolk!
For Korset lad dem sig neje!«¹⁴³

Det er Ingemann om at gøre at skildre den brynjeklædte bisp som en nordisk korstogskæmpe, der fører troens sværd og bringer dåben til hedningerne. Derfor lægger han også vægt på at fremhæve Absalons mildhed over for de overvundne, f.eks. allerede i

skildringen af erobringen af Volgast, hvor Absalon siger til Valdemar:

»Saa sandt som Naade du haaber!
Vær naadig, Herre og mild!«

Hertil svarer kongen:

»Nu taler min gode Aand«. ¹⁴⁴

Gennem hele digtet fremtræder Absalon ikke blot som kongens gode ånd, men også som åndens repræsentant, kristenåndens og folkeåndens. Som han rider ind i digtet på vej til Haraldsted, ligner han en drabelig ridder:

»Det brede Slagsværd er ved hans Side,
Staalbrynjen blinker om høje Bryst;
Den danske Skimmel ham bærer med Lyst.
Stridsøksen klirrer ved Sadelknappen« osv. ¹⁴⁵

Man bemærker sig, at den berømte lille økse er blevet til en stridsøkse. Men for Ingemann er det vigtigst at fremhæve, at den brynjelædte ridder er en Herrens mand:

»Men hvo ham under Guldhjælmen skuer
Og ser hvor Sjælen i Blikket luer
Med stille Styrke, bestemt og rolig,
Som med den højeste Gud fortrolig,
Han tror at skue i Fyrstedragten,
I Vaabenglansen og Ridderpragten,
En Kirkens Kæmpe, som, stille, tro,
I Verden færdes for Sjælens Ro,
Og som kun ruster sin Arm hernelen
Til hellig Leding for Evigheden«. ¹⁴⁶

Senere sammenlignes han med tvillingbroderen Esbern Snare, som han ligner, men dog er forskellig fra:

»herligst blaaner dog Axels Øje;
Ved boglærd Syssel bag Klostervæg
Han har afraget det stærke Skæg«. ¹⁴⁷

Så meget eller rettere sagt så lidt om hans ophold i Frankrig og hans studier i Paris. Axel vender tilbage til Danmark for at hjælpe sin ven Valdemar og for at frelse riget. Men også i håb om at gense sin ungdomselskede Liden Kirsten. Da han ved mødet med sin broder erfarer, at også Esbern er forelsket i hende, resignerer han med det samme og vælger sig en ny brud. Ved synet af Roskilde Domkirke, der blinker i morgenrøden, udbryder han:

»Se, Broder, se! *min* høje Brud
Med Spir og Krone vinker!

— — —

Vil Gud, den danske Kirke nu
Mit Liv paa Jord tilhører«. ¹⁴⁸

Dette er Ingemanns spinkle motivering for den boglærde riders overgang til at blive kirkens tjener og cølibatets nidkære forkæmper. Ingemann skjuler ikke dobbeltheden i Absalons virke:

»Absalon værner Kirke og Folk,
Og ej han farer med Lempe:
Ordet ej havde bedre Tolk,
Og Valen ej bedre Kæmpe«. ¹⁴⁹

Men det, der er vigtigst for ham, er at fremhæve Absalons indsats som fredsstifter, mægler, inspirator af Saxo, opbygger af

ABSALONS EFTERMÆLE

Sorø Kloster, genskaber af det danske rige og genopvækker af den danske ånd. Han er en ensom sjæl, der i festens og triumfens time drages af eskatologiske tanker og syner:

»Som kunde han Basunens Klang
I Verdenslysten høre«. ¹⁵⁰

Digtets kulmination bliver Knud Lavards ophøjelse til helgen og hans efterkommeres befæstelse i retten til Danmarks trone. Det er Absalon, der ved sin styrke, kløgt og fromhed leder det historiske forløb fra Haraldsted til Ringsted. Da kongen vakler i sin styrke, pint i sjælen ved gensynet med prins Buris og mindet om Liden Kirstens brutale død, er det Absalon, der fører ham til kilden i Haraldsted. Ved synet af dens undergørende kraft vågner kongens tro og tillid igen:

»Nu ser jeg Dannemarks Eng og Vang
Igjen i Helligdagsklæder«. ¹⁵¹

Ingemanns dom over Absalon og hans eftermæle finder udtryk i et par kantateagtige linjer, der fletter Absalons og Sorøs skæbne sammen:

»Hvad Axel bygger skal ej forgaa,
Om ogsaa i Grus det falder;
Fugl Phønix karsk kan af Ild opstaa;
Ret aldrig dør hun af Alder«. ¹⁵²

Det er i det foregående nævnt, at *Grundtvig* lod sig inspirere af Ingemanns »saa dejlige, mig inderlig dyrebare Digt«. Allerede i 1823 havde Ingemann underrettet sin digterbroder om sine planer om et stort episk digt om Valdemar den Store. Grundtvig havde svaret med at udtrykke ængstelse for, at Ingemann ikke

kunne magte opgaven, som han mente burde skildres i form af historisk-idylliske optrin, f.eks. med hjemmet i Fjenneslevlille som midtpunkt, hvor kæmperne kunne komme og berette om deres færd for fru Inge og Absalons søstre. Det er tydeligt, at Grundtvig ikke ønskede en gentagelse af Saxos mange billeder af »Absalon i Brynje som Vendernes Skræk og Danmarks Vogter«, men ville læse om, »hvordan han egentlig saa ud, og hvad han sagde, da han lagde Grundstenen til Sorø, til hvad vi har set, og hvad vi haabe skal komme til Syne: til et Fristed for Danefromhed og et Værksted for Danmarks Saga . . . thi han havde ingen Brynje paa, men heller ingen Messehagel, han talte ej som Kæmpe og ej som Bisp, men som den der kom fra Valen og var paa Vej til Altret . . . Kender jeg ham ret, kan han sige dig meget i faa Ord«. ¹⁵³

Som man ser, er Grundtvig på vej til at forme sig et nyt Absalon-billede, knyttet til det Sorø, til hvilket han i de følgende årtier skulle stille så store forventninger. En Absalon som symbol på dansk fromhed og den nationale, historisk-poetiske livsholdning. Som et sådant symbol fremtræder Absalon også i Ingemann-afsnittet af det store digt »Nyaars-Morgen«, f.eks. strofe 232:

»Med Axel hin Hvide,
I Bøgenes Ly
Havheltene ride
Nu Sommer ad By!«

At Grundtvig havde fattet stærk interesse for Absalons skikkelse, fremgår også af, at han i sidste halvdel af 1824 havde planer om en digtkreds om Absalon. Heraf er kun et enkelt digt bevaret med titlen »Sigersted«, der skildrer Absalon på flugt fra blodgildet i Roskilde, hvor han ved Sigersted i syner oplever begivenheder

ABSALONS EFTERMÆLE

fra Hagbard og Signe-sagnet, samt et udkast med overskriften »Arkona eller Axels Drape«. ¹⁵⁴

En tredje af nationalromantikkens store danske digtere, Ingemanns kollega som lektor ved Sorø Akademi, *Carsten Hauch* har æren for at have bragt Absalon-skikkelsen frem på den danske skueplads. Det var i hans skuespil »Svend Grathe« (1841), der ligesom Ingemanns digt tager sin begyndelse ved kilden i Haraldsted Skov (og ender med blodgildet i Roskilde). Absalon optræder her under navnet Axel Hvide som Valdemars fortrolige, en god ven, der giver Valdemar kloge og milde råd og maner ham til tålmodighed:

»Styr dine Lande vel og lær at vente!
Thi den der fordrer Frugt i Dag af, hvad
I Gaar han planted, han har tabt sit Liv
I vejvild Stræben«.

Vi ser ham om natten i Roskilde Domkirke, hvor historien taler til ham, og lytter til hans bøn om, at Danmark igen kan nå sin gamle storhed. Han afviser Svend Grathe, der søger at lokke ham bort fra Valdemar og over på sit parti. Men nogen selvstændig funktion i dramaet har Absalon ikke. Han er en bleg afglans af Ingemanns unge Axel Hvide, og Hauch føjer intet nyt træk til hans myte.

H. F. J. ESTRUPS ABSALON-BILLEDE

Som en slags opposition til Ingemanns og Grundtvigs Absalon-forherligelse virker et skrift, som en tredje af lærerne ved Sorø Akademi, historikeren *H. F. J. Estrup* udgav i 1826. Det er et forsøg på at skrive en Absalon-biografi ud fra en kritisk holdning

til kilderne og overleveringen. Det viser en mærkbar skepsis over for, hvad Estrup kalder »hans Panegyrist Saxo«. Et andet sted¹⁵⁵ kalder Estrup ham: »den altfor patriotiske Saxo«, og i en fodnote¹⁵⁶ hedder det i forbindelse med omtalen af det skånske oprør 1180: »Saxo fortier alt, som i denne Sag kunde kaste Skygge paa Absalon«. Det hedder udtrykkelig: »De tvende sidste Bøger af Saxos Krønike ere at betragte mindre som en Danmarkshistorie end som et Epos, i hvilket Helten Absalon, ikke Biskoppen, spiller Hovedrollen.«¹⁵⁷ Selv søger Estrup at give en afbalanceret skildring af Absalons tredelte virke som »Helt, Statsmand og Biskop«.

Estrup afviser tanken om, at Absalon var af Hvidernes slægt. Han bar i hvert fald ikke slægtsnavnet *Hvide*. Derimod er Estrup tilbøjelig til at tro, at Absalon oprindeligt hed Axel, og at han var tvillingbroder til Esbern Snare, ligesom Estrup – uden skepsis – refererer sagnet om de tvende kirketårne. Også i spørgsmålet om Valdemarsmuren bygger Estrup på den myteprægede tradition. Det hedder,¹⁵⁸ at »Absalon let formaaede Valdemar til ligesaa tydelig at betegne sit Riges Grændse«. Ligeledes vil Estrup nødig give slip på en tvivlsom overlevering om, at Absalon skulle have bygget Gjorslev.¹⁵⁹ Derimod afviser han en af Suhm fremsat tese om, at Absalon førte hæren til Pommern i sommeren 1189.¹⁶⁰ For Estrup er det meget om at gøre at fremhæve, at Absalon efter sejren over Bugislav »skjenkede det geistlige Kald sin hele Opmærksomhed«. Det er begivenheder som kirkemødet i Lund 1187, hvor der tilstræbtes at skabe ensretning i gudstjenesten, der optager Estrup, samt Absalons indsats for at få provst Keld i Viborg kanoniseret. Ligeledes nævner han Danehoffet i Odense 1188, hvor pave Gregor VII's opfordring til at drage på korstog oplæstes – og udtaler den formodning, at Absalon var til stede, hvad kilderne tier om. Med tilfredshed konstaterer Estrup, at de fem stormænd, der ved denne lejlighed »lod sig korse«, »alle, som

det synes«, hørte til »Absalons Familiestamme, alle besjelede af hans Aand«. ¹⁶¹

Estrup er mere meddelsom end sine forgængere med hensyn til Absalons Pariser-år og frugterne af hans forbindelser med Frankrig. Han kan ikke tilbageholde en formodning om, at Absalon »har ledet« ikke blot sin fættersøn Peder Sunesens, men også dennes højlerde broder Andreas »Studier i fremmede Lande«. ¹⁶² Han fremhæver – med støtte i Saxos tekst – Absalons veltalenhed, tilbageholdenhed, legemsstyrke og hårdførhed, og ikke mindst lægger han vægt på at fremdrage så mange træk som muligt til belysning af Absalons fredelige indsats til gavn for kirken (kirkeretten) og munkelivet (Sorø) og til fremme af den nationale historieskrivning (Svend Aggesen og Saxo).

Estrup er på vagt over for en ensidig foherligelse af Absalon – og navnlig af krigeren. Han undlader ikke at nævne hans mod og handlekraft og hans kløgt (saml. s. 81, hvor der tales om Valdemar den Store og hans endnu større rådgiver Absalon). Men et bærende træk i hans skildring er, at Absalon var »Statens, men endnu mere Kirkens Tjener«. ¹⁶³ Om Absalons skånsomme fredsbetingelser efter Arkonas fald hedder det udtrykkelig, at de »unægtelig begunstigede Kirken mere end Hæren«. ¹⁶⁴ Estrup indrømmer gerne, at Absalons krigeriske og politiske adfærd ikke svarer »til vor Tids Begreber om en kristelig Helt og Bisp«. Han var »en dansk Helt og Biskop af det tolvte Aarhundrede efter Christi Byrd«. Derfor er Estrup heller ikke ukritisk over for Absalon og hans politik. Han hævder i forbindelse med omtalen af, at Knud fik kongenavn, at det var et »Indgreb af et aristokratisk Partie«, og at »Folket . . . blev fornærmet i sin gamle Sædvane og Ret til at vælge af Kongehuset, hvilken Prinds det selv vilde«. ¹⁶⁵ Han har blik for, at Valdemar-tidens politik bevidst søgte at svække folkets magt over for aristokratiet og hierarkiet. ¹⁶⁶ »Forandringen

i Danmarks Folkeforfatning efter Valdemar den Stores Tid er saa pludselig og kjendelig til Bøndernes Skade«, og man farer vist ikke »meget vild fra Sandheden ved at tillægge Absalon og hans Raad en væsentlig Andeel i denne Forandring. Hans Bestræbelser gik vel ud fra Ideen om den bedste Regjering: den som er i den bedste Mands Hænder understøttet af de bedste Mænd«. ¹⁶⁷ Og om Absalons stædige kamp mod skåningerne for at få dem til at betale bispetiende hedder det, at han »i disse Begivenheder« træder »frem mere som Kirkens Mand end som Folkets Ven«. ¹⁶⁸ »Ingen vil dadle Absalon for, at han handlede i Kirkens Aand og efter sit Embedes Pligter«, skriver Estrup. »Men vistnok er det at beklage, at han uden at ane Følgerne hjalp til at binde den Svøbe, som Adel og Geistlighed siden førte over Konge og Land«. Man mærker en ny tids syn på Absalons politiske gerning i disse ord. Men herudover slutter Estrup op bag Suhms kritik af Absalons bjergsomhed. Han bebrejder Saxo, at han fortier om sin helt, »hvad den sjællandske Krønike beretter: at Kong Valdemar fratog Hovedmændene for Opstanden saameget Gods, at Absalon fik deraf ikke aleneste, hvad han havde mistet, men mere til«, ¹⁶⁹ og han refererer det skånske sagn fra Jon Halthorsens saga om Absalons hårde adfærd over for en bonde, hvis ager grænsede op til ærkebispens jord, som et udtryk for, at bispemændene havde ry for at være gerrig. ¹⁷⁰

Estrups bog er den første samlede monografi af Absalon, når man ser bort fra de ovenfor s. 43 ff nævnte to lovtaler. Her er virkelig gjort et ærligt forsøg på en kritisk behandling af overleveringen i den udstrækning, som kilderne var forfatteren »bekjendte, brugbare og tilgængelige«.

Det billede, han havde tegnet af Absalon, fik dog ikke lov til at stå uantastet, for så vidt som *C. Paludan-Müller* i sin vægtige afhandling »Bidrag til Kritik af Saxo's Historieværk« ¹⁷¹ genvakte

tilliden til pålideligheden af Saxos skildring ved at udpege afsnittet, der spænder fra 1158 til 1178 som det egentlige Absalon-parti. Paludan-Müller mente, at dette parti måtte være nedskrevet »under det endnu friske Indtryk af de mærkelige eller rystende Scener«, og at det samme syntes at være tilfældet med slutningen af 16.bog, skildringen af Absalons tog mod hertug Bugislav. Paludan-Müllers autoritet forklarer muligvis den kendsgerning, at senere danske historieskrivere ikke blot *A. D. Jørgensen* i »Fyrretyve Fortællinger af Fædrelandets Historie« 1882, men også *Johannes Steenstrup* i det store samlingsværk »Danmarks Riges Historie« 1904, ja så sent som i »Det danske Folks Historie« 1927 formede et Absalon-billede, der næsten helt og holdent byggede på Saxos skildring, og som ikke kan siges fri for panegyriske tendenser.

HANS OLRİK OG GEORG BRANDES

Kulminationen indtraf med *Hans Olriks store værk om Absalon* I og II, 1908-09, hvor Absalon i forordet betegnes som den største dansker, som har levet. Det er i mange henseender et lærd værk, der øser af talrige kilder og nyder godt af nyere historiske undersøgelser, som f.eks. Ellen Jørgensens afhandling om Absalon og Saint Victor,¹⁷² men dets helt løsslupne panegyrik, når det gælder skildringen af Absalon, forklarer, at en mand som Hal Koch i fuldt alvor karakteriserer bogen som ulæselig. Navnlig skal der en god fordøjelse til at sluge den afsluttende karakteristik, som tillægger Absalon så at sige alle dyder og søger at bagatellisere de mindre tiltalende træk som grusomhed over for udenvælts fjender og iver efter at samle sig jordisk gods. Et kort citat kan give et indtryk af Olriks holdning og pompøse stil: »Hvilket Statsmandsblik er der ikke i Dannelsen af Hærmandsklassen og Nyordningen af Ledingsvæsenet! Hvor regner han snildt, da han hidser Ven-

derne mod Henrik Løve, og da han Skridt for Skridt bryder med den mægtige Staufer, for senere endog at undergrave Kejsermagten i Nordtyskland! Hvor fremsynet er han ikke, da han sikrer Tronfølgen og helliger Kongedømmet ved Salvning og Kroning! Eller da han indkalder Vilhelm og sender Anders Sunesøn til Pariserstudierne!¹⁷³ Stundom synker lovprisningen helt ned i det banale og barnlige niveau. Det hedder, at han var »Folkets bedre Jeg«,¹⁷⁴ og Olrik undser sig ikke for at skrive: »Absalon var selv et Søndagsbarn, og han spredte Søndagsstemning om sig.«¹⁷⁵

Olriks bog bør dog nok ses i lyset af den tid, hvor den blev til. Endnu i slutningen af det 19. århundrede kunne man med glad københavnergemyt slå den store bisp på skulderen og syngede helt uromantiske linjer: »I Lille Kongensgade, der boede Biskop Absalon.«¹⁷⁶ Men med århundredskiftet, hvor København foldede sig ud som europæisk storby, byggede sit nye rådhus, ryddede op i ruinerne af Christiansborg og fik ny interesse for den gamle borg med »Absalons Brønd« (jvf. Sophus Bauditz' tilforladelige og ubetydelige københavnerroman med denne titel (1901)) får genoplivelsen af Absalon-myten atter gunstige konjunkturer. En ny optimisme afløser pessimismen fra 1864. De kraftige politiske diskussioner vedrørende forsvarssagen og en voksende modstand mod hvadkan-det-nytte-slagordet skærper behovet for nationale symboler. 700-året for Absalons død fejres bl.a. med afsløringen af Bissens stolte rytterstatue på Højbro Plads, i hvilken anledning selveste *Georg Brandes* udformede en tale, »som ikke blev holdt«, men trykt.¹⁷⁷ »Talen« er et retorisk mesterstykke, der i sin stil leder tanken hen på lovtalerne fra 1700-tallet (jvf. ovenfor s. 43 ff). Mens Peder Vogelius sammenlignede Absalon med oldtidsskikkelser som Aristides, Hannibal og Leonidas, sammenligner Brandes ham med Richelieu, der ligeledes kæmpede til hest (ved La Rochelle). »Ab-

salon er vor Richelieu«, han er »Landets Vagt, dets Beskytter, dets Aarvaagenhed«. Der stikker en oldnordisk viking i ham: »Ryttergeneralen er tillige en Admiral«. Udtalelsen giver Brandes anledning til den dristige påstand, at Absalons temperament bryder igennem hos Tordenskjold! Absalon minder tillige om Cæsar. Han udøver ingen krigstugt, hans personlige overlegenhed gør udslaget. »Han er af den Art Mænd, som et Land behøver for at blive til et Rige«. Brandes vover endda at hævde, at Absalon talte latin som dansk. Mere ret har han, når han – som Vogelius og Estrup – fremhæver hans rolle som mægler og hans genialitet som politiker. Den specielle brandeske patriotisme fornægter sig ikke: »Han følte *dansk*. Han har elsket dette grønne Land i det graablaa Hav«. To ting kan de nulevende takke ham for: Saxo og København. »Med mere Ret end Valdemar den Første kunde han føre Tilnavnet den Store«.

Mens Brandes' Absalon-billede bærer mærker af sin forfatters svaghed over for geniet, heroen og overmennesket, møder man hos *Vilhelm Andersen* i hans gennemgang af Saxo Grammaticus i »Tider og Typer«, I, 1907, viljen til med Saxo at se Absalon i skæret af en middelalderlig humanistisk holdning: »For Saxo er Absalon først og fremmest Kulturhelten, ikke Kirkefyrsten. Venderkampene er ikke bare et Landeværn og et Korstog, men en Kulturkamp; Venderne kaldes ikke med det kirkelige udtryk Hedninger: De er »Fjenderne«; men især Barbarer«. (Tider og Typer I, s. 73). Bag Vilhelm Andersens skildring fornemmes en dyb trang til at finde mennesket og humanisten bag Saxos skildringer af Absalon.

POETISK EFTERSLÆT

Også i digtningen spores i disse år en interesse for Absalon. I sit berømte digt »Til Holger Drachmann«¹⁷⁸ betegner *Valdemar Rør-*

dam Absalon som »hin mandigst fødte Mand i Nord«, og i digtet »Dannevirke« fra »Den gamle Kaptajn« 1906-07 hedder det om den gamle rigsvold: »Her hvisker Absalons Tanker, her kalder Kong Valdemars Lur«. Rørdams vægtigste skildring af Absalon forekommer imidlertid i digtet »Berengarias Fletning« fra samlingen »Krigen og Duerne« 1915, hvor digteren i Sct. Bendts Kirke i Ringsted maner billedet frem af den store dag i juni 1170, da Knud Lavard skrinlægges og den lille Knud VI krones til konge ved siden af sin far. For Rørdam er Absalons indsats mindet om en stor fortid – en skærende modsætning til en ussel nutid:

»Een mægtig Vilje løfter hele Rummet
til Højtid for et Folk, som fandt sig selv,
Absalons Vilje. Røsten er forstummet,
og Kæmpen hviler under andre Hvælv.
Med Staven leger Dreng, med Sværdet Gøgler,
men hvad han vilde, vidner disse Søjler«.

Også en prosaist tog ved århundredets begyndelse Absalon-skikkelsen frem til behandling, nemlig *Laurids Bruun* i sin roman fra 1904 med titlen »Absalons Saga«. Den følger ret nøje kronologien i Saxos skildring, men prøver en psykologisk tolkning og indfletter en helt uhistorisk kærlighedsfortælling, en gengældt, men uheldig kærlighed til den Margrethe, som Saxo fortæller om, der blev slået ihjel af sin ægtemand (Herlog), og som Absalon fik anerkendt som helgeninde. Hos Bruun fører Absalons forelskelse bispen ind i en svær krise, fristelsen til at sætte Valdemar af tronen og selv overtage kongeværdigheden, en tanke vi også møder i Palle Laurings skildringer af Absalon. Bogen affødte voldsomme indsigelser fra Hans Orliks side.

DEN KRITISKE REAKTION

Reaktionen imod Absalon-forherligelsen kom fra svensk, eller rettere skånsk hold.

I sin disputats *Saxo* (1915) og i et par andre afhandlinger, der ligesom disputatsen fremkom i *Historisk Tidskrift för Skåneland*, søgte *Curt Weibull* en radikal nybedømmelse af kildeværdien af *Saxos Gesta Danorum* og koncentrerede sig især om *Saxos* 14.-16. bog, afsnittet, som omfatter Absalons tidsalder. Det var i dette afsnit, *Paludan-Müller* mente at kunne spore »øjenvidneskildringer« og beretninger, der syntes nedskrevet under det endnu friske indtryk af de dramatiske begivenheder (jvf. ovenfor s. 65), beretninger, som historikerne kunne fristes til at tillægge stor troværdighed, ja betragte som primære kilder.

Det er *Weibulls* fortjeneste at have rokket ved denne tillid. Han har påvist, at *Saxo* arbejder med litterære kilder med suveræn selvstændighed, forkorter, udvider og omdanner den skriftlige overlevering efter eget for godtbeholdende. *Saxo* er ikke nogen pålidelig rapportør, heller ikke, når det drejer sig om hans egen tids begivenheder, derimod en »stuelærd compiler«, som vel at mærke slet ikke ønsker at give en objektiv fremstilling. Han arbejder ud fra ganske bestemte tendenser. Hans mål er forherligelse af kongemagten, berømmelse af *Hvideslægten* og afstandtagen fra ærkebiskop *Eskils* »gregorianske« kirkepolitik. *Saxos* skildringer af Absalons gerninger og personlighed må derfor efter *Curt Weibulls* opfattelse bedømmes ud fra hans tendentiøse holdning.

Som et typisk eksempel på denne vurderingsmåde kan tages *Weibulls* intelligent gennemførte undersøgelse af *Saxos* beretning om ærkebispervalget i *Lund* i 1177, et af de mest levende og mest dramatiske afsnit i *Saxos* værk. Ingen af fortidens store historikere havde hidtil vovet at anfægte beretningens pålidelighed. A. D. Jør-

gensen havde endog i en afhandling erklæret skildringen for sakrosankt: »I sandhed, dette billede bør stå hen i vor historie, uanfægtet af nogen tvivl og af noget forsøg på at formindske dets træk; thi vi har ikke råd til at ødsle med fortidens storhed«. ¹⁷⁹ Ikke desto mindre kom Weibull til det resultat, at Saxos fremstilling er en fri konstruktion, helt uden historisk pålidelighed. Den berømte skildring af Absalons vægring ved at modtage ærkebispesædet, som Eskil udpeger ham til, udlægger Weibull som et vidnesbyrd om, at Absalons vægring ene og alene var betinget af hans magtpolitiske beregning. Mens Saxo søger at give vægringen idealistiske motiver: klædelig ydmyghed over for opgaven og uvilje mod at forlade de trofaste sjællændere og det stift, som han gennem 20 års arbejde havde givet ny styrke og anseelse, hævder Weibull, at Absalon på forhånd sigtede mod at komme til at råde over rigets to største stifter, Roskilde og Lund. Saxos bevidst urigtige fremstilling har til hensigt at tilsløre dette forhold.

Det Absalon-billede, som *Erik Arup* tegnede i første bind af sin (ufuldendte) Danmarkshistorie (1925) synes inspireret af den mistillid til Saxos pålidelighed, som Weibulls undersøgelser havde fremkaldt. For Arup at se har Saxo haft tre formål med sit værk: 1) at vise samtiden, hvilken mægtig skikkelse Absalon var, 2) minde nutiden om fortidens storhed, og 3) indskærpe det danske folk et uforsonligt had til tyskerne. Som kilde betragtet er Saxo derfor nærmest værdiløs.

Beretningen om ærkebispesvalget afvises som helt upålidelig. Eskil håbede i virkeligheden på at kunne få sin brodersøn, domprovst Asser i Lund valgt, men under indtrykket af kongens militære styrke (»selvom den ikke var i domkirken, men ude i byen«) vovede Eskil ikke at nævne sin kandidat; »med rystende stemme har han nævnt Absalon«. ¹⁸⁰

Arup erkender, at Absalon var en personlighed af usædvanligt

format, men med mange i hans øjne lidet sympatiske træk i sin karakter. Han er i krig som i fred tilhænger af disciplin, en nationalist, der ikke begejstres stærkt for det fremmede (studieårene i Paris (!). Hvad han har hørt og set, »har han næppe fuldt forstaaet«. ¹⁸¹ Han er drevet af magtsyge og slægtsambitioner (Hvide-slægten). Hans valg til biskop i Roskilde (1158) er »det første sikre eksempel paa, at den danske konge, omend under de mest hensynsfulde former, har øvet indflydelse paa et bispevalg«. ¹⁸²

Overbevisningen om Saxos upålidelighed giver »afmytologiseringen« frie udfoldelsesmuligheder. Kongen trækkes i forgrunden, og Absalons placering i begivenhederne afgrænses til at være »en sjællandsk høvding under kongens overbefaling«. ¹⁸³ Når kongen beslutter sig til at begynde krig med venderne, er det »sikkert først og fremmest for gennem denne krig at samle folket om sig selv som landets enekonge«. ¹⁸⁴ Det fremhæves, at de fleste af de mange vendertog, hvor sjællænderne regelmæssigt var under Absalons ledelse, var kortvarige hærgnings- og plyndringstogter og uden varige resultater. Deres værste følger er det hjemlige tyskerhad, der af-fødtes af den ulige alliance med den sachsiske hertug Henrik Løve, og som Saxo har gjort sit bedste for at opflamme.

I Knud VI's første år kunne Absalon ifølge Arup føje kongens magt til sin ærkebiskoppelige. Denne magt benyttede han til med hård hånd at kue skåningerne. Opstandsbevægelsen inspirerede Absalon, der tillægges en udpræget militær opfattelse af disciplinens betydning, til at lade *Vederloven* fra Knud den Stores tid nedskrive på dansk. Hensigten var ifølge Arup ved hårde straffebestemmelser at sikre hirdmændenes ubetingede lydighed mod kongen.

Afmytologiseringen rammer også skildringen af begivenhederne omkring Absalons svar til kejserens sendebud. Sejren over Bugislav bliver til en undsætningsekspedition til Jarimar af Rygen. I for-

ening vinder *han* og Absalon »en glimrende sejr« over Bugislavs flåde. Der tales om »et undvigende svar« til Sigfred af Orlamünde, og der meldes intet om, at kejseren havde sat Bugislav ind på en militær aktion mod Rygen og Danmark, sådan som Saxo beretter. Absalons politik i denne sag karakteriseres som dristig, »men den finder sit forsvar deri, at den lykkedes, af den simple grund, at kejser *Frederik* i disse år var optaget af politiske spørgsmål, der var langt vigtigere for ham«. ¹⁸⁵ Gode følger havde Absalons sejr ikke. Den »indgav for lange tider de førende mænd i dansk politik en ulykkelig tro til, at Danmark kunne hævde et herredømme over landene paa den anden side Østersøen«. Absalon får et opmunrende klap, fordi han var »klog nok til at holde op i tide«. ¹⁸⁶

Heller ikke i skildringen af Absalons sidste fredelige år som ærkebisp ser Arup noget grundlag for traditionel glorificering. Også her finder han Absalons virke præget af, at »disciplin var højeste idé«. Det hedder, at Absalon i tiden fra 1186 til sin død i 1201 udfolder sig »mest som den store godsejer og godshandler«, og at han især er Sorø-klostrets »betroede forretningsfører og dertil privat godsejer«. I denne forbindelse citeres Sorø-abbeden Atto, der har skrevet, at »Absalon foretog mange mageskifter . . . mellem sig selv og Sorø-kloster, saavel til gavn for klosteret, som ogsaa til hans egen fordel«. Til slut toner billedet af den vældige jorddrot frem: »Absalon havde naaet, hvad der trods alt laa dybest i hans sjæl: jorden, den danske jord i Sjælland og Skaane kunde han herske over, som han vilde«. Nok så overraskende er Arups konklusion: »Men derved bragte han sin egen politiske gerning saa at sige i forglemmelse«, ¹⁸⁷ en ytring, som læseren af nærværende afhandling formentlig vil have svært ved at indse berettigelsen af.

Curt Weibulls berømte ældre broder *Lauritz Ulrich Absalon Weibull* ydede også sin indsats for at afmytologisere det idealise-

rede Absalon-billede. I sine geniale undersøgelser over Nekrologierne fra Lund, Roskildekrøniken og Saxo¹⁸⁸ viderefører han sin broders påvisninger af det tendentiøse i Saxos skildringer af Valdemar den Stores tidsalder og fremhæver især Saxos store uvilje mod ærkebiskop Eskil og dennes augustinsk-gregorianske kirkepolitik, en uvilje, der vitterligt havde smittet af på tidligere tiders historie-skrivere, kraftigst hos Suhm,¹⁸⁹ der betegner Eskil som »en *slet* Ærkebiskop efter Tidernes Tænkemaade«, mens f.eks. allerede Estrup var klar over, at Eskil var en af den danske kirkes store skikkelser. Alle senere danske historikere er enige heri. For Lauritz Weibull var det magtpåliggende at vise, at det 12. århundredes Danmarkshistorie var præget af kampen mellem de teokratisk-gregorianske ideer, i første række hævdede af Eskil, og kongemagten. I denne kamp stod Absalon ifølge Weibull ubetinget på kongens side. Det hedder i nævnte afhandling: »Det avgörande momentet, lyckoomkastningen i dramat, kom den dag, alltid minnesvärd, då Eskil inför högaltaret i St. Laurentius i Lund 1177 nedlade sin ärkebiskopsvärdighet. Mannen som efterträdde honom, var ur det andra lägret, Nordens Reinhold von Dassel, Absalon«.

Lauritz Weibull er ikke den første, der har stillet den krigeriske tyske bisp over for Absalon. I sin skildring i Danmarks Riges Historie¹⁹⁰ havde *Johannes Steenstrup* søgt at besvare det nærliggende spørgsmål: »Kunde en gejstlig Mand . . . virkelig uden Anstød færdes i Krig og Blodsudgydelse, ja være den egentlige Leder af Danmarks Hær og Flaade?« – med bl.a. at henvise til »Kejser Frederiks ypperste Raadgiver Reinald von Dassel, Ærkebisp af Köln og Rigskansler«. Han var, hedder det hos Steenstrup, »som Absalon af uadellig Vandel, men i stærkere Grad dreven af Ærgerrighed end denne. Reinald havde desuden stillet sine rige Evner i Statens og Kejserens Tjeneste saa fuldstændig, at Kirken for ham ganske stod i Skygge i Sammenligning dermed; det var en En-

sidighed, hvori Absalon aldrig gjorde sig skyldig«. Ligeledes nævner Steenstrup ærkebiskop Kristian von Buch af Mainz, hos hvem »verdslig Forføngelighed og Soldateraand aldeles (havde) faaet Overhaand«. Absalon stod ikke tilbage i statsmandsdygtighed og begavelse for disse mænd, hævder Steenstrup, »men hans Deltagelse i Kamplivet har den renere Karakter af en Kamp for Land og Folk og for Troens Udbredelse, man mærker her intet til selviske Hensyn. Dertil kommer saa, at Absalon var den alvorlige Kirkens Mand«. Om Lauritz Weibull har anvendt sin betegnelse om Absalon »Nordens Reinhold von Dassel« i bevidst polemik mod Steenstrup, skal være usagt. Givet er det, at der lå en udfordring deri, et angreb på det nationale, myteprægede Absalon-billede.

Udfordringen blev taget op af *Hal Koch*. Ikke af nationale eller romantiske bevæggrunde, men på strengt videnskabelig grund. I en ypperlig afhandling: »Ærkebispervealget i Lund 1177«¹⁹¹ påviste Koch – i ridderlig polemik med brødrene Weibulls synspunkter –, at Saxos skildring af ærkebispervealget »har en meget høj Grad af saavel indre som ydre Sandsynlighed for sig«, og at den derfor, »indtil det modsatte godtgøres«, må »betragtes som væsentlig set historisk paalidelig«.¹⁹² Billedet af Absalon som den beregnende politiker, der på forhånd sigtede mod at blive bisp i to stifter, må derfor vrages ligesom Hal Koch ikke kunne godtage Lauritz Weibulls ensidige opfattelse af Absalon som en kongens og statens mand. Han er ikke Eskils modsætning, men »i høj Grad . . . præget af den ny kirkelige Retning« (Gregorianismen), dels ved sin Pariser-uddannelse, dels ved sit venskab med abbed Vilhelm, sin omsorg for cistercienserklostrene.

Koch vil ikke betvivle, at Absalon har fulgt Valdemar – i hvert fald et stykke – under skismaet, men »dette behøver ingenlunde at betyde, at han er en afgjort Modstander af Gregorianismen«.¹⁹³ Snarere vil Koch tro, at det var Absalon, »der ledede Valdemars

Tilbage tog«. Noget andet er, at Absalons historieskriver, Saxo, i sit værk røber et dobbelttydigt standpunkt til de kirkepolitiske problemer. Personlig var han mod Gregorianismen, derfor søger han ofte at sværte Eskil. Men »Kirkens principielle Magt tør han ikke røkke ved, og derfor gaar det ogsaa for ham ud paa at vise, at Valdemar og hans øvrige Helte aldrig nogensinde har bestridt den«. ¹⁹⁴

Sine synspunkter fra afhandlingen fra 1934 har Hal Koch udbygget i sin senere forskning. I en folkelig fremstilling¹⁹⁵ samlede han trækkene til et nyt, et nutidigt billede af Absalon, præget af hans overbevisning om, at det ikke var ærkebispervalget i 1177, men helgen- og kroningshøjtideligheden i Ringsted 1170, der betegner det store højdepunkt i det 12. århundredes danske kirkepolitik, og at den forsoning mellem konge- og kirkemagt, som højtideligheden i Ringsted beseglede, var et resultat af Absalons mæglende politik. »At mægle synes at have været noget karakteristisk ved Absalons virke; han berømmes for at have bilagt sjællandske retstrætter og for at have stiftet venskab mellem kong Valdemar og Svend Grathes landflygtige tilhængere. Og først og fremmest var det altså ham, der mæglede mellem konge og kirke«. ¹⁹⁶

Det spørgsmål, som kritikken af Saxos historiske pålidelighed har rejst, nemlig »om traditionens Absalon var den rigtige Absalon«, kan ifølge Koch »hverken besvares med et klart ja eller et afgjort nej«. ¹⁹⁷ Hal Koch fortsætter: »Det står ganske vist fast, at vi ikke mere ser den store ærkebiskop og stridsmand i det romantiske skær af tapperhed, krigerisk dygtighed, politisk vidsyn, moralsk uangribelighed, fædrelandskærlighed og kirkelig fromhed, som Saxo har forlenet ham med. Vi ved, at han ikke spillede den dominerende rolle i virkeligheden, som han spiller i Saxos fremstilling«. ¹⁹⁸

Koch er tilbøjelig til at sætte Eskil som den danske middel-

alderkirkes store, historieskabende skikkelse. Han fylder måske endda også politisk »fuldt så meget som sin efterfølger«, og kong Valdemar har »næppe været så afhængig af Absalon, som Saxo giver os indtryk af«.

I polemik med Hans Olrik skriver Koch: »Ingen ville formodentlig nu om dage betegne Absalon som den største dansker, der har levet, men det behøver jo ikke at betyde, at han og hans værk reduceres til intet. Tværtimod er det et spørgsmål, om ikke det, han har mistet i retning af overmenneskelig idealitet og uplettet hæder, fuldt ud vindes tilbage i et billede, hvor lys og skygge veksler, og hvor der derfor er mere virkelig menneskelighed. Men billedet er blevet et andet – det kan ikke nægtes«. ¹⁹⁹

I denne sammenhæng tegner billedet af Absalon som *mægleren* sig tydeligt. Koch fremhæver, at Absalon fra Paris hjembragte ikke blot respekten for de gregorianske kirketanker, men også et nyt syn på kongemagten og dens forhold til kirken. Det er ikke tilfældigt, at begrebet konge af Guds nåde dukker op på Valdemar den Stores tid. Absalon tilstræbte balance og harmoni mellem kirke- og kongemagt. Over for visse kirkelige krav, bispetiende og cølibat, hverken kunne eller ville han gå på akkord. I andre forhold er han kompromis'ernes mand, som det måske tydeligst fremgår af kirkeretterne. Koch nævner Absalons dygtighed som »forretningsfører« (udtrykket synes hentet fra Arup, se ovenfor s. 72) både for slægtsklostret i Sorø og for det cistercienser-nonnekloster, han havde oprettet i Roskilde, ligesom den gavn, Esrum og Æbelholt klostrene har haft af hans heldigt gennemførte mageskifter. Det siges udtrykkeligt, at Absalon personligt ejede betydelige slægtsgodser, men der lyder ingen onde ord om hans gerrighed. Tværtimod fremhæves det, at han skænkede rige gaver til domkirken i Lund,²⁰⁰ og at han var virksom ved opførelsen af adskillige kirker, således Sorø og Fjenneslev på Sjælland og Åsum i Skåne. Lige-

ABSALONS EFTERMÆLE

ledes redegøres der – som tilfældet har været hos de fleste af Kochs forgængere – for indholdet af Absalons testamente.

Som Absalon fremtræder i dette vort nyeste folkelige historieværk, er han mindre krigeren og statsmanden end den kloge, retsindige gejstlige, der for en tid bragte harmoni i forholdet mellem kirke og konge, skabte orden og ensartethed i gudstjenesten og i kirkens forhold som helhed, hævdede kirkens ret over for den genstridige kong Sverre, fremmede klosterbevægelsen, især cistercienserne – og stred en næsten håbløs strid for cølibatets indførelse. Ikke en mand, der skabte epoke i rigets eller kirkens historie, men en overgangsskikkelse af usædvanligt format. Ej heller et overmenneske, men et menneske med dyder og fejl, en kraftfuld, handledygtig og vidtskuende personlighed, hvis gerning i hovedsagen er bundet til hans tid, men som i een henseende gjorde en indsats, der fik den største betydning for rigets fremtid: anlægget af borgen ved Havn – beskyttelsen og styrkelsen af den boplads, der engang skulle blive rigets hovedstad.

KONKLUSION

I store træk har vi fulgt eftertidens dom over den store statsmand, kriger og bisp. Det er nævnt i indledningen til denne afhandling, at Absalon havde sørget godt for sit eftermæle, for så vidt som det næppe kan bestrides, at mangt og meget i Saxos skildringer har sit udspring i, hvad Absalon har berettet. Saxos værk har da også dannet kærnen i de skildringer, der i de vekslende tider er fremkommet af Valdemar den Stores rådgiver og ven. I middelalderens sidste århundrede føres traditionen fra Saxo direkte videre i værker som Knytlingasaga, Compendium Saxonis og den Sjællandske Krønike – indirekte i Rimkrønikens magre Absalon-partier.

Humanismen genvækker Absalon-interessen, ikke så meget med

Christiern Pedersens udgave af Saxos værk, som ved Anders Sørensen Vedels Saxo-oversættelse (1575), nationalhumanismens første storværk, der blev en forløber for Huitfeldts Danmarkshistorie og åbnede vejen for en bredere folkelig interesse for Absalon. Dens virkninger er endnu mærkbare i Holbergs Dannemarks Riges Historie. Det er fristende at se en sammenhæng mellem Seyer Schousbølls oversættelse (fra 1752) og lovtalerne fra 1769-70, ligesom der er en klar sammenhæng mellem Grundtvigs fordanskning og Ingemanns Absalon-digtning, og hele romantikkens syn på den store ærkebiskop. Den fornyede og kraftige tilbøjelighed til Absalon-forherligelse, der dukkede op ved århundredskiftet, skal formentlig ses i sammenhæng med nye Saxo-oversættelser som Winkel Horns (fra 1898) og Jørgen Olriks (fra 1906-08). Den kraftige reaktion, der kom til udtryk i brødrene Weibulls og Erik Arups arbejder, og som i nogen måde skød over målet, formåede ikke fuldt ud at fortrænge det nedarvede Absalon-billede. Enkelte digtere søgte at holde det i live – f.eks. *Thorkild Gravlund* i sin Saxo-roman *Danmarks Dreng* (1932) og *Nis Petersen*, der i et lejlighedsdigt til en Absalon-udsendelse i radioen Sct. Hans aften 1928 skabte et yndet deklamationsnummer – en sildefødt national romance – i digtet »*Et kvad om en knes fra Peene*«. Hovedpersonen er den unge vendiske høvdingesøn, men hans modspiller er den store kriger og fromme prælat, der i knesen, som nægter at knæle for Kristus, ser sin ligemand:

»– En træl kan trives, mens tiden skrider
– en fri mand kender man på hans død!« –

Digtets episode er frit opfundet, men digtets holdning og atmosfære henter inspiration fra Saxos vendertogsskildringer. Det anfægter ikke det traditionelle billede af bispe-krigeren.²⁰¹

En forfatter som *Palle Lauring* går ganske anderledes radikalt til værks. Allerede i sin chokerende bog *Danmarks håb og horn* (1954) former han et nyt Absalon-billede, der bærer kraftige mærker af den weibull-arupske afmytologisering og af forfatterens mystiske teori om »Kongelykke og Kongeskæbne«. Han er ikke utilbøjelig til at mene, at Valdemar og *Absalon* havde planer om at myrde Svend Grathe ved blodgildet i Roskilde, og han mere end antyder muligheden af, at Valdemar den Stores død i 1182 er et giftmord, som Absalon stod bag. Det er den weibullske teori om den vældige strid mellem de jyske Trugotsønner og Hvideætten, der spøger bag denne hypotese. »Absalons drøm er klar: kongedømmet for Hviderne i tidens fylde«. ²⁰²

Tesen – og dermed elementer til en ny myte – genfindes i Laurings folkelige historieskrift: *Valdemarerne* (1961). Han følger Arups skildring af valgtrykket ved bispevalget i Roskilde og ved ærkebispevalget i Lund op. Absalon bliver køligt beregnende i sit forhold til Valdemar. Først da Svend er fældet på Grathe Hede, slutter Absalon sig for alvor til ham og opnår med det samme Roskilde bispestol. ²⁰³ Også det nationale og udenlandsfremmede hos Absalon understreges. »Han er ude at studere, men han skal aldrig ud og studere videre«. ²⁰⁴ Vi hører »aldrig om Absalons studier eller hans kendskab til kirkelig litteratur«. ²⁰⁵ Han er en »hjemmedansk, snævrere i faget, ikke så vidt favnende europæisk ridder, undtagen hvor det ny europæiske er en klar fordel, for eksempel i forholdet mellem Herre og bønder«. Absalons hårdhed forties ikke, og de arupske betegnelser godsejer og godssamler knæ-sættes; men Lauring tillægger hans magtstræben de højeste mål: Hvideætten på Danmarks trone og han selv – den ugifte og barnløse – efter sin død hvilende i et helgenskrin foran højalteret i Sorø Kirke – hans private sidestykke til Valdemarernes kirke i Ringsted.

Når talen er om Absalons fortjenester af riget, hans indsats som politiker og kriger, har tonen en anden lyd, så folder den traditionelle Absalon-forherligelse sig ud i fuldt flor. Selv om Lauring måske i højere grad end den ældre tids historikere har blik for Absalons store evner som strateg og organisator af søledingen, skinner en næsten drengagtig begejstring for den hårdføre bisp og kriger igennem skildringerne: »Martin A. Hansen har skildret ham skrævende over bådens lønning ned på sandet med sildeskæl i brynene, og Absalon har trådt i mere bundvand, strand-sand og tang end nogen anden europæisk bisp. Han er sømand og kriger uden frygt, men ikke på naiv riddervis. Man hører aldrig, at Absalon er tåbelig som broderen, han skal aldrig vigte sig, han optrådte aldrig som solohelt for måbende hirdmænd. Han er ældre i sjælen, der er Skjalm Hvide og viking i ham. Han er arkaisk, urokkelig sjællandsk havbonde«. ²⁰⁶

Det er digteren i Lauring, der her fører ordet. Trangen til at mane billedet frem af krigeren i funktion er mærkbar i ham, derfor også hentydningen til hans jævnaldrende digterens malende skildring af den skrævende bisp med sildeskæl i brynjen, og derfor også ønsket om at finde et autentisk billede af Absalon. Lauring er ikke i tvivl om, at han var »bredskuldret, stærk og trænet«. Han henviser til kalkmaleriet af en bisp i *Stehag* kirke i Skåne, et billede vistnok fra det 12. århundrede: »En høj bisp med lyst, ret kort hår, et tyndt rødligt lille skæg og et ansigt, der svarer til, hvad vi mener: Han har haft ret kraftigt overbid«. ²⁰⁷ Om maleriet, der er ret udvisket, forestiller Absalon, er dog usikkert. Mere nøgtern i tonen er Lauring, når han skildrer Absalons virke som ærkebiskop. Han »er mere administrator end religiøs, kriger også i en kontorstol, en barsk byrochef«. ²⁰⁸ Hans fortjenester finder Lauring på det militære og politiske område: »Hans indsats i Venderkrigene er imponerende, hans mange år på søen er et stærkt

Blandt de mindre kendte kunstneriske arbejder med Absalon som motiv er ovenstående tegning af Niels Larsen Stevns, der venligst er stillet til rådighed af fru Anna Larsen Stevns. Mere kendte er mindstøtten af Wiedewelt på Jægerspris (1779) og Vilhelm Bissens arbejder: gipsstatuen på Den nordiske Industri- og Kunststilling (1872), gipsstatuen på Frederiksborg, nu i rigsdagsfløjen på Christiansborg (1889), reliefbilledet på Københavns rådhus (1901), rytterstatuen på Højbro Plads (1902) og lerstatuetten på Glyptoteket, som støbt i bronze var Københavns kommunes hæderspris i 1967²¹²

billede, men vægtigst af alt er, at det er ham, der endelig bryder Knud Lavards farlige ridder-romantiske hyldest til Tysklands hersker, en romantik, der gradvis var blevet kold politik«. ²⁰⁹ Her er afstanden til den weibull-arupske holdning så stor, som den kan blive. Lauring undlader da heller ikke at citere Saxos gengivelse

af Absalons berømte svar på den unge kong Knuds vegne til kejserens sendebud.²¹⁰

Det er de store historiske skikkelsers lod at være objekter for mytedannelser. Få eller ingen af den danske histories mænd har som Absalon bekræftet denne regel. En afstand på 800 år har ikke kastet glemsel over hans navn, men heller ikke løst hans gåde. Formentlig vil man aldrig nå til en retfærdig dom over hans gerning og hans person. I så henseende deler han skæbne med ethvert menneske. Når ordet gåde kan nævnes i forbindelse med hans liv og gerning, hænger det sammen med hans format og den brydningstid i vor historie, i hvilken han gjorde sin indsats, og naturligvis også med det væld af ukontrollable oplysninger, som hans klerk Saxo har videregivet til efterslægten. Han har haft den skæbne, både at blive myte og nationalsymbol. Nye træk er føjet til hans myte i tidens løb under påvirkning af skiftende tiders vekslende bedømmelser. Træk er dukket op, forsvundet og dukket op igen. Lyset, hvori man har søgt at profilere hans skikkelse, er faldet fra forskellige vinkler, men altid på en personlighed af anseelige dimensioner.

Som så mange store mænd har Absalon fået tillagt fortjenester, som ikke tilkom ham. Da *Hjalmar Gullberg* under indtrykket af den tyske besættelse skrev sin »Hälsning till Danmark«,²¹¹ talte han om »kyrkan som Absalon byggde i Lund«, skønt det var Adser, som rejste Sct. Laurentius Kirke, og Eskil, som fuldførte den. Alligevel står Absalons navn med rette i Gullbergs digt som led i en symbolkæde, der skal illustrere den danske ånds styrke i »nätter av oro och själanöd«. Han mindes den dag i dag ikke blot for sin gerning for København, men, for at citere Brandes, som en »af den Art Mænd, som et Land behøver for at blive til et Rige«.

HENVISNINGER OG NOTER

1. Danmarks Runeindskrifter. Tekst. 1942, spalte 390-92.
2. Jørgen Olrik: Studier over Tilblivelsen af Saksens Værk. Hist. Tidsskr. 8. rk. 2, 1910, s. 211-63. Jvf. Prolegomena til Saxonis Gesta Danorum, Hauniæ MCMXXXI s. XL.
3. Præfatio i. Saxo. 1942, s. 5¹⁰⁻¹³.
4. Scriptores Minores Historiæ Danicæ medii ævi ex codicibus denovo recensuit M. Cl. Gertz I, s. 118-19.
5. Ibid. s. 125-26.
6. Saxo. 1942, s. 415.
7. Ibid. s. 526.
8. Ibid. s. 524¹⁻⁶.
9. Ibid. s. 527¹⁴⁻¹⁶.
10. Ibid. s. 527³⁶⁻³⁷.
11. Ibid. s. 528¹⁹⁻²².
12. Ibid. s. 528²⁶⁻⁴⁰.
13. Ibid. s. 529²⁻⁵.
14. Ibid. s. 529⁸⁻¹².
15. Ibid. s. 529¹²⁻¹⁴.
16. Ibid. s. 529¹⁷⁻²⁰.
17. Ibid. s. 529³⁴-530⁵.
18. Ibid. s. 530¹⁵⁻¹⁸.
19. Ibid. s. 530²⁶⁻²⁷.
20. Ibid. s. 530³³-531³.
21. Ibid. s. 531⁵⁻¹³.
22. Ibid. s. 531¹⁸⁻¹⁹.
23. Ibid. s. 537⁸⁻²⁰.
24. Ibid. s. 538³⁵⁻³⁹.
25. Ibid. s. 539¹⁶⁻¹⁸.
26. Ibid. s. 539¹⁹⁻²⁴.
27. Ibid. s. 539⁶⁻⁸.
28. Ibid. s. 423¹⁷⁻¹⁹.
29. Ibid. s. 406¹⁸⁻¹⁹.
30. Ibid. s. 413²⁵⁻³⁹.
31. Ibid. s. 413¹⁵⁻¹⁷.
32. Præsten Helmolds Slavekrønike i overs. af P. Kierkegaard, udg. v. H. H. Lefolii. 1881, s. 274.
33. Arnold af Lybeks Slavekrønike i overs. af P. Kierkegaard, udg. v. H. H. Lefolii. 1885, s. 93.
34. Ibid. s. 94.
35. Ibid. s. 96.
36. Ibid. s. 221-22.
37. Ibid. s. 92.
38. Danske helgeners levned, i overs. v. H. Olrik. 1893-94, s. 211.
39. Hans Olrik: Absalon II, 1909, s. 200.
40. Scriptores Minores etc. II, s. 56-57.
- 40^a. Se P. E. Müller: Sagabibliothek III, s. 471 ff, jvf. H. F. J. Estrup: Absalon som Helt, Statsmand og Biskop. 1826, s. 133 fodnote, og Hans Olrik: Absalon II, s. 226 ff.
41. Gustav Albeck: Knytlinga. Saga-

- erne om Danmarks Konger. 1946, s. 274-92.
42. Sogur Danakonunga, udg. af Carl af Petersens og Emil Olson. 1919-25, s. 294.
43. Annales Danici medii ævi, udg. af Ellen Jørgensen. 1920, s. 134.
44. Jvf. note 41.
45. Den danske Rimkrønike I, udg. af Helge Toldberg. 1961, s. 127.
46. M. Lorenzen: Gamle danske Krøniker, indledning og supplement v. Ellen Jørgensen. 1930, s. 44, jvf. note 43.
47. Den danske Rimkrønike etc. s. 129.
48. Ibid.
49. Anders Sørensen Vedel: Den danske Krønike udg. m. introduction af Allan Karker. 1967, fortalen (s. aV).
50. Ibid. cI (v).
51. Ibid. udgiverens fortale s. 11.
52. Saxo. 1942, s. 5¹⁰⁻¹³.
53. Vedels Saxo jvf. note 49, aII (v).
54. Ibid. s. CCXCIII.
55. Ibid. s. DVIII.
56. Ibid. s. DXXVIII.
57. Ibid. s. CCCLVIII.
58. Ibid. s. CCCLX.
59. Ibid. s. CCXCIII.
60. Humanister i Jylland, udg. af Humanistisk Samfund ved Aarhus Universitet. 1959, s. 135.
61. Morten Pedersen: Biscops Absolons oc Her Esbern Snaris Herrekønst, 1589.
62. Ibid.
63. Hans Olrik: Absalon II, 1909, s. 207 med henvisninger.
64. M. Lorenzen: Middelalderlig historisk Litteratur paa Modersmaalet v. Ellen Jørgensen. 1930, s. 44.
65. Anførte skrift, 2. udg., I, s. 107-08.
66. Ibid. s. 109.
67. Ibid. s. 110, 139.
68. Ibid. s. 140.
69. Ibid. s. 145.
70. Ibid.
- 70^a. Ludvig Holberg: Dannemarks Riges Historie, 1. udg., I, s. 266. Erik Pontoppidan kender indskriften, som den (med en enkelt afvigelse) findes i den sjællandske krønike, og meddeler den i sin Annales Ecclesiae Danicæ s. 297, derimod ikke i Marmora Danica.
71. Huitfeldt s. 167.
72. Den danske Rimkrønike III, udg. af Helge Toldberg. 1959, s. 3, og H. F. J. Estrup: Absalon som Helt, Statsmand og Biskop, Sorø 1826, s. 36.
73. Huitfeldt, anf. skr. s. 167.
74. S. M. Gjellerup: Biskop Jens Dinesen Jersin, 1868-70, s. 133-35.
75. Andreas Hoier, anf. skr. s. 39.
76. Ibid. s. 40.
77. Hans Olrik: Absalon II, s. 204.
78. Ludvig Holberg: Dannemarks Riges Historie, I. udg., I, s. 228-29.
79. Ibid. s. 233-34.
80. Ibid. s. 235.
81. Ibid. s. 239-40.
82. Ibid. s. 241.
83. Ibid. s. 247-48.
84. Ibid. s. 248.
85. Ibid. s. 250.
86. Ibid. s. 255.

ABSALONS EFTERMÆLE

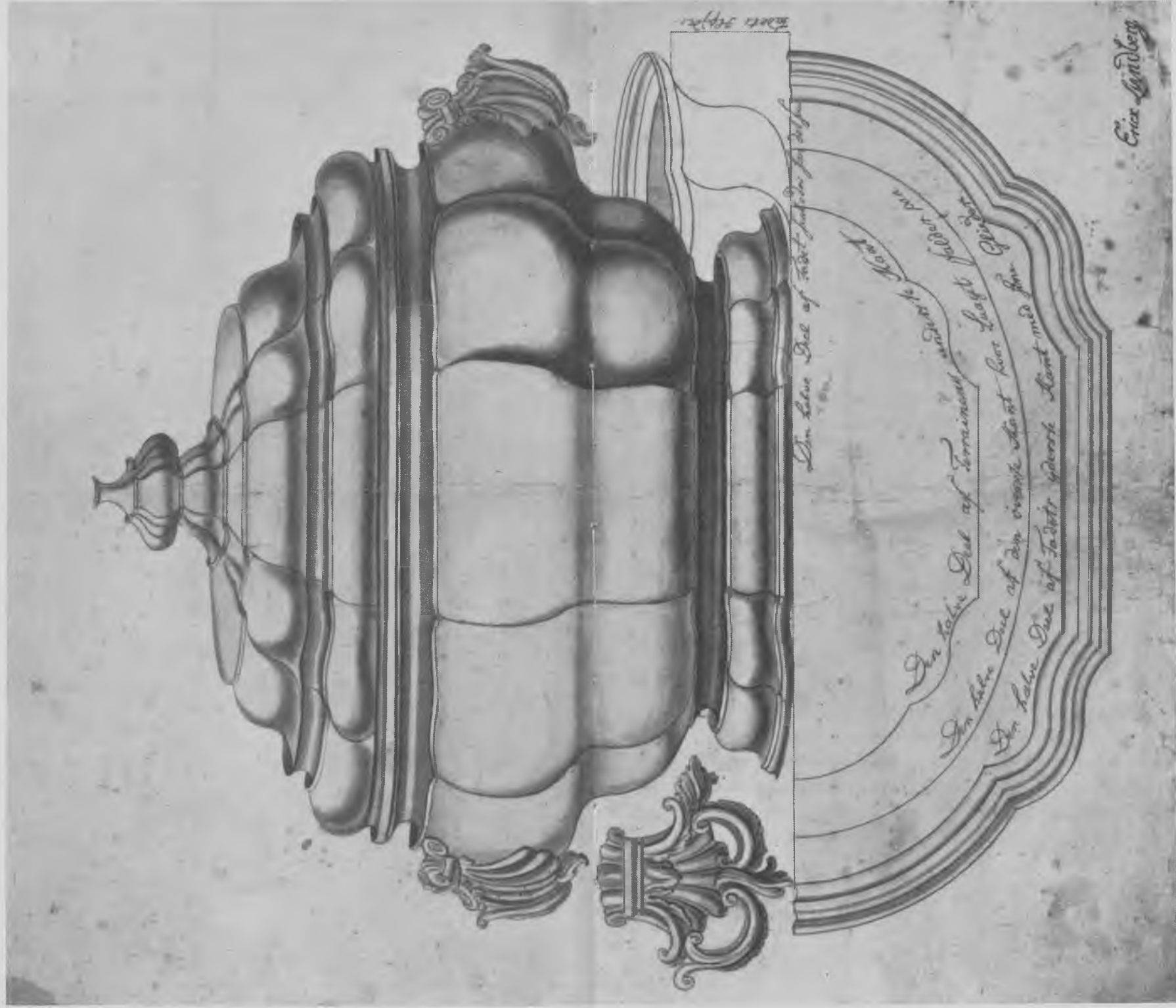
87. Ibid. s. 256.
 88. Ibid. s. 264.
 89. Ibid. s. 265.
 90. Ibid. s. 265-66.
 91. Ibid. s. 266.
 92. Ibid. s. 266. Holberg henviser til Huitfeldt Tom. I, part 2, s. 167.
 93. Ibid. s. 267. Holberg henviser til Fleury: Hist de l'église lib. 83.
 94. Ibid. s. 268.
 95. Anf. skr. s. 292.
 96. Ibid. s. 285.
 97. Ibid. s. 287. Otto Sperling den Yngres skrift har titelen: Testamentum . . . Absolonis . . . notis illustratum.
 98. Ibid. s. 292.
 99. Ibid. s. 295.
 100. Ibid. s. 285.
 101. Ibid. s. 285.
 102. C. F. Jacobis samlede Skrifter udg. af M. F. Liebenberg. 1817, s. 50.
 103. Ibid. s. 35.
 104. Ibid. s. 9-10.
 105. Lovtale over Erkebiskop Absalon ved Peder Vogelius, 1770, s. 86.
 106. Ibid. s. 79.
 107. Ibid. s. 90.
 108. Ibid. s. 60-61.
 109. Ibid. s. 97.
 110. Ibid. s. 110.
 111. Ibid. s. 94.
 111^a. Ibid. s. 59.
 112. Ibid. s. 104.
 113. Anf. skr. s. 90-93.
 114. Ibid. s. 679.
 115. P. F. Suhm: Historie af Danmark, VII, s. 206.
 116. Ibid. VI, s. 166.
 117. Ibid. VII, s. 14-15.
 118. Ibid. VIII, s. 580.
 119. Ibid. s. 580.
 120. Ibid. VII, s. 15.
 121. Ibid. VIII, s. 150.
 122. Ibid. VII, s. 612.
 123. Ibid. s. 614.
 124. Ibid. s. 614-15.
 125. Ibid. VIII, s. 6.
 126. Ibid. s. 595, fodnote.
 127. Ibid. VII, s. 305.
 128. Ibid. s. 236-37.
 129. Ibid. VIII, s. 581.
 130. Ibid. s. 583.
 131. Ibid. s. 600.
 132. Digtinger af Adam Oehlen-schläger, Første Deel 1811, s. 91-99.
 133. N. F. S. Grundtvig, Udvalgte Skrifter v. Holger Begtrup II, s. 59-60.
 134. Ibid. s. 230.
 135. Ibid. s. 469.
 136. Ibid. s. 640-41.
 137. B. S. Ingemann: Valdemar den Store og hans Mænd (her citeret efter 10. udg.) s. 33.
 138. Ibid. s. 105.
 139. Ibid. s. 5-6.
 140. Ibid. s. 140.
 140^a. Ibid. s. 161.
 141. Ibid. s. 63.
 142. Ibid. s. 216-17.
 143. Ibid. s. 222.
 144. Ibid. s. 220.
 145. Ibid. s. 5-6.
 146. Ibid. s. 6.
 147. Ibid. s. 29.
 148. Ibid. s. 34.
 149. Ibid. s. 212.

GUSTAV ALBECK

150. Ibid. s. 231.
 151. Ibid. s. 246.
 152. Ibid. s. 247.
 153. Grundtvig og Ingemann, en Brevveksling udg. af Sv. Grundtvig 1882, s. 9-10.
 154. N. F. S. Grundtvig: Poetiske Skrifter, udg. af Sv. Grundtvig, V, s. 286 ff.
 155. H. F. J. Estrup: Absalon som Helt, Statsmand og Biskop, s. 79.
 156. Ibid. s. 120.
 157. Ibid. s. 23, fodnote.
 158. Ibid. s. 54.
 159. Ibid. s. 70.
 160. Ibid. s. 154.
 161. Ibid. s. 153.
 162. Ibid. s. 158.
 163. Ibid. s. 94.
 164. Ibid. s. 75.
 165. Ibid. s. 57.
 166. Ibid. s. 126.
 167. Ibid. s. 131-32.
 168. Ibid. s. 129.
 169. Ibid. s. 129-30.
 170. Ibid. s. 132, jf. note 40^a.
 171. Hist. Tidsskr. 4. rk., V, 1876, s. 333-81. Paludan-Müllers såkaldte »øjenvindne-teori« er i øvrigt foregrebet af Estrup, anf. skr. s. 39 fodnote 2.
 172. Videnskabernes Selskabs Skrifter, historisk-filologisk afd. 7. rk., 1.
 173. Hans Olrik: Absalon II, 1908, s. 210.
 174. Ibid. s. 212.
 175. Ibid. s. 225.
 176. Axel Henriques og Anton Melbye: Byens Fædre (revy), 1895.
 177. Tilskueren 1902, optryk i Samlede Skrifter XV, s. 98 ff. Sammenlign. med Richelieu findes allerede i Erik Pontoppidans kirkehistorie s. 284.
 178. Valdemar Rørdam: Dansk Tunge. 1901.
 179. Ny kirkehist. Saml. V, s. 22.
 180. Erik Arup: Danmarks historie I, 1925, s. 255.
 181. Ibid. s. 233.
 182. Ibid. s. 234.
 183. Ibid. s. 237.
 184. Ibid. s. 238.
 185. Ibid. s. 259.
 186. Ibid. s. 260.
 187. Ibid. s. 260-61.
 188. Scandia 1928, s. 84-112.
 189. Suhm, anf.skr. VII, s. 91.
 190. Danmarks Riges Historie I, 1899-1904, s. 680.
 191. Kirkehistoriske Samlinger, 6. rk., 1, 1934, s. 241-84.
 192. Ibid. s. 273.
 193. Ibid. s. 279.
 194. Ibid. s. 280-81.
 195. Politikens Danmarkshistorie III, 1963.
 196. Ibid. s. 358.
 197. Ibid. s. 355.
 198. Ibid. s. 355.
 199. Ibid. s. 356.
 200. Modsat L. Weibull i Den skånska kyrkans älsta historia. 1946, s. 141-42. Han karakteriserer Absalons gaver til Lunds domkirke med ordene: »De är knappt att nämna vid sidan av vad ... Ascer och Eskil gav«.
 201. Nis Petersen: En Drift Vers. 1933.

ABSALONS EFTERMÆLE

202. Palle Lauring: Danmarks håb og horn. 1954, s. 65-66.
203. Palle Lauring: Valdemarerne. 1963, s. 172.
204. Ibid. s. 173.
205. Ibid. s. 189.
206. Ibid. s. 166. *Martin A. Hansens* skildring af Absalon findes i »Orm og Tyr«, 1952, s. 296-97. Han har blik for, at Absalon – ligesom Eskil – er grebet af store europæiske kirkeideer (sml. Hal Koch jf. ovenf. s. 74): »Men er fremmede kirkefyrster hans forbilleder, ville de forbløffes ved at se, hvor let og tit han lægger krumstaven for at gribe sværdet ... Det er ikke mithraen, men jærnhuen, der har siddet saa tit og godt paa hans pande, at den har en rød ring. Ovenover er panden mælkehvid, mens det lange, haarde ansigt med de smaa, tætsiddende flintblaa øjne er vejrbændt. Han har saltskorpor paa kindbenene, naar han gaar i land fra det sorte langskib, han har sildeskæl i brynjen (sml. Lauring-citatet). Endnu er de nordiske gejstlige sandelig ikke blevet rigtige indendørs folk«. Digteren sammenligner i øvrigt Absalon med Snorre, som han finder er en større middelalderånd, men i politisk handling »en kejte ved siden af Absalon, der besad en vidunderlig ligevægt netop i uventet kritiske situationer«.
207. Ibid. s. 189.
208. Ibid. s. 178.
209. Ibid. s. 191.
210. Ibid. s. 186.
211. Hjalmar Gullberg: Fem kornbröd och två fiskar. 1942.
212. Dansk biografisk Leksikon, I, s. 106. – Otto Mackeprang: Absalon på Højbro Plads, mindeblade med sidespring i Historiske Meddelelser om København, 4. rk., IV bd., s. 109-83. – Oplysninger fra Overborgmesterens sekretariat og Glyptoteket.

Tegning til tinterrin, jfr. s. 99

DEN ENGELSKE TINFABRIK

Et tillæg

AF EGIL SKALL

Som det vil være bekendt fra årbog 1965, forsøgtes i midten af det 18. århundrede oprettet en såkaldt tinfabrik. Det var meningen, at denne fabrik skulle være et forbillede for de københavnske kandestøbere, hvis arbejde var blevet stærkt kritiseret. Til den ende forudsattes udelukkende antaget indfødte lærlinge, der så efter aflagt svendep prøve skulle gå ud og virke blandt folket. Det gik dog på ingen måde således, idet foretagendets heldige udfald i høj grad hæmmedes af den første privilegieindehavers, Johan Christian Jönschs, død. En svend, Andreas Klosias, der i forvejen var tilknyttet fabrikken, overtog denne, og drev den til sin død i 1770. I 1765 havde han fået sit privilegium udvidet derhen, at han måtte anvende de samme legeringer som kandestøberne. I tiden efter 1770 drev enken, Margrethe Kirstine Achen, foretagendet videre, og hendes bestræbelser for at sikre dets fortsatte eksistens i familiens eje affødte en voldsom strid mellem hende og kandestøberlauget. Herved kastedes der lys over visse uopklarede forhold ved tinfabrikken, og det er en af grundene til denne artikels fremkomst.

Den 13. maj 1779 ansøgte Klosias' enke Danske Kancelli om, at det måtte tillades hendes mestersvend Benjamin Ephraim Reiss, der havde drevet fabrikken efter hendes mands død, at indgå i kompagni med hende og have rettighed til at ansætte svende og drenge af landets børn.¹ Det er bemærkelsesværdigt, at hun anvendte det prætentiose udtryk »fabrikken« og brugte vendingen

»af landets børn«. Disse udtryk er hentet fra de oprindelige privilegier og er formentlig anvendt for at få sagen lettere gennemført.

Kancelliet sendte, som det var praksis i sådanne sager, ansøgningen til erklæring i magistraten. Her blev den modtaget den 19. maj,² og magistraten anmodede, ligeledes efter almindelig praksis, oldermændene for kandestøberlauget om en udtalelse. Derfra indkom 7. juni et indlæg af format, underskrevet af oldermændene, C. Bondo.³

Kandestøberlauget gennemgik først punkt for punkt den revers, som Andreas Klosias den 8. marts 1745 havde underskrevet ved overtagelsen af Jönschs tinfabrik. Kandestøberne påstod, at Klosias havde fået lettroende mennesker til at tro, at han havde større viden om tinarbejde end laugets mestre, og at den eneste grund, han havde haft til at anlægge en stor og vidtløftig tutenagefabrik, var, at han på en let måde ville bane sig en vej til at have frihed, uden at udføre mesterstykke, og uden at være underkastet ansvar efter kandestøberlaugets laugsartikler af 1685.

Angående Klosias' forpligtelse til at eksperimentere med tinkompositioner hævdede kandestøberne, at dette punkt havde han overhovedet ikke opfyldt, men udelukkende drevet almindelig kandestøberprofession. Klosias havde lovet at beskæftige indfødte, som skulle oplæres, men ifølge kandestøberne havde han i hvert fald aldrig meddelt en eneste af landets egne børn lærebrev, og ikke antaget andre end udenrigs fremmede svende.

Klosias havde forpligtet sig til ikke at røbe noget om tinkompositionerne til andre end de ved fabrikken ansatte. Herom udtalte kandestøberne, at dette løfte havde såmænd ikke kunnet skade nogen, hvis Klosias ellers havde haft nogen større viden, end de selv havde. I samme sætning modsiger de forargede kandestøbere dog sig selv, idet de ikke kan dy sig for at affyre nok en salve, de

fortsatte nemlig: han havde dog brudt sin ed, for han havde fortalt alt til de udenrigs svende, som var draget ud af landet igen med de videnskaber, der alene var tilsvoret landets børn. Forøvrigt fandtes der endnu en mester i lauguet, som for 20 til 30 år siden i fem år havde arbejdet hos Klosias som svend. Denne forsikrede, at den eksperimentering, som Klosias foretog, altsammen var noget ganske sædvanligt, men ikke af den bedste slags; mesteren havde i de 16 år, han havde været i lauguet, fremstillet langt bedre tinkompositioner, og det ville han til enhver tid være parat til at vise prøver på.

Ifølge kandestøbernes erklæring var der ikke andre end laugsmedlemmerne, der kunne fremstille ordentlige tinvarer. Det var ikke andet end en fabel og indbildning, som Klosias og hans formand i sin tid havde forebragt kommercekollegiet, for kandestøberne brugte også tilsætninger alt efter tinnets beskaffenhed. Det var en stor usandhed, at tutenagen eller »Spialteren« gjorde tinnets hvidt og klingende, nej, det blev af beskaffenhed mere blyet lig, og jerntilsatsen tog al surhed til sig og forårsagede sorte pletter, som man ofte kunne observere det ved engelske tinvarer. Hvis jern ikke tilsattes, ville der ikke forekomme rustpletter.

Denne sidste udtalelse bekræfter den formodning, som fremsattes i årbog 1965, s. 70, nemlig at Jönsch anvendte jern i en del af sine kompositioner. Som det vil erindres, var det tydingen af de opskrifter, hvori bogstavet Y forekom, der voldte vanskeligheder. Det var dog muligt at fastslå, at prisen for dette Y var ca. 3 β pundet, hvilket netop stemte overens med prisen på norsk jern. At ordet tutenage her i landet anvendtes jævnsides med betegnelsen »Spialter«, der af alle er anerkendt som et navn på zink, er også rart at konstatere. Det lyder dog stadig fuldstændig usandsynligt, at Jönsch ved at producere en legering af lige vægtdele zink og jern kunne få frembragt en brugbar erstatning for tin.

Kandestøberne fortsatte deres indlæg med at forundre sig over, at Klosias' enke turde være så dumdrstig at søge privilegier for en udenlandsk svend. Klosias' oprindelige privilegier forbød i sig selv efter kandestøbernes mening al videre successions arverettighed. Kandestøberlauget havde vist sig så storsindet ikke at gøre indsigelser overfor Klosias' enke, da hun fortsatte forretningen efter mandens død. (Kandestøberlauget havde sandsynligvis glemt det). Hun havde ikke, da hun ikke var mesterenke, måttet gøre det, men hun kunne uden vrøvl fra laugets side have fortsat til sin snarlige død, og hvad behøvede hun vel mere? Iøvrigt måtte kandestøberlauget vel være de nærmeste til at overtage den profession, som var blevet drevet i hendes virksomhed. Ved hendes død ville kandestøberlauget aldrig, som hun havde gjort, foregive at tinfabrikken ville uddø med hende, for enhver fornuftig måtte da vist tilstå, at al den forstand derpå, hun som et fruentimmer kunne have, den havde kandestøberne også, eftersom hun aldrig havde kunnet lære professionen så godt som de. Hvad angik hendes påstand om, at Benjamin Reiss havde drevet fabrikken efter hendes mands død, så antydede kandestøberne, at det var sandhed med modifikationer, for Reiss havde kun været i hendes tjeneste et år.

Kandestøberne tilbød Reiss, at når han ville melde sig ved lauget, skulle det blive ham tilladt at udfærdige mesterstykke i henhold til laugsartiklerne (jfr. årbog 1965, s. 47), og han ville derefter kunne nyde lige rettigheder med de andre laugsmestre. Erklæringen sluttede med at udtrykke det håb, at magistraten ikke ville tage hensyn til en gammel vankundig kones forestillinger.

Den 30. juni 1779 erklærede magistraten da også overfor cancelliet, at der ikke burde tages hensyn til madam Klosias' ansøgning, og at Reiss ikke havde villet bekvemme sig til at tage imod kandestøberlaugets tilbud. Cancelliet bestemte den 8. juli, at det ansøgte ikke kunne bevilges.

Senere på året, den 5. oktober, indsendte Reiss selv en skrivelse til magistraten,⁴ hvori han fortalte, at han havde foretaget en rejse til Danzig, og der fået udvirket, at de københavnske kandestøbersvende, som ikke hidtil af det danzigske laug var blevet anerkendt som zünftige svende, nu frit kunne rejse dertil og få al mulig assistance. Kandestøberlauget her i staden røbede senere, hvad det egentlige formål med Reiss' udflugt havde været.

Videre meddelte Reiss, at han nu, for at undgå alt videre besvær, havde besluttet sig til at gøre mesterstykke. Da det mesterstykke, som forlangtes i laugsartiklerne af 1685, var ganske usælgeligt, ville han gerne i stedet for have lov til at forfærdige en terrin. Han havde udfærdiget en tegning, og ville, dersom magistraten tillod det, fremstille terrinen i sin svigermoders hus. Dette skulle ikke ske for at få hjælp til arbejdet, og heller ikke for at der skulle gå noget fra oldermænden, men udelukkende for at han kunne være til stede i huset, da hans tilstedeværelse der altid var påkrævet.

Magistraten opkaldte Reiss og oldermænden på rådstuen; de mødte den 25. oktober, og det bestemtes der, at Reiss skulle fremskaffe sit lærebrev og iøvrigt rette sig efter laugsartiklerne.

Den 22. marts 1780 »nedkom«, som det hedder i kancelliets supplikprotokol, fra arveprins Frederik en fornyet ansøgning fra Klosias' enke, med opfordring fra arveprinsen til kancelliet om at understøtte hende. I denne ansøgning klagedes der over, at oldermænden for kandestøberlauget havde villet pålægge Reiss, fordi han var i hendes tjeneste, en del ceremonier, forinden han kunne få lov til at udføre mesterstykke. Disse ceremonier, om hvilke vi senere skal høre, ville Reiss ikke indlade sig på, eftersom følgen ville blive, at ingen svend mere ville søge tjeneste hos hende.

Denne ansøgning sendtes den 30. marts til magistratens erklæring. Det resulterede i et fornyet møde på rådstuen, hvor enken, Reiss, oldermænden og dennes bisiddere var til stede. Referat af

mødet eksisterer desværre ikke, men fra Reiss foreligger en udateret skrivelse, der ifølge resolutionsprotokollen synes at være indgået til magistraten den 1. maj 1780.⁵ Reiss begyndte med at erindre magistraten om, at den havde pålagt kandestøberlauget ufortøvet at lade ham begynde på sit mesterstykke. Han havde derfor indleveret en tegning til oldermændene Erik Lundberg, som havde sagt, at den først måtte forevises bisidderne, og bedt Reiss om at komme igen to dage senere. Da denne som aftalt indfandt sig i oldermændenes hus, var også kandestøber Friedrich Friederichsen til stede. De to herrer havde ikke villet godkende tegningen, men påstået, at en sådan tegning kunne enhver af deres lærlinge udføre, når de kom af læren. Men da Reiss påberåbte sig, at Lundberg i sin tid var blevet mester ved at lave en skål, ville lauget dog ikke nægte Reiss tilladelse til også at forfærdige noget lignende til mesterstykke, og ville levere ham en ordentlig tegning. Reiss var også blevet erindret om, at magistraten havde forlangt, at han skulle lade sig omskue hos en af laugsmestrene og sidde fire uger ved svendenes lade. Reiss svarede, at han arbejdede i et værksted, som en brav mand havde anlagt, en der ovenikøbet var medlem af det Danziger-laug og følgelig kunne der ikke udsættes noget på det værksted. Lundberg og Friederichsen havde dertil sagt, at det værksted var ikke andet end et fuskerværksted, og at Klosias ikke engang havde kunnet afdreje et stykke arbejde, som det burde være. Hertil havde Reiss svaret, at han meget vel erindrede sig magistratens ordre, men så burde oldermændene og bisidderne have gentaget det oppe på rådstuen, da de sidst var til møde, og hvad angik beskyldningerne mod Klosias, så var de pure usandheder, Reiss havde hørt megen ros både om ham og hans arbejde. Sluttelig bad han om, at der måtte blive sat en stopper for kandestøberlaugets chikanerier, så han kunne begynde på sit mesterstykke.

Samme dato, 1. maj 1780, var der fra Lundberg indkommet en

skrivelse til magistraten. Han erindrede denne om, at ved mødet på rådstuen havde Reiss foreslået at udføre en terrin af tin til mesterstykke, og da Lundberg selv havde fremstillet en sådan i sin tid, kunne Reiss også få lov dertil. Men man havde næppe forladt rådstuen, før Reiss gik omkring og pralede af, at han havde fået udvirket så meget, at magistraten var blevet befalet at lade ham udføre som mesterstykke, hvad han selv ville, og at han kunne gøre det i oldermændens hus eller hjemme, som han fandt for godt. Videre havde han pralet af, at han kunne anvende så megen tid dertil, som han havde lyst til. Dette havde medført, at tre andre kandestøbersvende straks havde meldt sig hos oldermænden for at blive mestre.

Hvis det på denne måde skulle tillades alle og enhver at blive mestre i kandestøberlauget, ville de snart blive praktkere alle tilsammen, for brugen af porcelæn og stentøj var kommet sådan på mode, at kandestøbernæringen var gået meget tilbage.

Reiss havde derefter leveret Lundberg en tegning, og sammen med kandestøber Friederichsen havde denne sagt til Reiss, at den var så dårlig, at dersom en af laugets lærlinge havde leveret den, ville den ikke engang være blevet godtaget til svendestykke. Da det på trods af laugsartiklerne var vedtaget, at Reiss, ligesom Lundberg, måtte forfærdige en terrin, ville han levere ham tegningen dertil. Ved alle de laug, hvor mesterstykke udførtes efter tegning, var det skik, påstod Lundberg, at laugene leverede denne.

Imidlertid havde Lundberg og Friederichsen bedt Reiss om at lade sig omskue hos en laugsmester og sidde ved svendenes lade i en fire ugers tid. Derefter kunne han efter fjorten dages forløb igen sige op for at begynde på sit mesterstykke. Hvis han ikke gjorde dette, ville han ikke blive betragtet som zünftig, og ville aldrig kunne få ordentlige svende til at arbejde for sig. Reiss havde dertil svaret, at han var kommet ind i et værksted, hvis ejer hørte under

Danzigs laug, og det var vel lige så godt som de andre værksteder, om ikke bedre. Han ville aldrig lade sig omskue eller sidde ved svendeladen. Dette svar kunne oldermændene ikke opfatte som andet end en fornærmelse imod laugene, eftersom Klosias i sin tid kun havde fået udvirket et privilegium for sig selv, fordi han ikke havde været i stand til at drive tutenagefabrikken. Der kunne altså ikke være tale om, at dette privilegium kunne arves, og det værksted, hvor Reiss nu arbejdede, kunne kandestøberne ikke anse for andet end et sted, hvor bønhaser sad og fuskede.

Lundberg erindrede videre magistraten om, at den selv havde påtaget sig rollen som mægler, da kandestøberne i 1749 begyndte forhandlingerne med laugene i Breslau om at blive tilsluttet den oberlandske kandestøbersammenslutning, og magistraten havde overfor Breslau garanteret, at det københavnske laug ville opfylde alle forpligtelser. Blandt andet forpligtede medlemmerne sig til kun at antage behørigt udlærte svende. De københavnske kandestøbere kunne altså risikere at miste deres surt og dyrt erhvervede rettigheder, hvis de tillod Reiss at udføre mesterstykke, uden at han først havde været indmeldt i svendeselskabet. De måtte derfor forlange, for det første, at han meldte sig ind i dette selskab, for det andet, at han fremskaffede behørigt lærebrev, for det tredje, at der forfærdigedes et ordentligt mesterstykke, og ikke noget »kludderi«, som han bedst kunne komme af sted med, og for det fjerde, at mesterstykket udførtes i oldermændens hus under behørig kontrol.

Inden magistraten nåede at erklære sig om ansøgningen af 22. marts 1780, sendte arveprinsen den 11. maj endnu en ansøgning fra Klosias' enke til kancelliet. Hans ordre var ved denne lejlighed: »Klosii Enke vil jeg endnu anbefale«. Det fremgår af kandestøberlaugets senere erklæring, at hun havde skrevet direkte til dronningen (Juliane Marie). Ansøgningen af 22. marts har formentlig også været stilet til dronningen, eftersom den befordredes til kan-

celliet af arveprinsen. Denne gang bad ansøgerinden om, at hendes mands privilegier måtte overføres til Reiss, der skulle have hendes datter til ægte. Han ville i så fald gerne udføre mesterstykke, dog i hendes hus, siden laugget chikanerede ham. Ingen af ansøgningerne fra enken er bevaret i Danske Kancellis arkiv, men eftersom både kandestøberlauget og magistraten skulle udtale sig om dem, og disse erklæringer findes i Stadsarkivet, er det muligt at gøre sig et begreb om, hvad ansøgningerne har indeholdt.

Kancelliet sendte ansøgningen af 11. maj 1780 til magistraten den 23. maj, og af magistratens resolutionsprotokol fremgår yderligere, at der ansøgte om, at pådømmelsen af mesterstykket måtte ske af tegneakademiet.

Magistraten lod ansøgningen gå den vante gang til oldermændene for kandestøberne, og modtog den 10. juli svar derfra. Lauget mente, at det i tilstrækkeligt mål havde besvaret Klosias' enkes urimeligheder, men da hun igen fremsatte en del usandheder, ville man replicere. Kandestøberlauget havde aldrig besværet sig over hende, der ganske uberettiget i ti år efter mandens død havde drevet kandestøberværksted og til stadighed haft både to og tre svende i sit brød. Hvad anledning kunne hun da have til at besvære sig over laugget? Lauget var den, der havde grund til at føle sig fornærmet, og kunne med fuld ret have gjort indsigelser mod hendes virksomhed. Oven i købet kom hun nu og ansøgte på denne danziger Reiss' vegne, som om han ikke selv var myndig, og det uden at hun selv var det, hun var blot en umyndig enke, hvem det slet ikke var tilladt at ansøge om noget uden lavværgeres underskrift. Lauget bemærkede, at hun alligevel var: »som hun allerunderdanigst melder til Hindes Majestæt Dronningen: Friemodig nok, ja aldeles Dumdristig og ublue nok dertil, da hun ikke alleene søger Successions Rettighed for sin Daatter, men endog for en udenriiges

og Lauget aldeles uvidende og ubekiendt Svend, der ligesom hun og hindes afgangne Mand, forhaaner og paakaster os foragt«.

Lundberg skrev, at tegningen, som Reiss havde leveret, var så dårlig, at det ikke kunne ses, om terrinen skulle blive rund eller oval, og et fad dertil havde han ikke tegnet. Magistraten havde selv indset, at tegningen kun var noget kludderi, og lauget havde derfor indleveret en tegning til en oval skål med fad, hvor man kunne se grund, afdelinger, profil og gennemsnit, hvilket var det samme, som Lundberg i sin tid havde udført som mesterstykke. I Stadsarkivet findes i kandestøberlaugets arkiv den s. 88-89 afbildede tegning, som bærer Lundbergs navn. Det er sandsynligvis Reiss-sagen, der er anledningen til, at den er bevaret. Om det er tegningen til Lundbergs eget mesterstykke eller til Reiss, kan ikke afgøres, men der har næppe været megen forskel.

Hvad angik kravet om, at Reiss skulle lade sig indskrive i sven-deselskabet og arbejde en tid hos en mester, da havde han dertil svaret: »Nein, das Thue ich gantz und gar nicht«.

Lundbergs skrivelse er en anelse skarpere i tonen end de foregående, han skriver om den medfødte danzigske foragt for de københavnske kandestøbere, som også Klosias besad. Da der i 1749 fra københavnsk side ansøgte om forening med alle kandestøbere i det romerske rige, var Danzigs laug det eneste, der udtrykte hån og foragt, og under ingen omstændigheder ville anerkende de københavnske kandestøbere. I Danzig var det da heller ikke hverken før eller efter forhandlingerne lykkedes nogen dansk kandestøbersvend at blive anerkendt. Lundberg påstod, at Klosias havde købt sig et medlemsskab i Danzigs laug, og at også Reiss havde forsøgt dette. Nu ville kandestøberne gerne se håndgribelige beviser på, at der var forbundet fordele med det at være indfødt dansker. (Indfødsretsloven var af 1776). Det kunne være Danmark lige-

gyldigt, om denne ubehøvlede danziger Reiss blev tvunget til at rejse hjem igen, når han ikke ville overholde landets love og elske den nation, hvori han skulle leve og dø.

Klosias' enke havde foreslået, at Reiss skulle forfærdige mesterstykke i hendes værksted i to vidnefaste mænds nærværelse, og når det var færdigt, skulle tegneakademiet pådømme det, for at hun kunne blive fri for laugets chikanerier. Dertil så laugets ingen grund, reglerne var givet i laugsartiklerne, og desuden kunne kun kendere bedømme et mesterstykke. Dueligheden hos en kandestøber viste sig dels på den måde, hvorpå formen var udført, dels ved støbningen. Det var forholdsvis let at tillodde eventuelle huller i det færdige stykke, og det kunne gøres, så det næsten ikke var til at se, men det regnedes af kandestøbere for et bedrag, hvis sådanne forskønnelsesarbejder udførtes på et mesterstykke.

Med hensyn til Klosias' enkes påstand om, at hun ikke kunne undvære Reiss i værkstedet i de seks uger, som ville medgå i oldermandens hus ved mesterstykkets udfærdigelse, så kunne Lundberg ikke få det til at rime sammen med den omstændighed, at Reiss fornylig havde foretaget en rejse af en varighed på 16-18 uger til Danzig i den hensigt at tilkøbe sig et mesterbrev. Denne rejse havde været omsonst.

For yderligere at besmykke sin sag havde Klosias' enke vedlagt sin ansøgning fire attester. En af attesterne vedrørte noget tinarbejde, som i Klosias' tid var leveret til Kadetakademiet, to andre attester, udstedte af baronesse Iselin,⁶ omhandlede leverancer til Vestindien. Disse attester affærdigede Lundberg let, eftersom det drejede sig om tinvarer, som var leveret før Reiss' tid.

Den fjerde attest, som kammerråd Lihme⁷ havde givet, beskæftigede Lundberg sig betydeligt mere med, hovedsagelig fordi den har været fornærmende for laugets. Lihme betegnede ifølge Lundberg attesten som en edelig attest; men det var en usandfærdig

attest, hvilket var at forvente fra Lihmes hånd, for hans sindelag var som månen, der tiltager og aftager. Han havde blandt andet i attesten udtalt, at han havde været nødt til at kassere noget arbejde, udført af laugsmestre, og ladet det lave om af Reiss. Det drejede sig om to slanger og tre svanehalse til brændevinsbrænderier. Sagen var i virkeligheden den, at Lundbergs værksted havde udført disse arbejder. Han havde anbefalet Lihme at lade slangerne forlænge halvanden omgang til, da de så ville trække bedre, men da en omgang vejede omtrent 4 lispund (ca. 32 kg), havde Lihme villet spare udgiften. Senere havde han så ladet dem forlænge hos Reiss. Den svend, der hos Lundberg havde været beskæftiget med slangearbejdet, var det lykkedes Klosias' enke at lokke over til sig, og det var sandsynligvis ham, og ikke Reiss, der havde udført arbejdet der. Lihme kunne i hvert fald ikke udtale sig derom, da han næppe havde stået og set til i så lang tid.

Lundberg skrev, at det var bekendt, at Lihme var en for sine mange påhitninger velrenommeret mand, men næppe nogen af dem, der kendte ham som en ellers påseende og akkurat mand, kunne tro, at han kunne bringe over sit hjerte at ville skade kandestøberlauget; nej, den tro ville næppe findes i Israel.

Lauget kunne ikke fæste lid til Lihmes påstand om, at han havde kasseret alle de slanger, som laugsmestre i tidens løb havde udført for ham, for i så fald måtte hans brænderi have stået stille; og det havde det ikke, men tværtimod indbragt ham både præmier og karakter (kammerrådstitelen).

Oldermanden havde ved attester fra troværdige mænd søgt at modbevise Lihmes påstande. Denne havde anbefalet Lundberg til andre brændevinsbrændere, blandt andet brændevinsbrænder Rasp⁸ og til Kronebrænderiet i Malmø. Til dette sidste var der forfærdiget en større svanehals og slange; om dette arbejdes fortræffelighed havde Lundberg fremskaffet attest fra en af forpag-

terne, købmand Hegardt.⁹ Forøvrigt bemærkede oldermændene, at sådant slangebærarbejde regnedes for det sletteste og groveste arbejde, da det hverken blev afdrejet eller poleret, og det var ikke eftertragtet af habile svende.

Magistraten afgav den 19. juli 1780 en betænkning om sagen til kancelliet. Magistraten skrev, at Reiss' vægring mod at efterleve laugsartiklerne syntes at have karakter af en slags påståelighed, og understøttede iøvrigt laugets krav i alle punkter. Det foresloges, at Reiss skulle efterkomme laugets krav, hvis han ville være mester. I kancelliets supplikprotokol er under ekstrakten af magistratens erklæring vedføjet et notat, der kortelig siger, at det ved kancellimøde den 31. juli 1780 bestemtes, at det skulle forblive som af magistraten foreslået.

Da kandestøberlaugets arkiv til alt held er bevaret i Stadsarkivet, har det været let at konstatere, at Reiss virkelig gav efter og tilfulde efterlevede bestemmelserne. Der var heller ikke nogen anden udvej, eftersom det ikke var lykkedes ham at blive medlem af Danzigs laug, og det var vel endda tvivlsomt, om det københavnske laug efter al denne polemik ville have anerkendt et sådant medlemskab.

I svendenes protokol står under 27. august 1780: »Einzog Ephraim Benjamin Reuss von Danzig, brachte den Gruss von Magdeburg, und fand Arbeit bey Meister Lundberg«. ¹⁰ Så var den del af formaliteterne i orden.

I mestrenes protokol findes følgende: »A^o 1780 d. 13^d Septembr^r begyndte Beniamen Ephraim Reus paa sit Mesterstycke til forfærdigelse bestaaende i en kandig Terin, som er ham beviliget at gjøre Gibs form til. Samme Tarin med sit behør veyde i støbning 10½ R. Testere som Oldermænd Erick Lundberg«. ¹¹ Anerkendelsen af mesterstykket er ikke indført her, men Reiss fik borgerskab den 16. oktober 1780.

Han giftede sig den 15. december samme år i St. Petri kirke med Marie Cathrine Klosias;¹² en af forloverne var den bekendte kunstdrejer Lorentz Spengler, der var kongefamiliens læremester i drejerhåndværket.¹³

Det er værd at lægge mærke til, at Klosias' enkes henvendelser til enkedronningen, og de deraf flydende kraftige anbefalinger fra arveprinsen, ikke medførte, at sagen fik det af hende og Reiss tilsigtede udfald, men at laugets synspunkter, via magistratens erklæring, blev lagt til grund for cancelliets afgørelse.

Madam Klosias døde i november 1781 og nåede ikke at opleve, hvad der for hende ville have været en stor triumf: at Reiss blev oldermand for kandestøberlauget.¹⁴ Det blev han nemlig, ganske vist først den 2. november 1795, på et tidspunkt, hvor Lundberg var ude af billedet.

Reiss boede lige til sin død 1. december 1827 i Silkegade, nuværende gadenummer 7.¹⁵ Også hans søn, Peter Benjamin Reiss, blev kandestøber,¹⁶ og førte forretningen videre sammesteds.¹⁷

HENVISNINGER OG NOTER

Forkortelser:

Kbh Sta: Københavns Stadsarkiv.

RA: Rigsarkivet.

La Kbh: Landsarkivet for Sjælland.

1. Danske Kancelli, supplikprotokol 1779, nr. 1403, RA. Heri ekstrakt af sagen indtil 31. juli 1780.
2. Magistratens resolutionsprotokol, 1779 – 81, Kbh Sta.
3. Magistratens kopibog 1779 B, nr. 471, Kbh Sta. Heri også magistratens erklæring af 30. juni 1779.
4. Bilag til magistratens resolutionsprotokol 1779 – 81, side 28 Kbh Sta.
5. Magistratens kopibog 1780 B, nr. 183, Kbh Sta. Heri også laugets skrivelse af 1. maj og 10. juli 1780 samt magistratens erklæring af 19. juli 1780.
6. Anna Elisabeth Fabritius Tengenagel, g. 1752 med Reinhard Ise-lin. Danmarks Adels Aarvog 1922.
7. Kammerråd Johan Christian Lihme, oldermand for Brændevinsbrænderlauget. Brændevinsbrænderlauget nr. 1, side 19, jævnfør magistratens resolutionsprotokol 1776 – 79, side 319, 23. februar 1778. Kbh Sta.
8. Johan Raspe, Brændevinsbrænderlauget nr. 11 og Indkvarteringsmandtal 1778, Kbh Sta.
9. Gustaf Hegardt, f. 1723, d. 1783 i Malmø, eller Cornelius Hegardt, f. 1753, d. 1834 i Malmø. Venligst oplyst af Malmö Stadsarkiv.
10. Kandestøberlauget nr. 11, Kbh Sta.
11. Kandestøberlauget nr. 3, Kbh Sta.
12. St. Petri kirkebog, viede, anførte dato, La Kbh.
13. Lorentz Spengler boede i Silkegade, 2. hus fra Reiss. Indkvarteringsmandtaller, Kbh Sta.
14. Stadens Betjener, protokol i Kbh Sta.
15. Vejvisere, Kbh Sta. Begravelsesvæsenets protokol, nr. 3253/1827, Begravelsesvæsenet, Dr. Tværgade 30, K.
16. Kandestøberlauget nr. 3, indskrevet i lauget 26. august 1823, Kbh Sta.
17. Vejvisere, Kbh Sta.

CARL EMIL FENGER SOM BORGMESTER

Træk af københavnsk kommunalpolitik i 1870'erne og 1880'erne

AF SIGURD JENSEN

I februar 1872 besluttede Carl Emil Fenger at træde tilbage som finansminister, idet han dog indvilgede i at fungere, indtil finansloven var vedtaget. Han havde lidt et politisk nederlag på et forslag om den midlertidige indkomstskats forlængelse. Estrup havde udmanøvreret ham ved at få ham til at knytte sin politiske skæbne så fast til dette forslag, at han var nødt til at gå, da det ikke lod sig gennemføre; og godsejerne fik i denne sag støtte af en del repræsentanter for bondestanden, der først og fremmest ville af med de vigtige nationalliberale københavnere. Thomas Nielsen, denne mærkværdige og dygtige almuepolitiker fra de jyske hedeegne, udtrykte det således i en samtale med A. F. Krieger: »Nei, vi maae af med Fenger og hans Colleger; vi kunne lettere magte Godeiserne«. ¹ Fengers nederlag overfor taktikeren Estrup bringer i erindring, hvad Krieger allerede 12-13 år tidligere havde noteret i sin dagbog, at Fenger er »saa grundsand, at han maaske ikke er skikket til at være Minister«. ²

Fenger var altså nu arbejdsløs, bortset fra at han stadig var folketingsmand for Københavns 4. kreds. Da han i 1859 indtrådte i ministeriet Hall som finansminister, havde han været nødt til at opgive sin stilling som overlæge ved Det kongelige Frederiks hospital og professor i patologisk anatomi. Da han i 1863 trådte tilbage efter for anden gang at have været finansminister (han havde været ude af ministeriet de få måneder 1859-60, C. E. Rotwitts ministerium var ved magten), var han et års tid direktør for finans-

ministeriet. Foruden alle disse høje embeder havde han også fra 1856 været direktør for Landbohøjskolen.

Han var endnu ikke nogen gammel mand, kun 58 år, så både han selv og hans venner måtte derfor regne med, at han stadig kunne gøre en indsats, og de bekymrede sig over, hvad han nu skulle i gang med. Også det økonomiske måtte der tænkes på. Han havde i 1871 haft en indtægt på 11.000 rdlr. Det var efter datidens forhold mange penge. Hovedparten af Københavns familiefædre måtte klare sig med mindre end 1000 rdlr. i årsindtægt, og det kan til sammenligning nævnes, at hofmedicus C. T. S. Schou, der boede i samme ejendom som Fenger, nemlig Kronprinsessegade 36, samtidig havde en indtægt på 7000 rdlr. Til gengæld kunne bankdirektør C. F. Tietgen, der boede i Kronprinsessegade 32, glæde sig over en årsindtægt på 60.000 rdlr., og lensgreve C. E. Krag-Juel-Vind-Frijs tjente en kvart million om året.³

I den følgende tid måtte Fenger derfor interessere sig for at skaffe sig en stilling. Umiddelbart efter hans afsked som finansminister forsøgte Krieger at få oprettet et generaldirektorat for post-, telegraf- og jernbanevæsenet, som Fenger skulle have haft. Men det lykkedes ikke, og tanker, som i december 1872 var fremme om at få ham gjort til krigsminister, faldt også omgående til jorden. Han var dog ingeniør uden beskæftigelse. I efteråret 1872 var han som dansk repræsentant med ved de nordiske møntunderhandlinger, og han deltog med vanlig energi i det politiske liv, selv om han i de første måneder efter sin afgang stort set synes at have mødt den kolde skulder. I februar 1873 kan vennen Krieger imidlertid med et lettelsens suk notere i sin dagbog, at Fenger »nu dog ved tredje Afstemning (er) valgt til Ordfører i Roesukkerbeskatningsl. Saaledes er Trolddommen brudt«. ⁴

At vende tilbage til lægevirksomhed kunne der vanskeligt være tale om. Han havde været for længe borte fra faget, og selv om

den revolution, der skete i årene omkring 1870 med antiseptikkens gennembrud, i første række berørte kirurgien og i mindre grad influerede på de fag, Fenger senest havde beskæftiget sig med indenfor lægevidenskaben, medicinen og den patologiske anatomi, måtte hele denne udvikling gøre, at en mand som Fenger, der 20 år i forvejen havde været i den grad all-round-orienteret, at han havde været i toppen både som mediciner og kirurg,⁵ måtte føle sig lidt udenfor. Og en tidligere overlæge, medicinsk professor og finansminister nedsætter sig vel heller ikke gerne som praktiserende læge eller påtager sig en underordnet stilling ved et hospital.

Så døde borgmester J. C. J. Gammeltoft den 20. april 1873 kun 55 år gammel. Denne teolog og skolemand havde i 13 år med stor administrativ dygtighed bestyret magistratens 2. afdeling, hvorunder kommunens økonomi og hospitalsvæsen henhørte. Arven efter ham ville blive tung at løfte, og det var derfor intet under, at tanken faldt på Fenger som hans efterfølger. En tidligere finansminister, der ovenikøbet var en anset læge; kunne nogen være mere kvalificeret til at være borgmester for byens finans- og hospitalsvæsen? En og anden betænkelighed kunne måske gøre sig gældende, også hos Fenger selv. Af en notits i Kriegers dagbog fra 27. maj aner man, at den velunderrettede Krieger har sporet en vis modvillighed, men at den nu var overvundet. Det hedder her: --- »Fengers Candidatur til Borgmesterembedet dukker nu op. Ehlers vil gøre hvad han kan for at modarbejde det; Fenger har bestemt sig til at modtage det, naar han vælges. Han er træt af at vente paa en fast Virksomhed«.

Vendingen, at Fenger har bestemt sig for at modtage embedet, når han vælges, er lidt flot. Fenger ansøgte simpelthen på ganske normal måde borgerrepræsentationen om embedet, og i borgerrepræsentationens møde den 29. maj 1873 meddeltes det da, at der til borgmesterembedet for magistratens 2. afdeling forelå 4

ansøgninger, nemlig fra rådmand, oberst V. H. F. Abrahamson, geheimeetatsråd C. E. Fenger, borgmester og byfoged i Ribe C. A. Kiær og geheimeetatsråd, rådmand Frederik Schlegel.⁶ Kiær, der foruden at være embedsmand i Ribe også var en ret stærkt benyttet politiker,⁷ havde ikke tidligere deltaget i københavnsk kommunalpolitik. Ham har man formentlig straks kunnet se bort fra ved embedets besættelse. Abrahamson havde været borgerrepræsentant 1856-69 og siden 1870 rådmand for magistratens 4. afdeling, Schlegel havde været rådmand siden 1866, medens Fenger kun havde været menigt medlem af borgerrepræsentationen siden 1868.⁸

Selv om Fenger altså, bortset fra Kiær, var den af ansøgerne, der havde den laveste kommunale anciennitet, gik hans virke for Københavns kommune dog lige så langt tilbage som nogen af de andres. Han havde nemlig i 1853 været en af de læger, som temmelig selvbestaltet, men derfor ikke mindre nødvendigt, var trådt i aktion mod koleraen indenfor rammerne af Lægeforeningen mod Koleraen. Og siden sin indtræden i borgerrepræsentationen i 1868 havde han været et meget aktivt medlem af denne. Måske for aktiv. Der var i hvert fald en sag, hvor han havde engageret sig meget stærkt og dermed på betænkelig måde knyttet sin kommunalpolitiske skæbne til den pågældende sag. Det var i spørgsmålet om Kommunehospitalets omordning.

Dette hospital, som var taget i brug i 1863, var oprindelig opdelt i 4 afdelinger: to medicinske, en kirurgisk og en afdeling for hud- og kønssygdomme. Det viste sig imidlertid hurtigt, at der var brug for mere sengeplads både til medicinske og til kirurgiske patienter. Et andet problem, som i disse år gav hospitalsfolk meget at spekulere på, var de såkaldte hospitalssygdomme (hospitalsbrand, rosen, pyæmi m.v.), der opstod på grund af svigtende hygiejne på hospitalsstuerne. I det udvalg, som kommunalbestyrelsen havde nedsat til at foreslå en løsning, havde Fenger været

CARL EMIL FENGER SOM BORGMESTER

C. E. Fenger. Ill. Folkeblad 1870

den drivende kraft. Han nåede frem til overbevisning om, at hospitalet skulle udvides til seks afdelinger, og af dem skulle de tre være blandet kirurgisk-medicinske. Han mente, at man ved at sprede de kirurgiske patienter, hvis friske sår repræsenterede en særlig risiko, ville kunne begrænse hospitalssygdommene. De blandede afdelinger skulle hver have sit speciale, således at forstå, at der på hver afdeling skulle arbejdes med en kerne af særlige sygdomsformer, hvorom de øvrige sygdomme, der behandledes på afdelingen, skulle gruppere sig. De tre »kerne«-grupper af sygdomme skulle være øjenssygdomme, ekstremitetslidelser og gynækologiske lidelser.⁹

Forslaget fremkaldte voldsom modstand hos en meget stor del af hovedstadens lægestand, og det vidner om, hvor stor indflydelse Fenger havde, at der trods det blev gennemført i al fald en del af hans tanker. Kommunehospitalet fik nemlig i 1870 en ny afdeling (5. afdeling), der var blandet kirurgisk-medicinsk. Praksis

skulle så vise, hvor meget ideen var værd. Og her var Fenger uheldig. Den blandede afdeling blev en fiasko.

Hvor meget dette skyldtes, at ideen ikke var god nok, og hvor meget det skyldtes, at den mand, som skulle føre den ud i livet, den nye afdelings overlæge, dr. med. F. V. Rasmussen, var den uvenligt stemt, er det svært at trænge til bunds i. Men det varede i al fald ikke længe, før den årlige beretning fra afdelingens overlæge var en lang klagesang over det uheldige system.¹⁰

Denne sag kan ikke have været den allerheldigste baggrund for Fengers ansøgning om at blive hospitalsborgmester i foråret 1873. Kriegers foran citerede dagbogsnotits fortæller os, at der var mindst en hindring til: Ehlers vil gøre hvad han kan for at forhindre det.

Ingeniøren E. D. Ehlers, siden 1858 borgmester for magistratens 4. afdeling (den tekniske afdeling), var en formidabel modstander at have. Denne rastløse og sparsommelige slider havde bragt orden i meget indenfor kommunens administration i de 16-17 år, han hidtil havde været borgmester. Han holdt alle tråde i sin hånd og var med i småt og stort; han var manden, der var vant til at få sin vilje. Nu var, næsten på en gang, to af hans borgmesterkolleger faldet fra. Ikke alene 2. afdeling, men også 1. afdeling stod overfor at skulle skifte chef. Kun borgmesteren for 3. afdeling (forsorgsafdelingen) H. A. V. Knudsen var tilbage af den tidligere kreds. At få en så selvsikker personlighed som C. E. Fenger ind i magistraten måtte føles lidet tillokkende for en herskernatur som Ehlers'. De to herrers veje havde for resten krydset hinanden under arbejdet med forberedelsen af toldloven 1863.

Havde Fenger således en mægtig modstander indenfor kommunalbestyrelsen, havde han også indflydelsesrige venner, bl.a. arkitekt F. Meldahl, der siden 1866 havde været medlem af borgerrepræsentationen og var blevet en af dennes mest aktive medlemmer.¹¹

Fengers modstandere valgte at samle sig om rådmand Schlegel.

Denne var i 1873 56 år gammel. 1854-60 havde han gjort en for-tjenstfuld indsats som guvernør på de dansk-vestindiske øer. Der-efter havde helbredet svigtet, og han var vendt tilbage til Danmark, hvor han på ny var kommet til kræfter og fra 1866 havde fundet sysselsættelse som rådmand for magistratens 2. afdeling. Rådmæn-dene var ulønnede, men Schlegel var formuende. Han var altså inde i sagerne i den afdeling, hvis borgmesterembede skulle be-sættes, og at stemme på ham var følgelig fuldt berettiget, så meget mere som han beskrives som en både grundig, energisk og takt-fuld embedsmand.¹² I striden om Kommnehospitalets omdan-nelse havde han stået på borgmester Gammeltofts side mod Fen-ger. — Han har iøvrigt haft den vanskæbne, at eftertiden hoved-sagelig kender ham som den mand, der blev gift med Søren Kierke-gaards tidligere forlovede Regine Olsen.

Den 9. juni 1873 fandt afstemningen sted, og Schlegel blev valgt — med en stemmes majoritet. Han fik nemlig 17 stemmer, Fenger 16.¹³ Den forhenværende finansminister var stadig uden »fast virk-somhed«.

Det betød dog ikke, at han lå på den lade side. Foruden at han virkede i folketing og borgerrepræsentation, påtog han sig forskel-lige betydningsfulde opgaver for det offentlige. Således var han allerede nogle dage inden den skæbnesvangre 9. juni 1873 gået med til at være dansk repræsentant ved postkonventionsforhand-lingerne i Bern.¹⁴ Der var i det hele taget opgaver nok for en mand med hans kvalifikationer, men de var af spredt karakter og ikke noget levebrød. Karakteristisk er et notat i Kriegers dagbog fra foråret 1874: »— — Jacobsen¹⁵ afleverer botanisk Have til 31. Mai og vil ikke beholde Overbestyrelsen. Atter her falder Tanken paa Fenger, men der er ingen Løn, og vil han gjøre det uden Vederlag?«¹⁶ At Fenger ikke mere tænkte på en karriere indenfor Københavns kommune, kan man se af, at han lige så stille trækker

sig ud af arbejdet i borgerrepræsentationen. I efteråret 1873 blev han valgt til medlem af det vigtige budgetudvalg, men bad sig fritaget,¹⁷ og efter nytår 1874 udtrådte han helt af forsamlingen; dog vedblev han at sidde i enkelte kommunale kommissioner, hvis arbejde han havde taget livlig del i, og som var så langt fremme med deres arbejde, at et skifte ville være uheldigt. Det drejede sig dels om en kommission til skolevæsenets omordning, dels om et fællesudvalg, der behandlede spørgsmålet om et epidemihospital.¹⁸ – Men skattebogen viser, at hans indtægter i disse år reduceredes med mere end en trediedel.

Den nyvalgte borgmester Schlegel fik nok at se til. Årene umiddelbart efter 1870 var tider med et stigende prisniveau, og ikke mindst året 1873 var et dyrtidsår. Det kneb for folk med små indtægter, deriblandt også mange af Københavns kommunes funktionærer. Professor C. C. Brix udtalte uimodsagt i borgerrepræsentationen, at mange kommunale funktionærer måtte stifte gæld for overhovedet at kunne eksistere. Som eksempel nævnede han de kommunale lærere.¹⁹ Kommunalbestyrelsen bødede på dette ved at bevilge en række dyrtidstillæg, men forslagene herom havde ingen let gang gennem forsamlingen. Et medlem, sadelmagermester P. C. Olsen, bemærkede således syrligt, at pengene jo skulle tages ind gennem indkomstskatten, »der tynger haardt paa de fleste af Skatteyderne, idet de lide under den samme Dyrtid som Embedsmændene«. ²⁰ (Indkomstskatten svaredes i disse år med 1½-3 pct. af indkomsterne, dog ikke af de mindste, der var helt skattefri). Helt galt var det, at magistraten i april 1874 havde udbetalt et dyrtidstillæg, uden at der forelå en formel bevilling fra borgerrepræsentationen. Det blev skarpt påtalt, og Schlegel måtte – noget mat – erkende, at det ikke havde været korrekt at udbetale disse penge, »men Magistraten havde dog ikke taget i Betænkning i dette Tilfælde, som den saa ofte maa gjøre, paa eget Ansvar at udbetale

et Beløb i Forventning om Efterbevilling; det var en à conto Betaling paa et Beløb, om hvis Betaling man ikke nærrede Tvivl«. ²¹

Også ledelsen af hospitalsvæsenets forhold voldte bryderier. Fengers ulyksalige »blandede afdeling« på Kommunchospitalet var kun et uromoment blandt mange. En nyopdeling af afdelingerne på dette hospital syntes uomgængelig. Men hvordan skulle sagen gribes an? Gennem den sidste menneskealder havde alt, hvad der vedrørte hovedstadens hospitals- og sundhedsvæsen, været særdeles brandfarligt stof. Hertil kom, at hospitalslægenes lønforhold var ved at komme i søgelyset. Hidtil havde man lønnet overlægerne beskedent ud fra den tankegang, at deres position og erfaringer fra hospitalsarbejdet ville sikre dem store indtægter gennem privatpraksis. Men hvad nu, når hospitalsarbejdet beslaglagde de fleste af dagens timer? ²² Også reservelægenes lønforhold trængte til revision. Den kvindelige medhjælp på hospitalerne, stuekoner, var en stadig kilde til besvær. Disse usselt lønnede og derfor bestikkelige kvinder var ofte hentet fra samfundets underste lag, og deres moralske vandel var langt fra altid upåklagelig. En reform syntes nødvendig. Men hvordan? Hertil kom, at kommunen snart måtte til at bygge nye sygehuse. Ikke nogen lystelig tanke for en finansborgmester midt i en dyrtid.

Ved siden af disse to store problemkomplekser var der diverse småærgrelser at indkassere. Den national-liberale inderkreds, hvortil Fenger hørte, havde ikke glemt Schlegel, at det var ham, der havde slået deres gamle ven Fenger ud ved borgmestervalget, og man kan mærke, hvordan det fryder Krieger, da han får lejlighed til i september 1873 at drille Schlegel med at få arkitekt Meldahl ind i styrelsen for Thorvaldsens museum (i den plads, der var ledig, efter at maleren Wilhelm Marstrand var død om foråret). ²³ Krieger havde fået støtte hertil af den gamle national-liberale H. N. Clausen. ²⁴

I efteråret 1874, efter ca. 1½ års borgmestergerning, kapitulerede Schlegel. Som begrundelse for sin afskedsansøgning angav han svigtende helbred. Han bevarede i de følgende år kontakten med det kommunale arbejde, idet han 1875-81 var valgt som borgerrepræsentant, og man ser her det ret usædvanlige i Københavns kommunalstyres historie, at en mand, som var blevet rådmand uden i forvejen at have været borgerrepræsentant, og som derefter var avanceret til borgmester, afslutter sit kommunale virke ved at være menig borgerrepræsentant gennem en årrække.

Nu lå vejen åben for Fenger. Der synes at have været en voksende erkendelse af, at det ikke var nok at have en flink og omgængelig mand i spidsen for den store og vanskelige 2. afdeling. Der var brug for en fast hånd.

Denne gang fremførtes Fengers kandidatur med manér. I borgerrepræsentationens møde 25. januar 1875 foreslog medlemmerne Bing og Kayser (i henhold til forretningsordenens paragraf 29), at man valgte geheimeetatsråd, dr. med. C. E. Fenger til den ledige post som borgmester for magistratens 2. afdeling. Ingen modkandidat ses bragt i forslag, men af de afgivne 29 stemmer faldt to på førnævnte oberst Abrahamson, 4 stemmesedler var blanke, de resterende 23 fik Fenger. Han var altså valgt, og 1. februar tiltrådte han sit embede.²⁵

Det lønner sig at standse et øjeblik ved Fengers to anbefalere, Bing og Kayser. Den sidstnævnte, ingeniør og tømrermester Harald H. Kayser, var den mest indflydelsesrige. Han havde været borgerrepræsentationens formand 1863-73, derefter trådte han en tid lidt i baggrunden i det kommunale arbejde, måske som følge af de mange andre hverv, han havde måttet påtage sig, måske som følge af, at han var mindre tilfreds med udviklingen indenfor kommunalbestyrelsen. Men fra 1875 er han på ny med i arbejdet for fuld kraft. 1875-94 var han forsamlings næstformand bort-

CARL EMIL FENGER SOM BORGMESTER

Frederik Schlegel. Foto i Kgl. Bibl.

set fra en periode i 1884-85, da han fungerede som formand. Hans indsigt og myndighed gav altid hans standpunkt til de foreliggende sager en særlig vægt.²⁶ Den anden anbefaler, fabrikant Meyer Hermann Bing, var også en af forsamlingens mest indflydelsesrige personligheder. Hans politiske tilknytning er industrien,²⁷ medens Kayser på noget bredere basis er både industriens og håndværkets talsmand. Når de nu optrådte sammen, var det et kraftigt udtryk for, at der indenfor det københavnske erhvervsliv var stærke ønsker om at få Fenger som borgmester. Dennes akademiske venner holdt sig altså i denne situation mere i baggrunden.

Om dette forhold har haft nogen indflydelse på Fengers første udspil som finansborgmester, kan man naturligvis kun gisne om. Men i hvert fald stiller han i foråret 1875 forslag om og får ved-

taget, at skatteprocenten nedsættes fra $1^{3/5}$ til $1^{2/5}$ pct. af den skattepligtige indkomst. I sin forelæggelsestale fremkom han med den ganske interessante oplysning, at året 1874 i adskillige tilfælde havde givet stærkt nedadgående indtægter for de store skatteydere, medens der havde vist sig en stærk stigning i de mindre skatteyders indtægter. Skattnedsættelsen ville spare skatteyderne for en samlet udgift på ca. 100.000 kr.²⁸ Skattnedsættelsen blev ikke modtaget med den entusiasme, Fenger åbenbart havde håbet på. Professor Julius Thomsen kommenterede forslaget i borgerrepræsentationen i en kort tale, hvori han understregede det overraskende (og – underforstået – foruroligende) i, at den skattepligtige indtægt ikke var steget ret meget i det foregående år, nemlig kun ca. 1 mill. kroner mod henholdsvis 5,6 mill., 1,7 mill. og 6,2 mill. kroner i de nærmest foregående år. Det var naturligvis glædeligt, at skatteprocenten var lav, »og det vilde jo ikke være rigtigt at udskrive et større Beløb i Indkomstskat end nødvendigt, hvortil Kommunen maaske heller ikke var berettiget; men da det var høist uheldigt, at Skattens Størrelse frembød betydelige Afvigelser fra det ene Aar til det andet, hvorved der let skabes Illusioner hos Skatteyderne, kunde han vel have ønsket, at det var blevet nødvendigt at sætte Skatteprocenten høiere derved, at der for indeværende Aar var blevet beregnet flere Udgiftsposter, som i Tidens Løb dog skulde afholdes af Kommunen. Herved var imidlertid Intet at gjøre, og han maatte derfor indskrænke sig til at beklage, at der indtræder en stærk Fluktuation i Skatteprocenten.«²⁹

Julius Thomsens kritiske bemærkninger i salen må åbenbart være blevet fulgt op af kritik fra anden side udenfor. Fenger fremkommer i al fald i et brev til Krieger af 3. juni 1875 med nogle bitre bemærkninger, der viser, at han ikke føler sig påskønnet efter fortjeneste. Han skriver: »Jeg har indviet min Virksomhed

som finantsiel Borgmester ved at sætte Indkomstskatten ned til $1\frac{2}{5}$ pCt, hvorover de Indfødte ere blevne noget forbausede, jeg havde nær sagt betuttede, saasom de endelig vilde have den høiere. Det er nogle løierlige Grise disse Indfødte.«³⁰

Udviklingen kom imidlertid til at dokumentere, at det ikke var Fenger, der havde været det klogeste hoved i denne sag. Det varede ikke længe, inden skatteprocenten igen måtte sættes op. Den nåede i små ryk det af loven fastsatte maximum, 3 pct., i 1880, og Fenger havde endnu ikke været borgmester i et år, før kommunen var i gang med at optage store lån.

I 1870'ernes første halvdel, da konjunkturerne var gode, lånemulighederne store og skatteevnen betydelig, var man ikke kommet i gang med en del påtrængende opgaver, bl.a. sygehusbyggeri. Nu måtte man arbejde med problemerne under betydeligt vanskeligere vilkår.

Allerede i februar 1876 måtte borgerrepræsentationen beskæftige sig med et midlertidigt lån på 1 mill. kroner,³¹ og i foråret samme år blev der udbudt første halvdel af et kommunalt lån, der skulle indbringe kommunen 10 mill. kroner i effektiv kapital. Anden halvdel skulle efter planen tidligst udbydes i 1878. Det skete på en måde, der stred mod Fengers ønsker, idet amortisationsperioden blev kortere end foreslået af ham, og det blev fremlagt til offentlig tegning og ikke som foreslået realiseret gennem en bank, men da tegningen blev en succes, var han stor nok til at indrømme, at det var ham, der havde taget fejl.³²

Stadens første egentlige obligationslån var optaget i 1854, og nye store lån var optaget i 1859 og 1869.³³ Provenuet var investeret i kommunale anlæg, og det var ganske naturligt, at man nu gik lånevejen for at skaffe penge til lignende investeringer, men man forstår godt, et en større lånetransaktion netop nu kunne volde hovedbrud. Pengerigeligheden fra 1870'ernes første halvdel

var efter alt at dømme et overstået stadium. 1876 tegnede sig som et kriseår med stærk pengemangel og arbejdsløshed. Men selve den ringe økonomiske aktivitet kan have frigjort en del kapital, som lå og ventede på en gunstig og – ikke mindst – nogenlunde sikker placering. Blandt andet derfor var det frugtbart, at lånet var udbudt til offentlig tegning og på en sådan måde, at det i høj grad appellerede til de mindre kapitalejere (små obligationsstørrelser, kortvarig amortisation og mulighed for i første omgang kun at indbetale 10 pct. af lånet og resten siden). Lånet blev udbudt til kurs 90.

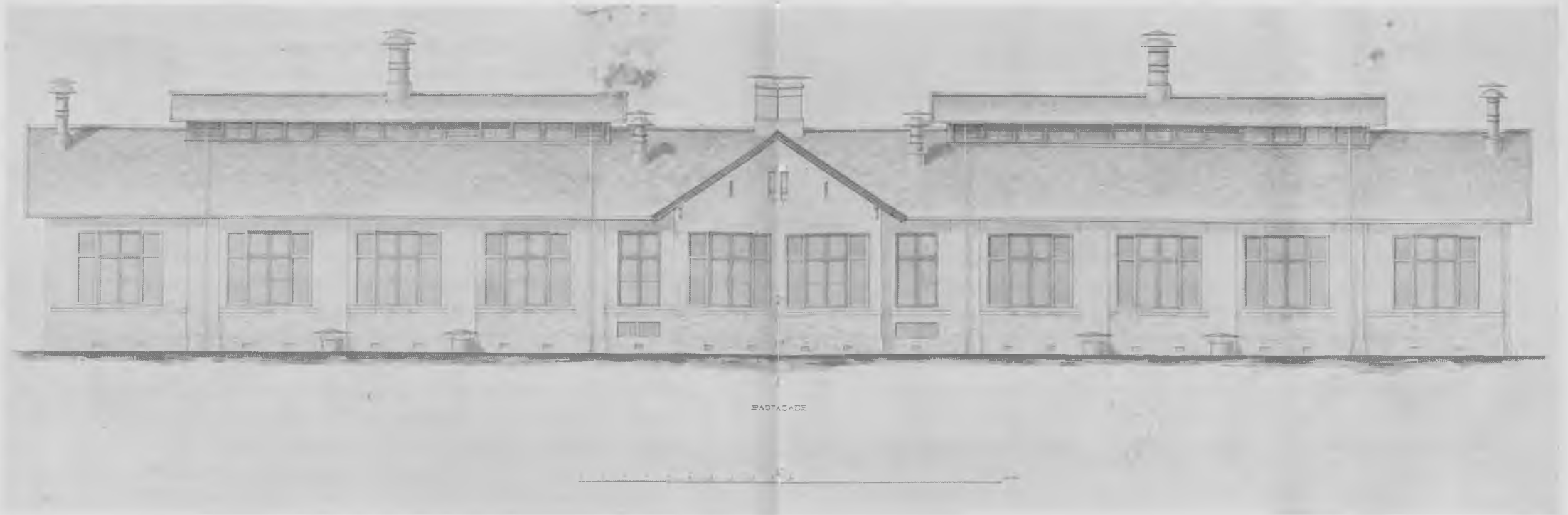
Disse forhold må have forekommet kapitalejerne favorable, for tegningen gik hurtigt, og da mange obligationskøbere ikke nøjedes med at indbetale den første rate på 10 pct., men straks indbetalte alle 90 pct., strømmede pengene ind i kommunens kasse i et sådant omfang, at det kom helt bag på de kommunale myndigheder. Det gik naturligvis ikke an at have store kontante summer, som skulle forrentes, liggende som død kapital, og kommunen havde på daværende tidspunkt kun etableret forbindelse med to banker, hvoraf den ene ikke modtog indlån. Man måtte altså i hast til at søge for passende placeringsmuligheder for pengene, indtil disse skulle udbetales til kommunale formål. Det var næppe med nogen større glæde, at finansborgmester Fenger den 15. maj 1876 i borgerrepræsentationen gjorde rede for denne ikke særlig flatterende situation, efter at et medlem, Moses Melchior, havde afæsket ham en redegørelse. Det vigtigste var imidlertid, at pengene var kommet godt ind, og at kommunen havde fået lånet på gode vilkår, og Moses Melchior understregede da også med glæde dette sidste forhold, da han takkede borgmesteren for redegørelsen. Begge fandt, at der var grund til at tro, at det i stor udstrækning var de mindre kapitalisters midler, der denne gang var blevet udlånt til kommunen.³⁴

Det var iøvrigt i sidste øjeblik, kommunen fik sit lån reddet godt i land. I løbet af året 1876 blev pengeknapheden meget udpræget, især efter at høsten havde vist sig at blive dårlig, og i slutningen af året forhøjedes diskontoen til 6 à 7 pct.³⁵

Et udvalg, som blev nedsat om lånesagen, og som i nogen grad kom til at tage initiativet i denne sag fra borgmester Fenger, bestod af overretsprokurator C. L. A. Herforth, der var direktør for Østifternes Kreditforening, grosserer Moses Melchior, A. E. Reimann, der var direktør i Handelsbanken, økonomen professor H. W. Scharling og Fengers forgænger i borgmesterembedet, Schlegel. Det var, som det ses, skarpe og kritiske øjne, der vogtede på Fengers virke som finansborgmester. Og han vidste det. Den 8. juli 1877 skrev han således i et brev til Krieger: »Kommunen befinder sig vel trods de store nærværende og forestaaende Udgifter, der ville gjøre det nødvendigt allerede til næste Aar at emittere 2^{den} Serie af Laanet 1876. Det bliver igjen meget Arbejde og en Del Vrøvl for mig; men jeg kommer vel over det som over saa meget, der endda var værre.«³⁶

Da emissionen blev nødvendig – i foråret 1878 – valgte han dog en anden udvej. Låneforholdene var nemlig de dårligst mulige. December termin 1877 havde givet bundkurser for kreditforeningsobligationer, 4 pcts-papirer var blevet omsat til kurs 78-79. I løbet af 1878 var kurserne blevet en anelse bedre, i juni termin 1878 omsattes 4 pcts-obligationer til kurs 80-81,³⁷ men ingen kunne på daværende tidspunkt se, om der var tale om en varig bedring, og kurserne var i al fald stadigvæk katastrofalt lave.

På borgerrepræsentationens møde den 6. maj 1878 blev den plan forelagt, som Fenger havde fået magistraten med til. Først gjordes der rede for, hvad pengene skulle bruges til. Af arbejder, der var i gang, og som skulle fuldføres i løbet af året, var der det nye gasværk, Blegdamshospitalet, nye gadeanlæg og underjor-

Blegdamshospitalet. Dobbelt pavillon. Efter en af hospitalets arkitekt, Vilh. Friedrichsen signeret tegning af 7. novbr. 1875 i stadsarkivets kortsamling. Hospitalet blev bygget efter pavillonsystemet. Selve sygepavillonerne minder stærkt om Napoleonstidens lazaretter

diske spildevandsledninger, og en hel del arbejder var så vidt planlagt, at de gerne skulle sættes i gang snarest, heriblandt tre nye skoler, kvægtorvet, udvidelsen af Sct. Hans hospital, ombygning af fattigvæsenets stiftelser, udvidelsen af vandværket m.m. Herudover havde kommunen lovet havnevæsenet et lån til havneplanens gennemførelse. Alt i alt stod man og skulle bruge et beløb

på 2½ mill. kroner. For at tilvejebringe disse penge fandt magistraten, at der var to veje, man kunne gå: enten sælge nogle af kommunens værdipapirer eller optage midlertidige lån, og på grund af det nødvendige beløbs størrelse anså man det for fordelagtigst at anvende dem begge »i det Maal og det Forhold, hvori Stillingen paa Pengemarkedet viser, at det er fordelagtigst«. Det faste lån skulle først optages næste år, og de kommunale fonds, som måtte afgive værdipapirer til salg i den akutte situation, skulle have fuld erstatning fra provenuet af det faste lån. Således at

forstå, at de pågældende kommunale fonds skulle have erstatning i form af kommunale obligationer af det faste lån. Der var ikke tale om på ny at indkøbe de afhændede effekter.³⁸

Borgerrepræsentationens reaktion var ikke særlig venlig. Gros-serer C. E. Thune sagde, at han ikke nærede tvivl om, at borgmesteren ville sørge for at få lånene så billige som muligt, men det ville være en betryggelse for forsamlingen, hvis der nedsattes et rådgivende udvalg på tre medlemmer, der kunne samarbejde med borgmesteren og, om han ønskede det, dele ansvaret med ham. Professor Julius Thomsen fandt, at det ville være mere hensigtsmæssigt, om sagen gik til almindeligt udvalg, som da eventuelt kunne stille forslag om »at sende Tillidsmænd til Magistraten«, og han fik støtte af bankdirektør Reimann. Herforth derimod var imod noget sådant. Ansvaret måtte lægges hos borgmesteren og kun hos ham.

Hos alle disse talere mærker man ringe velvilje mod borgmesteren og hans planer. Men ud fra deres uvenlige indstilling når de til diametralt modsatte konklusioner. Thune, Julius Thomsen og Reimann ville give Fenger kontrollanter, Herforth ville forhindre Fenger i at få den mulighed at få dækning for sine dispositioner hos sådanne kontrollanter.

Situationen er karakteristisk for en politisk forsamling, der ikke er delt op efter nogenlunde klare partiliner. Medlemmerne var alle mere eller mindre national-liberalt orienterede højremænd. Et forsøg på at få venstremænd ind i borgerrepræsentationen var gjort i 1874, men med så ringe held, at venstre det følgende år undlod at gentage forsøget.³⁹ Først i 1893 fik venstre og socialdemokratiet indvalgt borgerrepræsentanter.⁴⁰ Fenger havde ikke noget parti, med hvilket han i forvejen kunne have drøftet sagen, og som derefter kunne tage et medansvar, og hans modstandere havde ikke en klar linie i deres modangreb, fordi de ikke udgjorde

noget parti. Meget tyder på, at de knap nok har drøftet sagen i forvejen. Men debatten var i al fald pinlig for borgmesteren, og da kommerceråd J. W. Heimann tog ordet og vendte sig mod tanken om et udvalg i lidt mindre uvenlige vendinger end de foregående talere, skyndte Fenger sig at takke ham – og kun ham – for de faldne udtalelser, hvorefter han optog en diskussion med ham om tilbagebetalingsterminen for lånet. Fengers modstandere lod sig imidlertid ikke distrahere. Thune, der for denne aften synes at have betragtet sig som Fengers fjende nr. 1, rejste sig og stillede for tredje gang i aftenens løb sit krav om et kontroludvalg. Sagen kom til afstemning, og med 21 stemmer mod 5 vedtoges det at nedsætte et sådant udvalg på tre medlemmer. Det blev Reimann, Thune og Herforth.⁴¹

Medens Fenger således mødte adskillig modstand på det finansielle område, gik det ganske glat på hospitalsområdet. De mørke skyer, som »den blandede afdeling« på Kommunehospitalet havde fremkaldt, var nu spredte, efter at afdelingen var blevet rent kirurgisk, og Fenger havde vel lært af den historie, at han ikke uden videre kunne diktere overlægerne sin vilje. Der måtte forhandling til, og den tog han fat på. Den 4. oktober 1875 skrev han ret så fornøjet til sin ven arkitekt F. Meldahl, at han er klar med et forslag til en bedre indretning af sygeplejen på Kommunehospitalet. Han har drøftet den nøje med overlægerne, og de er fuldstændigt enige.⁴²

Overgangen til »den nye sygepleje« er skildret andetsteds,⁴³ og her skal kun lige nævnes, at med den udskiftedes de hidtil anvendte »stuekoner«, hvis standard i mange tilfælde var ringe, med skolede sygeplejersker. Fenger må dele æren for denne reform med andre, men det har givetvis været til uvurderlig nytte for tempoet i reformens gennemtrængning, at der som hospitalsborgmester sad en mand, der ikke alene fuldt ud gik ind for den, men som kunne

støtte sit standpunkt med sin autoritet som forhenværende overlæge.

Situationen på Kommunchospitalet var forbedret, efter at den »blandede« afdeling, som nævnt, var blevet afløst af en rent kirurgisk, der kunne aflaste 1. afdeling, og efter at den stærkt ønskede afdeling for sindslidende (6. afdeling) var blevet oprettet. Begge dele var sket i 1875. Tilbage stod det lejlighedsvis meget stærke pres af epidemiske patienter. Epidemihospitalet på Blegdamsvej var under bygning, men tempoet var langsomt, og den økonomiske situation nødvendiggjorde en foreløbig nedskæring af de oprindelige planer.

Det langsomme tempo i dette arbejde behagede ikke Fenger, og han, der som læge altid først og fremmest havde været hygiejniker, måtte med megen ængstelse overveje, hvad stadens styre skulle gribe til, hvis der kom en stor epidemi. Foruden de vanskeligheder, den økonomiske situation beredte ham i denne sag, havde han en klods om benet, der må have ærgret ham usigeligt. Han var, mærkeligt nok, ikke formand i udvalget om sagen om opførelsen af Blegdamshospitalet. Det var derimod borgmesteren for 3. afdeling, forsorgsafdelingen, H. A. V. Knudsen. Man erindrer sig i denne forbindelse, at hospitalsvæsenet i 1862 var blevet flyttet fra 3. til 2. afdeling. Forsorgsafdelingen har vel følt en vis trang til stadig at være i kontakt med hospitalsproblemerne, og magistraten som helhed har givetvis følt en stærk tilbøjelighed til at sætte en bremse på den foretagsomme og selvbevidste borgmester Fenger.

Men Fenger havde også sine venner og forbundsfæller. Hans nærmeste ven i borgerrepræsentationen var utvivlsomt Meldahl, og et andet medlem af forsamlingen, professor, dr. med. Frantz Howitz, Nordens første gynækolog og underlivskirurgiens grundlægger i Danmark, måtte af rent faglige grunde nære samme be-

kymringer som hans lægekollega Fenger, og man tør regne med, at når han reagerede i denne sag, havde han sine københavnske kolleger i ryggen. De tre opfører nu en lille forestilling i forsamlingen, og enhver ynder af politikkers kunst må glæde sig over den elegance, hvormed den gennemføres. Meldahl rejser sig og interPELLERER højtideligt borgmester Fenger, som han stiller to konkrete spørgsmål: 1. Er arbejderne ved det nye epidemihospital så vidt fuldførte, at hospitalets bygninger i givet fald kan tages i brug med kort varsel, og 2. Hvor lang tid vil der udfordres for at få det fornødne inventar til hospitalet skaffet til veje. I sin begrundelse for spørgsmålene pegede Meldahl på forskellige internationale epidemier, som kunne true København, og han benyttede lejligheden til at fremkomme med sine synspunkter vedrørende en hel del enkeltheder ved hospitalets indretning. Borgmester Fenger fik derefter ordet for at svare. Med megen alvor bekræftede han, at han delte Meldahls bekymringer. Man var så langt fremme med arbejdet, som de bevilgede penge gjorde det muligt, men budgetudvalget havde jo desværre foranlediget visse forslag strøget. Der var dog måske et vist håb om, at der kun var tale om en midlertidig udsættelse.

Man kan gætte sig til den spændte stemning i salen, for på dette punkt af talen brød den fungerende formand (C. St. A. Bille) noget ukorrekt ind og meddelte, at der i dette øjeblik var blevet omdelt en betænkning fra budgetudvalget. Fenger sluttede derefter af med at udtrykke håbet om, at de fornødne bevillinger hurtigt måtte blive givet. Bille tog derefter på ny ordet for at gentage, at der under forhandlingen var omdelt en betænkning fra budgetudvalget om anskaffelse af inventar til Blegdamshospitalet. Sagen ville komme på dagsordenen på næste møde. Efter at Meldahl havde takket borgmesteren for hans svar, fik Howitz ordet for at støtte sagen. Derefter måtte borgmester Knudsen på

talerstolen. Gennem de knappe ord, han sagde, mærker man tydeligt de sure miner. Han meddelte, at udvalget i sagen om Blegdamshospitalet tidligere havde anset det for hensigtsmæssigt at afvente visse forholds udvikling, men nu ville han under de nuværende omstændigheder foranledige, at udvalget snarest muligt kunne træde sammen og fremme den del af dets opgave, som endnu ikke havde været under behandling, således at der kunne forelægges forsamlingen forslag desangående.⁴⁴

Fenger, Meldahl og Howitz kunne gratulere hinanden. Der var vundet en sejr over nølepolitikens tilhængere.

I 1879 stod de første af Blegdamshospitalets afsnit færdige og kunne tages i brug.⁴⁵ I de omliggende kvarterer var man ikke særlig glad for at få et epidemihospital som nabo. Man må i den forbindelse erindre sig, at man på det tidspunkt regnede med, at smitte spredtes gennem forurenede luft. Det er først fra 1880'erne, at man får kendskab til bakteriernes rolle. Fenger gjorde, hvad han kunne for at slå fast for borgerne, at der overhovedet ingen fare var ved naboskabet, og traditionen vil vide, at han for at understrege dette standpunkt indrettede sig et kontor i hospitalets administrationsbygning. Det har dog vist sig umuligt at skaffe dokumenteret, i hvilket omfang han benyttede dette kontor til sine borgmesterforretninger.

Endnu inden Blegdamshospitalet var blevet taget i brug, var et andet kommunalt hospital blevet færdigt (1876). Det var det nye karantænehospital i Slagtervænget. Da navnet på denne lokalitet ikke på samme måde som Blegdammen egnede sig som grundlag for et hospitalsnavn, havde man kaldt dette hospital Øresundshospitalet. Dette nye hospital, som var yderst beskedent både i omfang og udstyr, kom til at stå tomt i et par år, inden der blev anvendelse for det, og da det omsider blev taget i brug, var det i første omgang ikke som karantænehospital, men som

F. Meldahl. Kopi i Kongl. Bibl. af foto i Kungl. Vitterhets-, historie- o. antikvitetsakademien

hjelpehospital for epidemihospitalet, og indtil Øresundshospitalet ved slutningen af 1800-tallet omdannedes til tuberkulosehospital, var det dels karantænehospital, dels reservehospital for de øvrige hospitaler, især Blegdamshospitalet.⁴⁶

På hospitalsområdet skete der altså væsentlige fremskridt i Fengers borgmestertid, Øresundshospitalet og Blegdamshospitalet blev bygget, Sct. Hans hospital blev udvidet, Kommunehospitalet fik sin 6. afdeling, og den »nye sygepleje« blev indført, og for den almindelige hygiejne i hovedstaden nåede man et godt skridt videre frem, da der – i ikke ringe grad takket være Fengers indsats, men efter hans borgmestertid – blev bygget et offentligt slagtehus. Også i denne sag møder man Fenger og Meldahl og en lægerepræsentant i borgerrepræsentationen i et frugtbart samarbejde. Lægen var professor C. G. Gædeken, der gennem en årrække havde været

en drivende kraft indenfor borgerrepræsentationen i hygiejniske spørgsmål. Mod sig havde gruppen ret stærke kræfter. Ønsket om at få et offentligt slagtehus var gammelt. Ikke mindst efter koleraepidemien i 1853 var der rejst energiske krav om at få det. Men slagterne havde hidtil været de stærkeste. De ville slagte hjemme i deres gårde, og de ville ikke underkastes kontrol. Da det nu viste sig nødvendigt at få indrettet et nyt kvægtorv i stedet for Trommesalen, forsøgte Fenger og andre at få indarbejdet et slagtehus i kvægtorvsplanerne, men de mødte megen modstand. Denne gjaldt iøvrigt ikke blot slagtehusplanerne, men også kvægtorvsplanerne i det hele taget. Fenger havde fået sat igennem, at man, inden disse planer udarbejdedes, skulle høre veterinærhøjskolen (hvor han på ny var blevet direktør). Herfra kom der forslag, som modstanderne fandt alt for vidtgående. Et kvægtorv efter disse retningslinier ville det koste ca. 800.000 kr. at indrette, oppositionen foreslog indretninger til ca. 400.000. Efter nye forhandlinger nåede man frem til et kompromis, der kom til at koste ca. 665.000 kr. Fenger havde i magistraten haft borgmester Ehlers og rådmand Abrahamson imod sig, og i salen havde bl.a. Thune sagt gribende ting om forsigtighed og økonomi. Selv havde han dog været inde på tanken om, at et slagtehus var noget, man måske burde overveje, men motiveringen er for ham rigtignok den, at der var tegn til, at eksporten af levende kvæg til England var i fare, medens der kunne blive tale om en eksport af slagtekød. Og så ville det være godt at have et slagtehus.⁴⁷

Den 28. november 1879 kunne det nye kvægtorv tages i brug, men først 6. marts 1882 blev det vedtaget i kommunalbestyrelsen, at der skulle indrettes offentlige slagtehuse, og da det fra 1. januar 1888 blev forbudt at slagte i slagtergårdene, var Fenger for længst borte, men han havde altså været en af dem, der havde været med til at fremkalde dette resultat.⁴⁸

CARL EMIL FENGER SOM BORGMESTER

E. D. Ehlers. Foto i Kgl. Bibl.

Et andet område, hvor han i sin borgmestertid spillede en vis rolle, var ved realiseringen af fæstningsterrænet. I 1869 havde Københavns kommune af staten erhvervet den del af fæstningsterrænet, som ligger på Sjællandssiden. Købsvilkårene forekommer rimelige. Kommunen skulle betale en kontant sum på 360.000 rdl., som skulle afdrages over 10 år. De til enhver tid resterende beløb var rentefri. Derudover gav kommunen for bestandig afkald på en række årlige ydelser, som hidtil var tilflydt den fra statskassen. Af disse var de vigtigste klasselotteriafgiften til fattigvæsenet, landetatens og søetatens bidrag til fattigvæsenet samt godtgørelserne for konsumtion og accise. En del af området skulle i henhold til købekontrakten udlægges til parker. Dette parkareal gjorde kommunen ca. dobbelt så stort som krævet, men resten afhændedes

til byggegrunde. I begyndelsen fik køberne ret frie hænder til at udnytte det købte. Først efter at der i 1875 var kommet en ny bygningslov, blev der sat en bremse på den alt for tætte bebyggelse, men da var ulykken allerede sket, bl.a. i Nansensgadekvarteret, der var blevet bebygget i 1870'ernes første år, og hvor de snævre gårde til fulde viser, hvor hårdt man gik frem.

I årene 1875-83, hvor Fenger som finansborgmester står i spidsen for realiseringen, sker der ikke nogen særlig voldsom udvikling. De skarpe og bitre drøftelser om gadebredder o.lign. fra 1870'ernes første år var nu et overstået stadium. Krisetiden bevirkede i det hele taget, at udviklingen gik noget langsomt. Det kan have fremkaldt en vis frygt hos kommunalbestyrelsen for, at det skulle blive svært at komme af med grundene. De blev i al fald solgt på vilkår, der var særdeles favorable for køberne.⁴⁹ Marcus Rubin, som var sekretær for udvalget vedrørende realiseringen i Fengers tid, fortæller, at de øvrige medlemmer almindeligvis rettede sig efter ham, og det var dog ellers så stædige og selvbevidste folk som Ehlers, Julius Thomsen og Herforth. Rubin siger herom: »Naar Fenger havde lagt en Sag for, noget bredt, docerende, med en Argumenttrække, i hvilken Selvfølgeligheder og det omdisputerlige fulgtes saa broderligt, at videre Tale om Tingen syntes ganske overflødig, da var det, som naar et Dækken kastes over Hovedet paa en Hest, der begynder at vise Uro – mens den lempeligt kæles for, falder den under Dækkenet lidt dirrende til Ro –, og med affabel Mine kørte Fenger, efter at have dikteret mig Resolutionen, videre til næste Sag på Dagsordenen.«⁵⁰

En virkelig pionerindsats gjorde Fenger ved at få sat den kommunale statistik i gang. Statistik, specielt medicinalstatistik, havde lige siden ungdommen været hans særlige interesse, og han var nu så heldig at finde en dygtig statistiker til opgaven, nemlig den unge Marcus Rubin. Denne tiltrådte allerede 1. maj 1875 som

CARL EMIL FENGER SOM BORGMESTER

Kvægtorvet. I baggrunden den gamle banegård. Foto i Bymus.

sekretær i magistratens 2. afdelings sekretariat, bl.a. med den opgave at forberede et hefte med statistiske data om København, og fra 1877 kunne han helt hellige sig statistiske opgaver, men da Fenger i 1879 forsøgte at få oprettet et selvstændigt kommunalt statistisk kontor, lod det sig ikke gøre. Forsøget blev gentaget i 1882, men mislykkedes på ny, og da udtalte nogle af magistratens medlemmer åbent til Rubin, at man ikke ønskede at udvide Fengers magtområde med et nyt kontor. »I det hele«, skriver Marcus Rubin, »samlede der sig baade i Magistrat og Borgerrepræsentation mere og mere Uvilje mod den Mand, der var et Hoved højere end dem alle, men ganske vist meget egenraadig.«⁵¹

Marcus Rubin satte pris på Fenger, der dels havde skaffet ham hans stilling, dels gennem årene havde vist ham megen venlighed.

Det kan derfor ikke undre, at han former sin kritik af Fenger ret forsigtigt. Der er næppe tvivl om, at Fenger havde både meget ringe evne og meget ringe vilje til samarbejde med magistrat og borgerrepræsentation. Hans respekt for andres indsats og evner var meget beskeden,⁵² herfra dog undtaget ganske enkelte mænd, som han helt følte sig på linie med, i første række Meldahl og (udenfor borgerrepræsentationen) Krieger. Forholdet til dem var præget både af respekt og stor tillid.

Hans holdning til kommunalbestyrelsens øvrige medlemmer var hyppigt arrogant, nu og da betragter han dem med smilende overbærenhed, og ikke helt sjældent optrådte han overfor dem på en måde, som ikke tyder på nogen større psykologisk indsigt. Således skriver han i det før citerede brev til Meldahl af 4. oktober 1875: »Borgerrepræsentationens Forhandlinger har været jævnt kjedelige. Jeg snød dem da for det sædvanlige Gilde paa Bidstrup, og fik det nødvendige Brænde udvist uden deres Medvirkning.« At den nye finansborgmester berøvede borgerrepræsentanterne deres traditionelle brændeudvisningsskovtur til kommunens skove ved Bidstrup, kan næppe have været særlig gavnligt for klimaet imellem forsamling og borgmester. Skovturstraditionen blev da også genoptaget.⁵³

I samme brev fremkommer han iøvrigt med en af sine karakteristiske let ironiske bemærkninger om sine medmenneskers dårskab. Han skriver: »Ehlers har havt en Besvimelse eller saadan Noget, som satte stor Skræk i Byens Indvaanere, som troede, at det var ude med ham; det var yderst pudsigt at see, hvor betagne netop de Personer blev, som have skumlet stærkest over ham. Heldigvis rettede han sig meget snart derefter, saa Skrækken blev ikke langvarig.«

Borgmester Ehlers nyder i det hele taget godt af Fengers særlige bevågenhed. 25. maj 1878 hedder det i et brev fra Fenger til

Kvægtorvet 1880. Foto i Bymus.

Krieger: »Qvægtorvet er nu færdigt, nemlig Betænkningen derover, og jeg troer at Forslaget er ret tilfredsstillende, efterat det har styrket sig med en rolig Søvn i 6 Maaneder i Ehlers' Pult.«

Sådanne spidse bemærkninger er karakteristiske for Fengers breve. Men det er værd at lægge mærke til, at denne tilsyneladende så stive mand kan slå over i det helt kåde. I et brev til Krieger af 28. marts 1877 fremfører han således med komisk alvor sine argumenter for at gå ind i et ministerium med prins Hans som konseilspræsident.⁵⁴

En af de ting, der særlig irriterer ham i det kommunale arbejde, er det sindige tempo. Bemærkningen om kvægtorvsbetænkningen er citeret foran, og andre tilfælde kunne nævnes.⁵⁵

Medens Fengers gerning som hospitalsborgmester alt taget i be-

tragtning ikke forløb så ganske utilfredsstillende, blev han som finansborgmester i nogen grad hemmet i sine dispositioner af borgerrepræsentanter, der fulgte hans virke på dette felt med ret kritiske blikke, og det blev på dette område, han led sit endelige nederlag.

Det begyndte med et skæbnesvangert uheld. Kommunens økonomiforvalter, en mand ved navn V. A. P. Christensen, havde gjort sig skyldig i en række bedrageriske forhold overfor kommunen. Dette havde stået på i en årrække. I Schlegels borgmestertid havde manden fået en reprimande, men da havde man kun opdaget, at han havde optrådt ukorrekt, ikke at han havde tilegnet sig penge, der tilkom kommunen. I Fengers tid var man blevet klar over, at der var noget galt, i 1878 fik han en skarp advarsel for uordentlig embedsførelse, men først i 1879 blev man klar over, at han havde bedraget kommunen for ca. 26.000 kr. I borgerrepræsentationen kom det til en ret pinlig debat om borgmesterens ansvar i denne sag. Fenger havde anmodet om, at den måtte blive ført for åbne døre. Han følte ikke, han havde noget at skjule. Det er svært nu at afgøre, hvor meget der kunne bebrejdes ham i denne sag. Kontrollen havde svigtet, men hvilket ansvar for denne kontrol kunne man med rimelighed tillægge borgmesteren personlig? Der er dog næppe nogen tvivl om, at man, da der forelå oplysninger om Christensens uregelmæssigheder, skulle være gået dybere til bunds i sagen, og borgerrepræsentationen havde i hvert fald både ret og pligt til efter Christensens domfældelse at gennemdrøfte spørgsmålet om ansvar.⁵⁶ Men Fenger var såre ilde berørt af det hele; og så formede det sig så uheldigt, at han omtrent samtidig faldt på gaden og brækkede benet. Fra da af gik det tilbage med ham både fysisk og psykisk, og han begik kort tid efter den virkelige graverende fejl, som kostede ham borgmesterembedet.

Vejerbod på Kvægtorvet. Foto i Bymus.

I sommeren 1882 forcerede han bygningen af to resterende sygepavilloner på Blegdamshospitalet uden at have sikret sig den fornødne bevilling og den fornødne godkendelse af planerne. Da borgerrepræsentationen i løbet af den følgende tid blev klar over, hvad der var sket, reagerede den – som rimeligt var – skarpt. Fenger forsvarede sig med, at der i juli var opstået en tyfusedepiemi i Malmø. Han havde frygtet, at den skulle brede sig til København, og havde derfor tilladt sig på forventet efterbevilling at søge Blegdamshospitalets kapacitet udvidet. Denne argumentation var det meget let for modstanderne at pille i stykker. For det at sætte bygning i gang af huse, som tidligst kan være færdige til benyttelse i løbet af et halvt års tid, når man står overfor en trussel om at få en epidemi ind på livet i løbet af få dage, er naturligvis helt

urimeligt. Hvis epidemien var kommet, måtte man, som man havde gjort tidligere og kom til at gøre mange gange senere, have klaret sig med interimistiske hjælpemidler (telte, barakker, eventuelt nødlazaretter i skoler o.lign.). Meldahl søgte at komme Fenger til hjælp, dels ved at påpege, at det hele kun drejede sig om en overskridelse på ca. 26.000 kr., og at kommunen havde fået nogle gode og solide hospitalsbygninger, som den ville få glæde af, dels ved at søge at vælte en del af skylden over på borgmesterens medarbejdere. Han sagde herom, at han ville »gentage et Ønske, han oftere havde udtalt, nemlig at de Embedsmænd, der arbeide under Borgmestrene, meget omhyggelig ville følge de Udtalelser, der falde i Forsamlingen. Det vilde være en stor Lettelse for Borgmestrene, der have saa store Sager paa sig, naar deres Embedsmænd i forekommende Tilfælde kunde minde dem om, hvad der er foregaaet i Salen, og henvise til Udtalelser, som kunne gjøre det nødvendigt at gjøre Et og Andet om.« Det er vel tvivlsomt, om disse udtalelser, der indirekte rummer en erkendelse af, at nu var Fenger blevet så affældig, at det kneb for ham at klare embedet, har været til nogen synderlig hjælp, og Herforth kunne derefter tildele Fenger dødsstødet ved under forsamlingens hørråb at udtale, at det var beklageligt, at borgmesterens oplysninger var mangelfulde, og at han håbede, at den fulgte fremgangsmåde nu var blevet således imødegået, at man ikke skulle være udsat for at se noget lignende i fremtiden.⁵⁷

Fenger drog konsekvensen af denne uheldige sag og søgte sin afsked som borgmester under henvisning til alder og svigtende førlighed. Han trådte tilbage ved udgangen af februar 1883. Den 12. december 1882 var han blevet ramt af endnu et slag af skæbningen. Han havde mistet sin hustru Ida Louise, f. Plockross. Selv døde han det følgende år (21. september 1884). I og for sig var hans borgmestergerning også nu bragt til en logisk afslutning. En

CARL EMIL FENGER SOM BORGMESTER

C. E. Fenger i hans sidste leveår. Foto i Kgl. Bibl.

fase i hospitalsbyggeriet var ved at være til ende, og hvad kommunens finanser angik, var lånet af 1876 nu fuldt emitteret og næsten i sin helhed investeret i kommunale anlæg. Fenger havde selv i forbindelse med budgetdebatten i november 1882 udtalt, at man nu stod ved afslutningen af et afsnit i kommunens finanshistorie. Spørgsmålet om kommunens investeringspolitik i fremtiden måtte tages op til helt ny overvejelse.⁵⁸

Selv om Fengers afsked med kommunen formede sig tragisk, kan man ingenlunde sige, at hans indsats blev en fiasko. Som hospitalsborgmester havde han fulgt en ganske fast linie, ad den nåede han betydelige resultater, og udviklingen indenfor medicinen kom til på mange måder at bekræfte, at han havde set rigtigt. Som mediciner var han først og sidst hygiejniker. Hans noget spar-

SIGURD JENSEN

somme litterære produktion viser, at han så ret pessimistisk på lægekunstens formåen overfor sygdomsbekæmpelsen, når sygdommen var indtrådt.⁵⁹ Men han troede på den forebyggende medicin, på hygiejnen. Der er vel i denne hans pessimisme med hensyn til lægekunstens formåen noget af en forklaring på, at han i sin tid afbrød sin medicinske karriere til fordel for den politiske. For han var en mand, der ville se resultater, og helst så hurtigt som muligt.

HENVISNINGER OG NOTER

1. Jfr. f.eks. Andreas Frederik Kriegers Dagbøger 1848-1880, udg. af Elise Koppel, Aage Friis og P. Munch I-VIII (1920-43) under datoerne 18.1., 19.1., 23.1., 27.1., 29.1., 9.2., 10.2., 11.2., 12.2., 14.2., 15.2., 17.2., 18.2., og 20.2. 1872. Værket er i det følgende citeret Kriegers dagb. Desuden: M. P. Bruuns Dagbog 1856-74, udg. af Vagn Dybdahl og Birgit Nüchel Thomsen (1961) under datoerne 16.-21.2. 1872 samt s. 264. — Schultz Danmarkshistorie V (1942) s. 246.
2. Kriegers dagb. 23.10. 1859.
3. Fortegnelse over den Staden Kjøbenhavns Indvaanere for Tidsrummet fra 1ste April 1871 til 31te Marts 1872 paalignede Indkomstskat.
4. J. C. H. Fischers politiske dagbøger 1852-56, 1872-75, udg. v. Ib Gejl (1966) s. 195. Kriegers dagb. 18.2. 1873. Jfr. desuden note 1.
5. Jfr. Dansk Biografisk Leksikon VI, 626 ff. Værket citeres i det følgende D.B.L.
6. Kbhvns Borgerrepræsentanters Forhandlinger 1873-74, s. 112. Publikationen er i det følgende citeret B.F.
7. A. Falk-Jensen og H. Hjorth-Nielsen, Candidati og examinati juris 1736-1936 II (1955) 362 f.
8. Villads Christensen, Københavns Privilegier (1911) 52, 65.
9. Københavns Kommunehospital 1863-1963 v. K. M. Nielsen og E. A. Tscherning (1913) 88 f.
10. Beretning om Kjøbenhavns Kommunehospital i 1871, s. 126 ff. Jfr. beretningerne fra 5. afdeling fra de følgende år.
11. Venskabet mellem Fenger og Meldahl fremgår tydeligt af Meldahls breve og optegnelser, således som de er gengivet i Helga Stemann, F. Meldahl og hans Venner I-VI (1926-32). Jfr. især bd. III og IV.
12. D.B.L. XXI, 183 f.
13. B.F. 1873-74, s. 113.
14. Kriegers dagb. 30.5. 1873.
15. Brygger J. C. Jacobsen.
16. Kriegers dagb. 5.5. 1874.
17. B.F. 1873-74, 461, 475.
18. B.F. 1874-75, 11 f.
19. B.F. 1873-74, 720.
20. B.F. 1874-75, 29 f.

SIGURD JENSEN

21. B.F. 1874-75, 5 f, 35 f.
22. B.F. 1873-74, 446 f.
23. Thorvaldsens museum har elskværdigst oplyst, at det var Marstrand, Meldahl kom til at afløse.
24. Kriegers dagb. 12.9. 1873.
25. B.F. 1874-75, 1174.
26. D.B.L. XII, 368 ff.
27. D.B.L. III, 100 ff.
28. B.F. 1875-76, 161 ff.
29. Sstds. 164 f.
30. Rigsarkivet. A. F. Kriegers privatarkiv. Breve fra C. E. Fenger.
31. B.F. 1875-76, 688 ff. (jfr. især side 706 ff).
32. B.F. 1876-77, 214 ff.
33. København 1840-1940 ved Axel Holm og Kjeld Johansen (1941) 443.
34. B.F. 1876-77, 214 ff. - Akterne vedr. lånet af 1876 er samlet på mag. 2. afd. j.nr. 1370-1878.
35. Einar Cohn, Privatbanken i København gennem hundrede Aar, 1857-1957, 1. halvbind (1957) 230.
36. Jfr. note 30.
37. Sigurd Jensen, Kreditforeningen af jydsk Landejendomsbesiddere 1851-1951 (1951) 98.
38. B.F. 1878-79, 99 ff.
39. »Dagbladet« 27. marts 1874.
40. Gunnar Olsen og Kjeld Winding, Københavns Historie (1941) 123.
41. B.F. 101 ff.
42. Rigsarkivet. Arkitekt F. Meldahls arkiv. Breve fra C. E. Fenger.
43. Bl.a. Københavns Kommunehospital 1863-1913 ved K. M. Nielsen og E. A. Tscherning (1913) 133 ff og Københavns Hospitalsvæsen 1863-1963 ved Sigurd Jensen (1963) 50 ff.
44. B.F. 1878-79, 962 ff.
45. Steffen Linvald, Blegdamshospitalet 1879 - 5. november - 1954 (1954) 36 ff.
46. Københavns Kommunehospital 1863-1913, 154 ff.
47. B.F. 1877-78, 22 ff og 1878-79, 209 ff.
48. C. A. Clemmensen, Omkring Københavns Kvægtorv (1929) 90 ff.
49. B.F. 1869-70, 166 ff. Axel Holm og Kjeld Johansen, anf. værk 7, 23. Gunnar Olsen og Kjeld Winding, anf. værk, 108.
50. Marcus Rubin, Nogle Erindringer (1914) 65 f.
51. Sstds. 63, 71 f.
52. Jfr. også Helga Stemann, anf. værk IV, 79.
53. Jfr. skr. fra borgmester L. C. Borup til borgerrepræsentationens formand af 10. september 1896. B.R. arkiv.
54. Rigsarkivet. Kriegers arkiv. I det såkaldte »Aagaard-Hammerichske privatarkiv« i Rigsarkivet findes der en del ungdomsbreve udvekslet i vennekredsen Martin Hammerich - C. J. H. Kayser - C. E. Fenger, glade, drilagtige og ofte vittige breve, skrevet af højtbegavede og uhøjtidelige unge videnskabsdyrkere, der viser os en helt anden person end den gamle stive Fenger. Men i breve til venner, også fra hans senere år, har han dog altså bevaret lidt af det stu-

CARL EMIL FENGER SOM BORGMESTER

- dentikose. – Fru Heiberg betragtede ham øjensynlig som en tørvetriller. Jfr. Elisabeth Hude, Johanne Luise Heiberg som brevskriver (1964) 85.
55. Rigsarkivet. Meldahls arkiv. Breve fra Fenger af 4. oktober 1875 og 16. maj 1877.
56. Magistratens 2. afdeling ø. j. nr. 445-1880. B.F. 1880-81, 795 ff. Helga Stemann, anf. værk IV, 74 ff.
57. B.F. 1882-83, 921 ff.
58. B.F. 1882-83, 786 ff.
59. Jfr. artiklen om Fenger i D.B.L.

ERINDRINGER

AF ZELIA N. ANDRUP

Fru Zelia N. Andrups barndomserindringer er blevet skrevet af hende efter tilskyndelse fra Nationalmuseet, der har ønsket at inddrage dem i sine etnologiske undersøgelser. Offentliggørelsen i Historiske Meddelelser om København sker i samråd med fru Andrup og i forståelse med Nationalmuseet, der har bedt om, at de ledsages af en opfordring til andre om ligeledes at sende deres erindringer til Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser, Brede hovedbygning, Lyngby.

Af det til Nationalmuseet indsendte materiale fra fru Andrup skal her trykkes nogle afsnit, som har speciel interesse for københavnsk kulturhistorie. Disse afsnit, der er skrevet for nogle år siden, er gengivet stort set ubeskåret og uden væsentlige ændringer i stil eller ortografi.

Fru Zelia N. Andrup, f. Hindenburg, var gift med direktør for Frederiksborgmuseet, mag.art. Otto Andrup (d. 1953).

1. HUSET

Omtrent midt i Dronningens Tværgade mellem Borbergade og Adelgade og overfor det gamle sukkerhus, som brændte i 1911 eller 12, og på hvis grund det store moderne kompleks »Dronninggaarden« er opført, lå nr. 40.

Ejendommen er* i en miserabel forfatning, forsømt i enhver retning, uden maling og de nødtørftigste reparationer. Enkelte af lejlighederne, blandt andet førstesalen, er klublejligheder, som lejes ud pr. værelse, hvori der som oftest bor en hel familie sammen.

De gyseligste, lasede og snavsede gardiner, vinduesruder erstattet med påslået pap, gulve uden fernis, døre uden maling, meningsløse skillerum og almindelig skiddenhed vidner om standarden i disse hjem.

Men der var engang — — —

* Huset er nu revet ned.

I firserne var det et fornemt hus. Ejeren var en velhavende vinhandler, som satte sin ære i at holde huset i tip-top stand. Der blev årligt vasket facade, trappegangen holdtes smukt malet, linoleummet fornyedes, når det tiltrængtes, og lejernes ønsker om reparationer opfyldtes altid hurtigt og uden indvendinger.

Til dette hus flyttede min far i 1886. Han havde lejet første-salen, som skulle huse forretningen, firmaet højesteretssagførerne Hindenburg og Asmussen, og tillige tjene som privatbolig for ham selv og hans talrige familie.

Lejligheden bestod af elleve værelser foruden bad med kloset, pigeværelse og køkken. Fra gaden tæller man tretten fag mod syd og fra gården lige så mange vinduer. Trods den lidt tvivlsomme beliggenhed – Dr. Tværgade var kun »fin« i den ende, der går ud til Bredgade – var det sandelig en fornem ejendom med »her-skabelige« lejligheder.

Jeg var knap 2 år, da vi flyttede derhen, og vi boede der endnu da jeg blev gift i 1910. Dette hus blev således rammen om min barndom og ungdom. Bortset fra sommeropholdene i forskellige villaer ud langs Øresundskysten har jeg ikke boet andre steder med min familie.

I løbet af 24 år skifter meget i et hjem. Værelserne får forskellig anvendelse, møbler kommer og forsvinder eller flyttes fra den ene stue til den anden. Også menneskene skifter i årenes løb både på kontoret og i hjemmet; men enkelte ting bliver stående, enkelte mennesker forbliver.

Lad mig da nu prøve at beskrive mit hjem, således som jeg husker det gennem en årrække i min barndom, og samtidig fortælle lidt om de mennesker, som udover familien dagligt færdedes i det.

Man kommer ind ad en bred port, så bred at vogne kan køre ind og afsætte folk ved opgangen til venstre og derefter vende i

den rummelige gård. Man går op ad en bred og velholdt trappe til første sal. Når man står på reposen her, har man en dør til højre og en dør til venstre. Den sidste bar firmaets skilt, højstetterssagførerne F. Asmussen og A. Hindenburg, og førte direkte ind i forkontoret, en tofags stue til gården. Fra vinduespillen og ned gennem de to trediedele af stuens længde stod en mægtig firedobbelt, skrå pult med et plant stykke i midten. Herpå stod lamperne, skrivetøjerne, en rund porcelænsskål med revne i låget til en bred, flad pensel. Skålen var fuld af vand, som brugtes til at væde de brune papplader til kopiering af post. Der var papirknive og sakse, flasker med gummi, lak og segl, lys og tændstikker og mange andre spændende ting, som mine fingre ofte kløede efter at få fat på.

Pulten skrånede ned til begge sider og dannede de fire pladser til »kontoristerne«, som fuldmægtigene dengang betegnedes. De sad på høje, firkantede taburetter betrukket med rått svinelæder. Ingen rygstød. Her er mange unge jurister, som senere dannede ansete firmaer i København, begyndt med at slide deres buksebag (Amentorp, Kondrup, Bohn-Rasmussen o.fl.). Ved det venstre gardinløse – kun kapper – vindue stod et gult skab i vindueshøjde og herpå en kopipresse, som lignede en gigantisk rullepølsepresser af jern, og heri lå kopibøgerne med deres nummererede silkepapirsblade.

På vinduesposten hang »nøglen« nemlig til et af den lange række grønmalede »dasser« med jalousidøre, som dannede den ene side af gården. En tilsvarende nøgle må have hængt i køkkenet, idet stuepige og kokkepige ligesom kontorpersonalet var henvist til »at gå i gården«.

Rummet under pulten var i hele sin længde opfyldt af en lang trækasse, der fungerede som papirkurv, og hvori vi børn tit gik på jagt efter frimærkepapir eller stumper, som vi kunne bruge til at klippe af eller tegne på. Den var også et vældigt godt gem-

ERINDRINGER

mested, når der om aftenen legedes »skjul i mørke« inde på kontorerne. Til begge sider af kassen var der to lange sammenhængende fodskamler. Taburetterne var så høje, at man ikke kunne nå gulvet.

Væggen overfor indgangsdøren var dækket af en stor reol med firkantede rum til dokumenter. I hjørnet stod kakkellovnen med kulkasse og den uundgåelige spyttebakke. Til højre for døren ind til Asmussens kontor var en stumtjener til kontoristernes overtøj. For enden af pulten et par stole til ventende klienter.

Mens vi endnu opholder os i forkontoret, må jeg fortælle lidt om husets mandlige faktotum, Ejberg.

Han var på een gang kontorbud og altmuligmand hos familien. Jeg husker ham som en midaldrende, let skaldet mand med et kuglerundt hoved og lidt blussende ansigt. En blond moustache, som han stadigt viksede, var hans store stolthed. Maven var kuglerund, og kuglerunde de let udstående, vandblå øjne. Han var en pålidelig og flittig mand, der vistnok var noget tilbøjelig til at tage sig en tår over tørsten i sin fritid. En enkelt gang var der vrøvl med ham på dette punkt, men han blev dog i tjenesten i en for mig uoverskuelig årrække.

Hans arbejde udover budtjenesten for kontoret bestod i at bære brændsel til husets mangfoldige kakkellovne, ordne lamperne, hvoraf jeg husker et regiment opmarcheret på køkkenbordet. Det var mest ret lave, stærkt forsirede bronzelamper. Vi havde flere ens af denne type, men der var også høje lamper af engelsk plet, som kun kom i brug ved festlige lejligheder. Rensning af spyttebakkerne – en i forkontoret, en i min fars kontor og en i dagligstuen ved siden af kulkassen – var også hans job. Sandet blev skiftet ud, og nyt, fint udtunget papir, omtrent som nutidens lagkagepapir, lagt i bunden, inden det nye sand fyldtes i. Det var også ham, der pudsede fodtøj for hele den store familie på elleve personer, to forældre og ni børn.

Desuden gik han tilhånde på mange mærkelige områder. Det var således Ejberg, der lavede forløren skildpadde til juleaften, og det var han en mester til. »Ejbergs skildpadde er uovertræffe-

lig«, sagde min mor, og hun vidste, hvad hun talte om. Men han ville ikke have nogen ved siden af sig under udførelsen af dette højtidelige hverv, og han ville have cognac til saucen.

Meget ofte var det Ejberg, som hentede os, når vi som små var til selskaber og baller. Vi kunne godt lide ham, og han var altid rar imod os, selv om vi grinede af hans overskæg.

Blandt andet skulle han vække Holger, når han skulle i skole. Det skete ved, at han stak sit runde hoved ind ad døren og højtideligt forkyndte: »Nu er det atter dag i Danmark!« Dette sagde han hver morgen præcis kl. 7, uanset om det var vinter eller sommer.

Fra forkontoret førte en dør midt i værelsets bagvæg ind til »onkel Asmussens« kontor. Sådan kaldte vi ham, skønt der ikke var fjerneste familieforbinding. Hans kontor var yderst beskedent møbleret, og passede godt til denne mand af spartanske vaner. Skønt der på den tid gik en hesteomnibus fra Frederiksberg, faldt det ham aldrig ind at bruge den. Han gik hver morgen i al slags vejr den lange vej fra Ceresvej, hvor han havde sin villa, og ind til kontoret. Jeg mener også, at han gik hjem. Hans spisevaner var ligeså enkle. Sin frokost fik han sammen med min familie; hans yndlingsret var stegt flæsk med stuede kartofler, men efter den lille varme ret spiste han aldrig smørrebrød med forskelligt pålæg, som de andre ved bordet. Han talte 5-6 stykker franskbrød op og lagde dem i en stabel ved siden af sin tallerken, og dem spiste han uden smør, men med appelsinmarmelade. Han var en meget varmhjertet mand og en fremragende jurist. Sans for humor manglede han ikke, hvilket en dag gav sig et besynderligt udtryk. Han havde været i retten i en sag mod en byggesvindler, og da han kom ind til frokost, spurgte min far, hvordan sagen var forløbet. Onkel Asmussen grinede bredt, gned sig i hænderne og svarede: »Jeg fik da defenderet den slubbert et par ekstra måneder til«.

I hans kontor var der to vinduer til gaden, men ingen gardiner, kun kapper. Møblementet bestod af hans skrivebord ved vinduet op mod væggen til min fars kontor, en almindelig skrivebordsstol til ham selv og en lænestol ved siden af skrivebordet til klienten, det svære jernpengeskab på pillen mellem vinduerne samt en ganske lille hestehårsbetrukket sofa, der stod ved det andet vindue på langvæggen. Mellem sofaen og den lille kakkelovn i hjørnet stod endnu en dokumentreol omtrent mage til den allerede nævnte i forkontoret. Ellers intet. Jo, endnu et par reoler, en kopipresse ved siden af pengeskabet og et ganske lille rundt bord ved skrivebordet, hvorpå firmaets hovedbog tronede. Den måtte ingen røre, og vi havde mægtig respekt for den store, tunge bog med det skiddengrå stofbind og den røde plakat på midten. Der fandtes ikke malerier eller stik på væggene, men over skrivebordet havde onkel Asmussen et stort fotografi af sin kone.

Fra dette spartanske kontor førte en fløjddør ind til husets største og flotteste rum, en firfaget sal med et meget smukt rokokloft i stuk. Dette værelse er det eneste endnu bevarede af hele herligheden; det er fredet på grund af det smukke loft, men det tjener til beboelse for en hel familie. På et eller andet tidspunkt i min barndom blev det forsynet med parketgulv, hvilket dengang ansås for en stor luksus. Vi børn var kun behersket glade over det, for tidligere havde vi om søndagen haft lov til at løbe på rulleskøjter eller spille top derinde, men nu blev den slags lege forbudt. Der var tale om at fjerne krogene i dørkarmen, hvor vi plejede at ophænge gyng og trapez og ringe o.l., men dem fik vi da lov til at beholde i fred.

Møblerne i værelset var af en ganske anden art end det tarvelige bohavende inde hos onkel Asmussen. På væggen mellem de to midterste vinduer stod en egetræssofa med snoede ben og armlæn betrukket med vinrødt plyds. Midt på gulvet et stort, firkantet

egetræsbord med udskåren træramme og indfældet klæde i samme farve og derom fire stole svarende til sofaen. Alle vinduerne var draperet med et dobbelt sæt gardiner, hvide blondgardiner underst og derover vinrøde damaskes dito. Min fars store skrivebord med reol til lovsamlinger og håndbøger stod ved det nederste vindue på væggen ind imod kabinettet. I det modsatte hjørne tronedede en vældig, hvid fliseovn med blankpoleret messing-fyrdør, en grell modsætning til den lille, kedelige ovn inde hos onkel Asmusen. Langs væggene var flere røde plydsstole og reoler, hvis hylde var bræmmede med røde klædesstrimler. I en periode stod her også et opretstående klaver, hvorpå vi børn måtte øve os efter kontortid for at skåne familien for »Ederland Hønsepige«, udtog af: »Den hvide dame« og den slags numre af »Ungdommens Melodialbum«, som udførtes med behørigt fingerkravl. Senere vandrede klaveret ind i spisestuen og erstattedes med en reol, hvori de tre yngste børn fik tildelt hver en halv hylde til skolebøger og leksika.

Kontoret var nemlig også læsestue, hvor vi i gymnasietiden forberedte os til skolen. Hver aften sad vi med vore lektier om det firkantede bord, men det hændte jævnligt, at min far kom med sine dokumenter og indtog fjerdepladsen. Han holdt af at have mennesker om sig, når han arbejdede, og han interesserede sig levende for vort skolearbejde, hvilket vi ingenlunde påskønnede efter fortjeneste.

Læste vi f.eks. Sallust, gjaldt det om at skjule dette faktum; for min far nærrede stor forkærlighed for denne forfatter, og opdagede han, at vi læste Sallust, ville han absolut læse med os, hvilket foregik med de vidtløftigste kommentarer om Roms indre og ydre politiske forhold, om embedsmændenes bestikkelighed, Jugurthas snedighed og hans mange rænker samt om hans sultedød i fængslet, alt sammen noget, som var den halvanden eller små to siders

lektie så temmeligt uvedkommende. Men min far morede sig og lo og forklarede, til øjnene var nær ved at trille ud af hovedet på mig, og jeg vaklede i seng med en rigtig skidt samvittighed, for der var jo ikke blevet tid til at forberede nogen af de andre fag.

»Det store kontor«, som rummet benævnedes i familien, var på een gang chefens kontor, konferenceværelse, læseværelse og familiens festsal; det var julestue, balsal og en uforlignelig legestue.

Der var tæppe under skrivebordet og et meget stort tæppe midt på gulvet, der hang flere billeder på væggene, men jeg husker dem ikke mere. Kun ved jeg, at der over skrivebordet hang et maleri af en opkørt landevej gennem et bakket hedelandskab med blomstrende lyng. Billedet var vist erhvervet på en Charlottenborgudstilling. Det var indrammet i en sortlakeret ramme med en forkrøbbet guldliste inderst.

På de to piller flankerende sofaen hang et par lampetter til stearinlys og midt i loftet en lysekrone af mørkt, drejet egetræ.

I vinduerne havde min mor en del af sine potteplanter; der var flere eksemplarer af agapantus, som hun særlig yndede; den juletræs-lignende arokaria talte mere til min fantasi end de kedelige agapantus, som jeg betragtede som »bladplanter«, hvilket er meget uretfærdigt. De blomstrede med dejlige, blå blomster, men det var som oftest om sommeren ude på landet, når der var så mange andre smukke blomster i haven. En tid stod en viftepalme, vel nok en sølvbryllupsgave (1893) på et naturtræsstativ beklædt foroven med barkskiver i tunger ved siden af den røde sofa.

Om søndagen fik vi lov til at flytte møblerne ud til væggene eller ind i Asmussens kontor, og så gik det løs med opførelser af komedier – enten selvfabrikerede eller byggede over eventyr fra »1001 nat« eller H. C. Andersen. Eller vi legede »alpegang«, gymnastikskole, skjul i mørke, eller vi spillede top, hvilket sidste natur-

ERINDRINGER

ligvis krævede, at også det store tæppe blev fjernet. Jo, der har vi moret os dejligt.

En senere tids mere fornuftige anvendelse af søndagene til udflugter var kun sjældnen i mit hjem; dog hændte det undertiden, at min far spadserede med os ud til »Over Stalden« i Charlottenlund, hvor han belønnede os for den lange gåtur med en bøf og pandekager ovenpå.

»Det store kontor« var bindeleddet mellem kontorerne og privatlejligheden, idet det havde en fløjdør til begge sider. Familiens officielle entré var til højre fra trappeafsatsen. Man kom ind i en ret smal og skummel gang, som lå midt i lejligheden og selvfølgelig ikke havde vinduer. Her hang overtøjet, de voksnes på høje knager til venstre, mens børnene havde lave knager på væggen ind mod gårdsiden.

Første dør til højre førte ind til »Johannes's« værelse. Han var min ældste bror, som døde i 1894, men længe efter hans død kaldtes værelset således. Det var et kedeligt gårdværelse til nord med to fag vinduer, og møblerne var der heller ingen stads ved. Ved det højre vindue stod hans ret store skrivebord; han var nær ved at fuldende sine juridiske studier, da han om sommeren på en rejse til Norge skød sig på et hotel. Han blev knap 23 år.

Over skrivebordet hang en platte, som blev et stridens æble for min far og Johannes, som havde købt den og beundrede den som et af verdens syv vidundere. Det var et tidligt arbejde af Bindsbøll, en skrapgul, ret flad platte med tre store, ørelignende ornamenter i sort eller mørkebrunt. Min far derimod betegnede den som »galimathias« – et af hans yndlingsudtryk – og rasede over, at kunstnere således skulle have lov til at »gøre nar« af det brave borgerskab, og han tilskrev Brandes skylden for en så forkvaklet smag hos sin søn. Det var en stor sorg for min stokkonservative

far, at denne ældste og meget elskede søn sluttede op om Brandes, og følgelig blev alt ondt ledet tilbage til Brandes -- selv en platte! På den spærrede dør til det næste gårdværelse stod hans divan eller sovesofa, og over denne hang et kobberstik af Madame de Sévigné.

Det eneste for mig interessante i stuen var senere et stort fuglebur med tropiske fugle. Jeg kunne sidde i timevis og se på de gulkindede astriller, de himmelblå sommerfuglefinker, de buttede zebrafinker, og hvad de nu hed allesammen. Især var det en tjans at få lov til at give dem rent sand og badevand, men det var nu ikke så vanskeligt at opnå det privilegium, for de voksne søskende var glade for at få de små til at gøre det, og jeg var den eneste af »de tre små«, der brød sig om fuglene.

Det næste værelse til gården var »de tre stores« soveværelse. Her lå Bertha syg under sin livsfarlige blindtarmsbetændelse i 1892. Jeg husker, hvordan vi på tå måtte liste forbi døren, at entréklokken var omviklet med klude, og at der herskede en tung og uhyggelig stemning over hjemmet i de dage, krisen stod på.

Da Bertha blev gift (1895), havde de to andre søstre værelset i et par år, indtil min mor overtog det. Hun fik nogle gode møbler derind, blandt andet et smukt mahognichatol, som vi kaldte »det Bjelkeske møbel«, sandsynligvis efter den auktion, hvorpå det var købt. Desuden havde hun et vældigt trefløjet klædeskab i sort og brunt træ og med spejl i midterdøren. Det havde tilhørt grevinde Danner og er nu havnet hos den norske gren af familien. I dette skab havde min mor hele sin garderobe. Hun var udpræget sirlig med sig selv og sit tøj, og hendes hatte og frakker blev aldrig hængt i entreen blandt den øvrige families; hun tog det ind og hængte det i sit skab.

I den lange entré var der kun een dør til venstre, og den var

lige overfor døren til »Johannes's« værelse og førte ind i min fars kontor. Der har sikkert været en dør til kabinettet, men den var spærret.

For enden af gangen lå den store trefags dagligstue. Når jeg nu tænker tilbage på den, synes jeg, den var hyggelig. Efter tidens mode var den møbleret i klunkestil, og de terracottafarvede, polstrede lænestole var rigt forsynede med frynser og klunker, og der var frynser rundt om sæderne på de mindre stole af nøddetræ med polstret sæde og ryg. Der var masser af frynser og klunker på det folderige draperi om det mægtige nøddetræsspejl over sofaen, som dækkede en fløjdør ind til det næste og sidste gadeværelse, barnekammeret; klunker på de terracottafarvede damaskgardiner, som var så kunstfærdigt ophængt over de hvide blondegardiner, at det kun blev betroet en sadelmager at gøre det. For at give de hvide gardiner de rette folder medbragte han en sprøjte, hvormed han overduschede dem, inden de svære gardiner blev hængt op. Fløjdøren ind til kabinettet var fjernet og erstattet med to sæt forede portiører, røde i dagligstuen og bronze i kabinettet. Disse portiører var en stadig kilde til skræk for min mor, idet min far, når han fra dagligstuen ville gennem kabinettet ind på sit kontor med en tændt lampe i hånden, brugte lampeglasset som en slags lanse, hvormed han skilte portiørerne ad.

Gulvet dækkedes i hele sin udstrækning af et fastliggende, beige-farvet tæppe (Bryslér) med kulørte blomsterranker. Det blev hvert forår taget af og hengemt hos tapetsereren. Gardinnedtagning og ophængning skete naturligtvis samtidig.

På pillerne mellem vinduerne stod to nøddetræs piedestaler og på hver af dem en tung, mørk bronzekandelaber. Det var et par meget fine, franske bronzer, som en senere, uforstående tid desværre havde påmonteret et par flerarmede forgyldte stager be-

hængt med prismes. Klunkefrynseraseriet kan altså også give sig udslag i glas! Men når lysene strålede i dem, fandt vi dem meget smukke.

Svarende til piedestalerne var et af stuens større møbler, et »salonskab« med sorte fyldinger i de to døre, der var prydede med udskårne relieffer af et par græske eller romerske gudinder i lysere træ. Dette møbel endte foroven med et stærkt forsiret topstykke med spejl ind mod væggen og små hylder til siderne og en ganske lille hylde øverst. På selve skabet stod en af husets fineste ting, en meget stor sølvskål på fire ben som ørnekløer, der fatter om en kugle. I begge ender af den ovale skål var en hank som et ørnehoved med en svær sølvring i næbbet. I skabet gemtes blomstervaser, krystal og sølvskåle og andre fine ting, som kun kom frem til selskaber.

Ved det sidste vindue og ind mod væggen til barneværelset stod min mors skrivebord, et typisk dameskrivebord med svajede ben og en plade med ringe plads til skriveri og megen plads til nips. På pladen havde min mor et gennembrudt messingskrivetøj med to blækhuse, en skrivemappe og en skål af mat glas i form af en vaskebalje. På skrivebordshylden stod en masse forskellige herligheder. Hvor jeg elskede de små udskårne køer, med de usandsynligt tynde ben, der travede afsted med deres Schweizerhyrde på et sort ibentræsfodstykke og under en glaskuppel, der forneden havde en violet chenillesnor. Og den forgyldte hvalfisk af udskåret træ, som kunne lukkes op, og i sit indre gemte en lille forgyldt og skællet fisk af sølv med bevægelig hale og røde glasøjne; den kunne også lukkes op, og indeni var der vat, som lugtede dejligt. Der var lysestager og caudecologneflakoner og to søde, små hunde af hvidt metal, den ene liggende, den anden stående. De var mine specielle venner, og det lå ikke udenfor mulighedernes grænse at låne dem lidt at lege med. De andre sager var absolut tabu.

Til højre for skrivebordet stod en korinthisk søjle af ibentræ, hvorpå en stor mørkeblå vase fra den københavnske porcelænsfabrik med en ganske enkelt guldforsiring og hanke som masker i hvidt porcelæn. Vasen selv bar ingen inskription, men på søjlens kapitæl stod datum for mine forældres sølvbryllup (1893).

Over det spinkle skrivebord hang en blyantstegning af »Agnete og havmanden«. Den satte min fantasi i mægtigt sving, og Agnete var også stærkt forelsket i billedet. I grunden var jeg lidt misundelig over, at hun hed Agnete, for jeg syntes, det gav hende en præferencetilling overfor tegningen, som jeg med mit fjollede fornavn ikke kunne gøre krav på.

Midt i stuen under en bronzeret prismekrone stod et stort rundt salonbord dækket af et uldent bordtæppe og med den uundværlige lysedug. Rundt om det stod polstrede lænestole, et par mindre stole og min fars private lænestol, der betragtedes som en slags højsæde. Den er kombineret læne- og gyngestol, således at selve den polstrede stol endte i gænger, som med stærke fjedre forbandtes med den tunge egetræs underdel. Min far elskede denne stol, men han sad der ikke ret meget, for han arbejdede som oftest om aftenen, og dertil egnede den sig kun dårligt. I almindelighed sad han med sin lampe ved et mindre ovalt bord, der stod foran en lille sofa på væggen ind mod kabinettet. Herpå anbragte han bunker af dokumenter og sad så begravet i dem det meste af aftenen. Eller han flyttede ind hos de læsende børn på kontoret. Han holdt ikke af at være alene, og det generede ham ikke i mindste måde, at der snakkedes og støjedes rundt omkring ham, han kunne åbenbart snarere lide det; ellers havde han ikke så ofte foretrukket denne plads for sit store, rolige kontor, hvor han havde arbejdsbord, skrivebord og håndbøger. Jeg mindes ikke at have set ham sidde derinde alene, men som nævnt kom han ofte, når vi børn sad ved bordet med vore lektier. Han havde en fantastisk koncentrationsevne.

På væggen modsat vinduerne stod i den sidste halve snes år, jeg var hjemme, et stort mahognichatol. Det var ikke noget arvestykke, og jeg ved ikke, hvor det kom fra, men min mor havde fået smag for at gå på auktioner, og hun købte både møbler og kobberstik, når lejlighed gaves, så det er rimeligt at antage, at det var et auktionskøb.

Kakkelovnen i dagligstuen var et stort, rundt jernskrummel med en krone af gennembrudt smedearbejde, hvorover der tronedede en mægtig gipsbuste af Appollon Belvedere. Foran ovnen stod en skærm, en gave fra de to ældste børn. Den bestod af en bred mørk træramme, som Johannes havde skåret ud i almestil, en form for husflid, der var meget skattet i hjemmet, og som satte sig talrige spor. I rammen var udspændt et stykke musegråt fløjl, hvorpå den ældste datter, Augusta, hjemmets beundrede »kunstner«, havde malet en kastaniegren i efterårets rødbrune og gule farver. Den har sikkert været gyselig, men vi små børn var jo lette at imponere. Ved siden af kulkassen stod privatlejlighedens eneste spyttebakke. Jeg husker ikke, at andre end min far nogensinde brugte den, ikke engang gæster, hvilket i grunden er mærkeligt, da min far aldrig røg tobak i nogen som helst form, og han skrædede heller ikke. Det samme gælder »onkel Asmussen«. Men min far hostede engang imellem en smule, og så fik han brug for spyttebakken.

Mellem dagligstuen og »det store kontor« lå kabinettet. Farven i denne stue var bronze. De lette nøddetræsstole med medaillonryg og sæde uden frynser, den lille to-mandssofa, portierer og gardiner, alt var bronzebrunt. Det store, sorte flygel stod udfor det nederste vindue og på pillen mellem vinduerne et forgyldt konsolspejl, der forekom mig uhyre højt, gående fra gulv til loft, hvor det endte i et topstykke med en fakkel og fasces lagt i et liggende kors. På

den hvide marmorkonsol stod en alabast-venus under en glaskup- pel. Venus var jeg ligeglad med, men ved hendes fødder svømmede en delfin, og den fandt jeg ulige mere interessant. Det aller morsomste derinde var dog »Gedebukkebensovergeneralen«. Han sad under konsollen og var helt forgyldt, og så sad han der endda med to hoveder. At disse var knægtene, der bar konsollen, og at kroppen var en lille forgyldt vase på fodstykket, betød jo mindre. Mange gange har jeg siddet på gulvet og snakket med ham, mest om Venus ovenpå, som han heller ikke brød sig større om, og samtidig moret mig over at se mig selv i spejlet i fortrolig samtale med generalen.

I kabinettet hang to af de få malerier, huset ejede; det ene, et stort billede af Liebert forestillende en grønlig måneskinsnat ved en fjord, fortalte mig ikke noget. Jeg var kun imponeret af den svære, forgyldte ramme og den beundring, hvormed min mor og familiens voksne medlemmer talte om det. Det gjorde derimod det andet maleri, som hang over flygelet på væggen ind til dagligstuen. Endnu den dag idag aner jeg ikke, hvad det forestiller, eller hvem der har malet det. En ridder i heroisk kostume står og taler med en »doajlig« dame med gyldent, krøllet hår; hun sidder på en sten, tror jeg, og hendes hvide gevandt flager bagud fra hendes hoved. Himmelen blusser rødligt, og i baggrunden aner man skibe i brand. Snart var det Hagbart og Signe ved det brændende jomfrubur. At Signe sad velbeholden i blæsevejr med sit flotte gevandt, generede mig aldeles ikke. Eller det var en bortførelse, der blev forpurret af de nedrige slægtninge, der havde sat skibet i brand, medens de elskende intetanende snakkede sammen. Eller det var Sigurd og Brynhilde. Det var tusinde ting fra mytologi eller romaner. Dette billede var en af de meget få ting, jeg gerne ville have haft fra mit barndomshjem, men det er sikkert kun godt, at

jeg ikke fik det; det ville have taget sig besynderligt ud mellem alle de fine og gode malerier, som Otto i årenes løb har samlet herhjemme.

Fra dagligstuen kom man ind i den øverste ende af spisestuen, en af disse typisk københavnske, lidt mørke stuer, som ligger i bygningens vinkel med et halvanden fags vindue i hjørnet. Det var en stor stue, ikke så meget længere end bred. Vi kunne med lethed være 24 til bords, og hvis der ved baller o.l. dækkedes i hesteko eller ved småborde, endnu flere. Om dagen virkede stuen lidt skummel undtagen henne ved vinduet, men når glaslysekronen med Auerbrænderne (til gas) var tændte, var den lys og festlig med sine klare, pastelblå vægge og lyse fugleøjetræs møbler.

På langvæggen modsat vinduet stod to piedestaler, hvorover der hang et par kobberstik af Rafaels stanzer, dørstykker fra Vatikanet. Det ene forestillede en meget dramatisk ildebrand i et palads med hændervridende kvinder og halvdøde børn. Det betog mig med dragende rædsel, hvorimod det andet, som havde et fredeligt motiv, kedede mig. Midt på værelsets endevæg stod et anretterbord hvorover en udskåret amagerhylde, hvorpå alle børnenes dåbsbægre samt enkelte andre sølvting var anbragt. Over buffeten, som i en periode stod mellem piedestalerne, i en anden periode på endevæggen, hang et tredie Rafaelisk kobberstik: Mariæ trolovelse. Dette stik flankeredes af et par gipsrelieffer, Thorvaldsens »Natten« og »Dagen« i brede, udtungede mørke rammer, der ligesom amagerhylden var udskårne af den flittige Johannes i almuestil. Det ovale, altid udtrukne spisebord fyldte godt i rummet. Vi var jo 10-11 mennesker til bords til daglig, og ofte var der et par af børnenes kammerater, der spiste til middag med os. På det punkt var mine forældre meget large.

På væggen modsat piedestalerne stod et virkelig godt og smukt møbel, et stort tofløjet og todelt mahogniskab med gennembrudt

topstykke og snoede søjler i hjørnerne. Alle de glatpolerede fyldinger var indrammede af sorte, forkrøbbede lister. I sin helhed virker skabet gedigent og smukt ved sine gode, arkitektoniske forhold. Det stammer fra min morfars hjem på St. Thomas.

En kort periode i min barndom havde jeg særlig lejlighed til at studere linnedskabet. Bertha og Immanuel (hendes forlovede) havde megen morskab af at lokke mig til at synge for dem. Der var ikke så lidt musik i hjemmet, min mor spillede klaver, min far sang duetter, med forskellige kvindelige bekendte, og vi kom meget til koncerter og til operaer. Det er derfor forklarligt, at jeg kunne en del musik, bl. andet lange stykker af Gounods »Faust«. Men jeg var meget genert og ville kun synge, når jeg fik lov til at vende ryggen til mit publikum. Min plads ved disse lejligheder var i spisestuen med ansigtet mod skabet. Så stod jeg dør og studerede åreerne og knasterne, mens jeg sang:

»Forgæves jeg spurgte nattens stjerner,
ak, forgæves lød min røst,
og al min gransken skænker ej mit hjerte
den mindste dråbe trøst ---«,

men når jeg så fortsatte med voldsom patos:

»Jeg er livstræt, mæt af dage ---«

hændte det, at Immanuel til min store fortrydelse brast i latter og dermed afbrød forestillingen. For naturligvis ville jeg ikke synge mere --- den dag. Men et par dage efter hoppede jeg på den igen fristet af denne verdens guld eller slikkerier, og de voksne morede sig hver gang kongeligt, selv om de beherskede sig for ikke at støde min kunstnerære. Jeg sang og studerede skabet, samtidig med at jeg lagde al min 10-11-årige livslede i mit foredrag.

I den bageste del af stuen i væggen ind mod barneværelset var der et vægskab, som vi kaldte »Hullet«. Fra min tidlige barndom husker jeg ikke, at der var andet deri end gamle aviser og madpapir, som vi børn havde pligt til at skære ud i passende størrelser til henholdsvis klosetpapir og madpakker. W-C-ruller var et ukendt begreb ligesom senere tiders fedttætte papir, for ikke at tale om noget så luksuriøst som mellemlægspapir. Madpapiret var et tarveligt, halvt klatpapirsagtigt produkt, som omgående sugede al fugtighed og altid var ulækkert og skjoldet, når man tog skolemaden frem. Alt papiret lå på gulvet, men senere fik jeg mere interesse for hylderne ovenover. Her havde min mor nemlig al den spiritus, som ikke lå i vinkælderen; rom, cognac, sherry, angosturabitter og hendes egne hjemmelavede likører stod opmarcheret på hylderne, og til »Hullet« stimlede man i de sidste år, jeg var hjemme, for at få en aperitif før middagsmaden. Min far deltog mærkeligt nok aldrig i denne skik. Han havde ikke megen smag for vin og spirituosa, men det havde min mor, og det var også hende, der afgjorde, hvilke vinsorter der købtes ind. Hun havde en hel lille likørfabrik i hjemmet. Undertiden var spisestuesbordet i hele sin længde opfyldt af et indviklet system af glastrør, et destillationsapparat, hvor en farvet likør kogte i en glaskolbe over et spritapparat i den ene bordende for senere at opsamles dråbevis i klar tilstand i en beholder i den anden ende. Hun lavede brun og hvid Cacaolikør, Benedictiner, Curacao og Angostura, og hendes produkter var af en langt bedre kvalitet, end de hjemmelavede rædsler, man ellers kommer ud for. Der var ikke alene kvalitet, men også kvantitet i dette foretagende. Min mor døde i 1921, og endnu i dag har jeg en enkelt flaske Angostura tilbage, skønt Otto med forkærlighed drak netop dette hjemmelavede produkt. Jeg siger ikke, at vi i alle disse år *kun* har drukket »Anita-Angostura«, som hun kaldte den, men det var sjældent, at vi købte. Når det erindres, at jeg jo ikke

netop er enebarn, og at mine søskende også har fået deres andel, og at vi i år har 1954, så ses det, at det ikke var få flasker, hun efterlod sig. Selv regnede hun Angosturaen for sit mesterstykke, og opskriften opbevares som en helligdom i familien.

Fra spisestuens mørkeste hjørne til højre for døren til dagligstuen førte en dør ind til et tredje gårdværelse. Den stue har haft mange bestemmelser i tidens løb. I de første år var den dels skabsværelse, dels undervisningslokale. Min far har i familien fået ord for, at han ikke havde andre interesser end jura og politik, men det passer nu ikke. Børnenes opdragelse både legemligt og åndeligt interesserede ham i anderledes grad, end den interesserede min mor. Han var et stykke af en original og havde mange snurrige idéer, som for eksempel da han fandt ud af, at mennesker ikke udnytter hændernes og fingrenes kapacitet, som de burde. Vi fik en lærer i »Fingergymnastik« og en illustreret lærebog i dette sære fag. Det var mest de ældre børn, som måtte holde for, men vi måtte dog alle ind i denne skolestue og virre med fingrene efter lærerens anvisning. Jeg lærte kun lidt af den velsignelsesrige idræt, hvad jeg ikke beklager, for jeg tvivler om, at nogen af eleverne har haft gavn af den.

Desuden blev her undervist i sløjd og træskæring, særligt i den grasserende »almuestil«, og heri deltog flere børn af mine forældres venner. Selv var jeg på det tidspunkt for lille til at deltage i den slags ting.

I tidernes løb har flere af familiens medlemmer haft soveværelse her, og tilsidst var det min fars og min broder Holgers. Det forekommer mig, at min far døde i dette værelse (1913).

Til venstre for »Hullet« inde i spisestuen var døren ind til det sidste gadeværelse, barnekammeret. Her boede de fem yngste børn plus barnepigen Marie, da vi flyttede ind i 1886. Marie var min barndoms og ungdoms gode fe, og til hende vil jeg senere vende

tilbage. Holger, den tredieyngste af flokken, blev et par år efter flyttet ud, han var jo en dreng, og det var ikke sømmeligt, at de to køn delte værelse. Men Marie og de fire yngste pigebørn blev i dette værelse endog længe efter, at vi alle var blevet voksne. Det var først Julies sygdom, der medførte en forandring (ca. 1903-04). Igennem 17 år var denne stue således fælles soveværelse for fem, ja de første år for seks mennesker. Det var ganske vist et dejligt, stort og solrigt rum, men man kan tænke sig den luft, der må have været eller snarere ikke været. Ved det ene vindue stod Maries bord, og her sad hun hele dagen og stoppede og lappede for os allesammen, når den daglige rengøring var fra hånden. Når mørket faldt på, tændte hun petroleumslampen og rullede persienerne ned. Al ventilation foregik ved en lille ventil i det andet vindue. På væggen mod dagligstuen stod Julies og Astrids senge i forlængelse af hinanden. På pillen mellem vinduerne havde vi den fælles servante med slumpespand ved siden af, og over den hang et spejl i forgyldt ramme, som tilhørte Marie. Når hun stod her og friserede sig, kunne hun i dette spejl holde øje med de tre små barnesenge, der stod på den anden langvæg som tænderne i en redekam. I lang tid troede jeg fuldt og fast, at hun havde øjne i nakken, således som hun selv hævdede, for hun opdagede det jo altid, når vi ikke lå pænt stille, men trods forbudet havde taget legetøj med i sengen og tog det frem, når hun vendte ryggen til. Hvor ofte har jeg ikke spejdet efter disse mystiske øjne under hendes hår, for jeg var klar over, at det kun var, når hun redte sig, at hun kunne se os! Maries seng var nærmest vinduet og stod ud fra væggen på samme hospitalstueagtige måde, og ved siden af sengen havde hun sin kommode, og på den var opstillet en masse ting, som på deres måde var ligeså interessante som nipset på min mors skrivebord. Men de var mindre stabile, så kun enkelte ting er blevet stående i erindringen. Et kort af en sindrig konstruktion, således at det, når man

trak i en strop, foldede sig ud og blev en hel kulisse, et landskab med en lille dreng i lyserød silkedragt! En æske, hvis kant var prydet med påklistrede små sneglehuse, et fotografi af Maries mor i bondehue og stort blonderklæde, en glaskugle, hvori det blev snevejr, når man rystede den. Alle disse ting er nu borte med blæsten, mens Schweizerhyrden stadig traver med sine køer til glæde for mine forældres oldebørn i et hjem i Gentofte.

Ligesom Augusta led Holger meget af astma, og mange gange måtte Marie op om natten og ryge astmapulver for ham. Det var et grågrønt pulver, som lagdes på en underkop, og når det antændtes, udbredte en kvalmende, sødlig stank, som mentes at lette ånde-drættet for patienten, som måtte sidde bøjet over denne os og få den lige op i næsen. Vi andre kunne ikke udstå lugten, men der var dog det forsonende moment, at pulveret spruttede så morsomt, når der gik ild i det.

Holger lå meget i sengen, og selv var jeg et usselt skravl, som hvert øjeblik lå i lange perioder, så man kan roligt gå ud fra, at der konstant var mindst eet sengeliggende barn i denne stue, som samtidig var Maries opholdsværelse.

Vi var meget forkælede, især Holger og jeg, og det kunne godt falde Holger ind midt om natten at forlange et bestemt billede af en hvid hest, som han havde set i et bind af »Illustreret Tidende«. Og han fik det! Marie vandrede ind, fandt bogen og bladede den igennem, til hun fandt det og kunne præsentere Holger for den elskede hest. Hun havde en engels tålmodighed.

Der var altid en af os, der ville have vand eller skulle på potten, så Marie havde ikke megen ubrudt nattesøvn, og vi fandt os ikke i, at en anden tog hendes job i barneværelset. Det hændte dog engang, at stuepigen skulle passe os en nat, for at Marie kunne få en tiltrængt hvile, men det gik ikke. Jeg ser endnu for mig Agnete stående op i sin seng tudbrølende og med natpotten knuget ind til

sig, mens hun skriger: »Marie skal! Marie skal!« Johanne måtte give op og hente Marie, for at hun kunne sætte Agnete på potten.

Samme Johanne Larsen var en udmærket pige, som var hos os i mange år, indtil hun blev gift. Den udkårne var en af provisorietidens flotte, lyseblå gendarmer, som hun havde gjort bekendtskab med under et sommerophold i Vedbæk. Søsteren, Marie Larsen, husker jeg også en årrække. En af dem var sammen med vores egen Marie – med familien i Norge i 1887 eller 1888, da vi tilbragte ferien på et hotel på Hangø. Vi var altså en karavane på 14 personer ombord på den lille damper »Færder«, der førte os dertil. Men Johanne lavede dog engang et ret uheldigt nummer. Hun holdt af at skræmme os, og »Sorte Mette på den skæve trappe« var en gyselig trusel at komme ud for. »Hvis du ikke er artig, kommer sorte Mette og tager dig ned på den skæve trappe«, hed det. Hvad vi forbandt med det, aner jeg ikke, men vi var gruelig bange. En aften, da vi alle var i seng, kom hun ind til os i værelset, der naturligvis var mørkt, med et lagen lagt over sig og med is i hænderne og gik hen og vækkede en af ungerne. Hun satte i et vræl, der fik hele flokken til at fare op. Jeg husker ikke, om Johanne sagde, at hun var »Sorte Mette«, men jeg troede det, skønt hun optrådte i hvidt ved denne lejlighed. Resultatet var formidabelt. Alle fem børn var straks i eet skrål, og de hidsede hinanden op til en helt hysterisk tilstand. Det hjalp ikke, at gespenstet afslørede sig som den rare Johanne, og tilsidst måtte hun tilkalde min mor. Det varede længe, inden bølgerne havde lagt sig så meget, at vi igen kunne være alene, Marie var naturligvis ikke hjemme, ellers kunne det aldrig være sket.

Jeg tror, jeg tilbragte de fire femtedele af min barndom i dette værelse. Her sov jeg, her lå jeg i sengen under mine lange og hyp-pige tilfælde af mavesygdom, mellemørebetændelse og angina, her legede jeg, her spiste jeg sammen med Marie, Holger og Agnete,

så længe vi var for små til at spise sammen med den øvrige familie i spisestuen. Ørebetændelse var min barndoms svøbe. Hvor ofte har jeg ikke ligget om natten og vredet mig af smerte, mens jeg ventede på det lille befriende knald, når trommehinden brast og gav luft for det udstømmende pus. Jeg var så vant til den omgang, at jeg roligt gik i skole efter sådan en nat. En af lærerinderne så engang, at pusset drev mig ud af øret og havde dannet en stiv skjold på min skulder. Jeg blev sendt hjem, men jeg var forbavset over, at der blev gjort sådan et nummer ud af det, for nu gjorde det jo ikke ondt længere.

Skønt enhver, der ser barnebilleder af mig med den halvåbne mund og det imbecile udtryk, kan se, at jeg havde adenoide vegetationer, faldt det hverken min mor eller dr. Siemsen ind. Helt almindeligt at skrabe vegetationer ud på børn var det nok ikke i de år, men der er dog mange af mine samtidige, der fik det gjort. Det er ikke med særlig venlighed, at jeg tænker tilbage på denne huslæge, en homøopat og modelæge, der kom kørende i en elegant »Kupé« og trinede ind i stuen med høj silkehat og handsker i hånden og skinnende blanke laksko på fødderne, mens der stod et kølvand af vammel parfume efter ham. Sommetider blev mine ørebetændelser behandlet med varm olie hældt i øret før perforationen og udskylning med lunkent vand efter. Meget ofte blev de ikke behandlet. Det er et Guds under, at jeg ikke er blevet døv eller i det mindste tunghør.

Undertiden hændte det, at jeg om natten for skrigende op i sengen. Hele gulvet vrimlede af små, lodne, firbenede trolde med røde øjne og lange haler. De tumlede rundt, rev og sled i hinanden og samlede sig tilsidst under min seng. Jeg havde den forestilling, at hvis blot den mindste del af mig selv kom udenfor sengen, ville jeg få overbalance og falde ud, ned til de gyselige tingester, som så ville æde mig. Naturligvis var det Marie, som frelste mig. Hun

kom, løftede mig op og bar mig hen i sin seng, hvor jeg lykkelig puttede mig ind til hende og faldt i søvn.

Engang lå jeg i sengen og legede med mine dukker. Jeg var kongen af Persien og dukkerne mine hoffolk; men en af dem opførte sig ganske utrolig uartig, og selvfølgelig måtte den straffes. Holgers legetøjssabel var indenfor rækkevidde, og jeg greb den, lagde dukken over sengekanten og huggede hovedet af den. Marie, som sad ved sit bord og syede som sædvanlig, hørte porcelæns-hovedet rulle hen ad gulvet, og samtidig så hun mig sidde med sabelen i hånden og røde pletter på kinderne. Hun så på mig og sagde: »Men Zelia, du har jo myrdet dit barn!« Jeg kastede mig hulkende ned i puderne og var utrøstelig.

Også når jeg var oppe, legede jeg mest i barneværelset. Børns leg genspejler ofte begivenheder, de har hørt om. Når jeg legede med Holgers tinsoldater eller i mangel af bedres havelse med knapperne fra Maries dåse, indsatte jeg sommetider en tændstikæske, som kørte ind i geledet og lavede stor ravage. Min far havde haft en sag for militæret mod sporvejene, som hævdede, at soldaterne skulle vige ud af sporet, når vognene kom. Da det nægtedes, truede de med at køre soldaterne ned. Min far riposterede, at så ville han tilråde soldaterne at skyde på vognstyreren. Denne skærmydsel gentog sig ofte i min lilleputverden.

En anden yndet leg var at bruge min mors kasserede tournure til hestevogn. Jeg sad på den lille grå shirtingspude, og Holger og Agnete var hestene, som var spændt for i de lange bændler. Så for vi op og ned ad gulvet og sommetider over dørtrinet, som gav et spændende bump, helt ind i spisestuen og rundt om det lange bord. Her havde jeg en stor fordel, fordi jeg var så lille og let, at køretøjet nok kunne holde med mig som kusk; de to andre var altid degraderede til heste.

Ved vinduet i barneværelset har jeg tilbragt mange timer. Først

og fremmest havde jeg sukkerhuset lige overfor at kigge på, og morsommere genbo har et barn sjældent haft. Der skete næsten altid noget derovre; snart var det kranen, der hejsede sækkene op og ned, og bevidstheden om deres søde indhold gjorde dem meget spændende, snart var det de tunge arbejdsvogne, der rullede ind og ud af den store port. Så var der selve arbejderne, som gik rundt med sækkelærredsforklæder og benklæder, men ellers intet, og det endda ofte i den hårdeste vinterkulde. Opløb i gaden var både hyppige og meget skattede. Bedst af alt var det opmuntrende syn af »Jomfru Tidsfordriv« i sin pjaltede, sorte kjole med en stiv bræmme af gadeskidt fornedet og med den blomsterprydede hat dinglende på det ene øre og den sædvanlige hale af hujende og skrigende gadedrenge, der spredtes som rotter, når hun rasende slog efter dem med den ganske ubeskrivelige paraply. De mange hunde var heller ikke at foragte, de var sjove at kigge på, både når de satte sig og lavede, og når de snusede hinanden i halerne.

Det mest dramatiske var dog de fulde mænd, der sloges enten indbyrdes eller med politibetjenten, der kom for at tage dem på stationen. Dengang købte man en flaske brændevin for en halv snes øre, så det var intet under, at gaden særlig henad aften vrimlede med berusede mennesker, og det var ikke det fineste publikum, der holdt til i Dr. Tværgades vestlige ende. Der lå dansebulen »Kæden« og overfor den »Herberg for hjemløse«, to etablissementer, som satte deres tydelige præg.

Bag spisestuen lå det sidste af lejlighedens mange værelser. Man kom derind fra en gang, som forbandt spisestue og køkken. Det var oprindeligt mine forældres soveværelse, og bag det store skab derinde gemte min far den fatale ridepisk, hvormed han afstraffede børnene, indtil min mor forbød det. Selv har jeg aldrig været ude for den behandling, men de lidt ældre søstre, særlig Julie og Astrid, hvis karakterbøger sjældent svarede til min fars forventninger, fik

ofte over læggene med pisken, og jeg skelede forskræmt til skabet, når jeg en enkelt gang kom ind i det værelse. Min mor slog os aldrig, og jeg husker kun een gang at have fået klø af min far, og det indskrænkede sig til et enkelt klask i halen. Samtidig fik Agnete to og Holger tre klask; der var system i den afstraffelse. Vi havde på en tur i Kongens Have med Marie oversprøjtet både hende og hverandre med pløre ved at slå med kæppe i pytterne, og vi kom hjem i en ubeskrivelig forfatning. Marie klagede for en gangs skyld til min far, og vi måtte stille til klø inde på hans kontor. Jeg husker det, som var det i går. Vi stod på rad med opknappede bukser og påhørte en formaningstale (som jeg har glemt), hvorefter vi efter tur og alder blev lagt over min fars knæ og fik de omtalte og aftalte klask. Bagefter vandrede vi ind i barnekammeret til middagen, hvor vi blandede vore salte tårer i hyldebærsuppen.

Da det blev klart, at Julie havde tuberkulose, flyttede Marie, Agnete og jeg ned i dette sidste gårdværelse, og her boede jeg de sidste seks år af mit ophold i barndomshjemmet. Selv om stuen var mindre og kun havde lidt morgensol, syntes jeg, at det var en stor forbedring, og det samme tror jeg, at de to andre mente. Marie kom storartet ud af det med Agnete og mig, og vi tre havde det langt hyggeligere alene end sammen med Julie og Astrid, som vi ikke havde ret meget tilfælles med. I de sidste år havde Marie været set for sig selv det meste af dagen, idet vi to andre havde vort arbejde at passe ude af huset. Agnete studerede jura, og jeg gik på musikkonservatoriet, og begge var vi meget ude om aftenen dels til operaer og koncerter dels til sammenkomster i studenterforeningen eller på regensen. Marie plejede at drille os med, at vi »lugtede af herrer«, når vi kom hjem fra disse studenteraftener, hvor luften var tyk af tobaksrøg.

Ved flytningen til dette værelse fik jeg for første gang et bord ved min seng, et lille synligt domæne at herske over. Ellers havde

ERINDRINGER

mit privatliv indskrænket sig til skufferne med mit tøj og mine skolesager samt $\frac{1}{2}$ reol til skolebøger inde på kontoret. På bordet anbragte jeg en lille blomstervase af glas, som jeg gerne købte lidt blomster til, eller jeg plukkede bellis eller violer, når jeg var på skovtur, mest bellis, for de holdt så dejligt længe.

Der var endnu to døre i køkkengangen. Den næste gik ind til et smalt badeværelse, hvis forreste del var afskildret til W.C. eller rettere sagt »kloset«. Dette var en stor brunmalet kasse med dobbelt låg, af samme type som det Soya beskriver i »Min farmors hus«, i kassen var en spand til den mere substantielle del og en vældig potte, der gennem en låge i forsiden sattes ind under en bred tragt til urinen.

Hvis der har været nogen form for ventilation, har jeg i det mindste ikke opdaget den. Der brugtes ikke tørvestrøelse, så der må have lugtet ganske gyseligt, men når jeg skal være ærlig, husker jeg ikke noget om dette faktum. Man var vel så vant til det, at man ikke fæstede sig ved det.

Naturligvis blev der på et eller andet tidspunkt i løbet af disse mange år indlagt elektrisk lys og W.C. i lejligheden. Jeg husker ikke, hvad år vi fik W.C., men det var, efter at vi havde fået elektrisk lys, og endnu i 1901 brugte vi petroleumslamper; det ses af et amatør fotografi af dagligstuen fra det år.

I badeværelset var der en kakkellovn med blankpoleret kobbertromle og et almindeligt emailleret badekar. Der fyredes kun op til bad om lørdagen, og så badede de af familiens medlemmer, som ikke var sengeliggende eller forkølede; men det var en meget stor procentdel altid. Min mor tog ethvert bitte host eller nys meget alvorligt, og forbud mod at gå ud og gå i bad var uvægerlig følgen. Derfor gik det med adgang til bad for de raske, skønt kakkellovnens kapacitet ikke var overvældende. Det hjalp jo også, at vi havde ordre til at gå to og to i det samme vand. Langt værre var det med

adkomsten til »Das«. Det var konstant belejret, særligt efter middagsmåltidet, og de ventende stod sommetider i kø helt op i spise-stuen, et forhold der var til sand rædsel for min norske svoger, Immanuel, der fra sit hjemland var vant til anderledes gæstfrie »Dasser« med tre-fire huller på rad. Han foretrak derfor at gå ned på Kongens Nytorv til det derværende »Lille hus«, når køen derhjemme blev for lang, og det kunne den tit blive, for vi var jo 10-12 mennesker om dette primitive abtrit, selv om tjenestepiger og kontorister var adgangsfornente.

Sidste dør var pigeværelset, hvor stuepige og kokkepige logerede sammen i et smalt og skummelt et-fagsværelse til gården. De to sene stod i forlængelse af hinanden på væggen ind mod spise-kammeret, og på den modsatte væg stod de respektive kommoder eller skabe. En pige havde enten en kommode eller et skab, sjældent eller aldrig begge dele. Hvordan to mennesker nogensinde har kunnet enes i dette dødsens triste lokale, vil i al evighed forblive en uløst gåde for mig, hvis da ikke løsningen ligger i, at de næsten aldrig havde fri og var så hundetrætte om aftenen, at de ikke havde tanke for andet end omgående at komme i seng. Bedst gik det, når vi havde to søstre sammen, som i perioden med Johanne og Marie Larsen; men ofte levede disse piger som hund og kat, og dønnin-gerne fra bråvallaslagene i pigeværelset nåede undertiden op til »herskabet«, og min mor måtte ordne paragrafferne med torden-taler eller i værste fald med opsigelse af det mest stridbare – eller mindst brugbare – element.

Gangen mundede ud i køkkenet. Det var både stort og lyst med sit halvanden fags vindue til syd-øst. Det lå på skrå i hjør-net, hvor bygningen var sammenbygget med baghuset. For min barnefantasi var det stort som en balsal og lyst og festligt både ved dagslys, og når det oplystes af de fiskehaleformede gasblus. Altid skete der noget spændende, men det afhang naturligvis meget

ERINDRINGER

af den i øjeblikket regerende kokkepige, om vi fik lov til at overvære madlavningen. Var hun barnekær, havde vi kronede dage; vi sad på køkkenbordet ved siden af vasken og så hende gøre fisk istand eller endnu bedre skære høns op og tage indmaden ud. Hun stak små lækkerbidskner til os som f.eks. de stegte hønsehjerter, som jeg gerne tiggede om, og af de dybe kagekasser, som stod på rad på spisekammerets hylder, fik vi ofte lov til at forsyne os.

I køkkenets mørkeste hjørne stod det store komfur, der fyredes op med brænde – og vistnok også kul. Det havde mange koghuller og en mægtig ovn, som dog ingenlunde var for stor til den talrige familie. Ved siden af komfuret havde vi et gasbord med et par apparater, hvorpå der kogtes vand til te og kaffe, inden komfuret senere på dagen trådte i funktion. Langs alle vægge var der dybe køkkenskabe og på væggen mod spisekammeret tallerkenrækken med det daglige porcelænsstel (Bing & Grøndahl med gul bånddekoration og forgyldte pærer på fadenes låg).

Midt på gulvet i dette store køkken havde de tre piger deres spisebord, og fjerdepladsen indtoges ofte af Ejberg eller madam Christensen, husets faste vaskerkone gennem mange år. Hun havde desuden rengøringen af kontorlokalerne og hjalp ofte til med andre job f.eks. sølvtøjspudning, og ekstra-rengøring. Kokkepigen havde pligt til at holde køkken, køkkengang og spisestue; stuepigen gjorde rent i opholdsstuerne, og Marie måtte påtage sig barneværelset. Husets andre soveværelser var fordelt mellem disse sidste to. Rengøringen har sikkert ikke til daglig været overanstrengende. Det besværligste har nok været alle disse servanter, der skulle gøres i stand med deres vandkander at fylde og slumpepande at tømme, for ikke at tale om de mange potter, der tømtes i en pottespand, der blev båret ned i gården og slået ud i »Dasset« dernede.

I senere år har jeg tit tænkt på, hvordan det dog kunne gå til, at klosettet ikke dagligen flød over. Det hændte ganske vist undertiden, at den store potte gik over sine bredder, og pigerne måtte tilkaldes. Den blev så også tømt nede i gården. Spanden blev daglig tømt eller rettere natlig. Jeg formoder, at den stillede ud til »Natmanden« på køkkentrappen. Der *må* have været en vis forbindelse mellem pigerne og »Natmanden«, for en sød og nydelig, ung stuepige, vi engang havde, forlovede sig til min ubeskrivelige rædsel med dette begreb »Natmanden«, som jeg aldrig havde set, men hvis funktion jeg var vidende om. Han repræsenterede for mig det mandlige sidestykke til min barndoms mare: »Sorte Mette på den skæve trappe«.

Det forekommer mig, at der hyppigt vaskedes gulv, og mindst en gang om ugen blev tæpperne børstede med våde teblade, småtskåren, stænket hvidkål eller – når lejlighed gaves – med sne.

Vindueskarmene var ofte fulde af disse ækle små, trillende sodkugler, som alle københavnere i den indre by må kende; men det betyder ikke, at det var sjældent, der vaskedes i vinduerne. De kommer sikkert fra dag til dag.

Stuepigen dækkede bord, vartede op, vaskede servicet af og strøg alt tøjet. Hun eller Ejberg bar daglig en stor bakke med smørrebrød og kaffe ind på kontoret til personalet. Det var alt andet end luksuriøst smørrebrød som vore tiders »høje mad'er« med halve kyllinger, mayonnaisesalater og »dyrlægens natmad«, hvor to-tre slags pålæg er dynget ovenpå hinanden. Nej, det var i al beskedenhed rugbrød med forskellige slags pølse, leverpostej og ost, en tallerken med 5-6 stykker til hver. Frokostbespisningen kunne altså tælles således op: 11 familiemedlemmer plus onkel Asmussen, 3 tjenestepiger, 4 kontorister plus Ejberg, hvilket giver 20 personer. Intet under, at der trods den ret spartanske levestof gik en del til i det hus.

Familien Hindenburg i dagligstuen

Lejlighedens sidste og mindste, men for mig meget interessante rum var spisekammeret, der lå mellem køkken og pigeværelse, en lille enfagsstue med bugnende hylder fra loft til gulv og arbejdsbord ved vinduet. På gulvet stod de største og tungeste krukker med syltetøj: blommer, pærer, asier og agurker m.m. samt store halmomspundne glasbidons med ægte olivenolie, som min mor forskrev direkte fra Algier. Solbærrommen, som fabrikeredes i sommerferien på landet, lå også her på hedvinsankre og lagrede.

Fyrré år efter at jeg havde forladt dette hus, genså jeg min barnheds eldorado, spisekammeret, hvor jeg så ofte ved hjælp af et glassugerør havde suttet saften fra min mors herlige svedskeblommer. Det var nu et usselt soveværelse med en skidden divan og dito stol med knækket forben.

Ak, hvor forandret.

ANMELDELSER

Johan Jørgensen: Rentemester Henrik Müller. En studie over enevældens etablering i Danmark. (Disp.). Kbhvn. 1966. 280 s. 44.00 kr.

For læserne af Historiske Meddelelser om København er arkivar Johan Jørgensen ikke noget ukendt navn – til denne publikation har han bidraget med centrale læseværdige artikler, således i 1961 om Ditmer og Johan Bøfke og 1963 og 1964 med den store afhandling Patriciat og enevælde, begge vigtige bidrag til belysning af borgerskabets økonomiske forhold omkring midten af det 17. århundrede. Disse studier danner sammen med andetsteds publicerede (Det københavnske patriciat og staten ved det 17. århundredes midte, 1957; Bilantz 1660 i Festskrift til Astrid Friis, 1963 og samme år Denmark's Relations with Lübeck and Hamburg in the Seventeenth Century i The Scandinavian Economic History Review) ikke alene forarbejder til bogen om Henrik Müller, men udgør faktisk en del af dette værk, som forfatteren med hæder forsvarede for den filosofiske doktorgrad i december 1966. Det er dobbelt påkrævet at henlede opmærksomheden herpå, fordi Johan Jørgensen måske i lidt for høj grad er gået ud fra, at det var unødvendigt i bogen om Henrik Müller at gentage, hvad han har skrevet tidligere. Det må derfor tilrådes de læsere, der ikke er særdeles velbevandrede i perioden, at sammenholde den foreliggende bog med de før nævnte afhandlinger.

På trods af, at forfatteren i undertitlen: En studie over enevældens etablering i Danmark knytter sit værk til en af de vigtigste politisk-økonomiske begivenheder i det 17. århundredes Danmarkshistorie, er det dog i overvejende grad en monografi over rentemesteren, han har givet os. Dermed være ikke sagt, at undertitlen er uberettiget, men blot dette at mere end et bidrag til statsomvæltningens forhistorie og følger kan en biografi selv over en af hovedpersonerne ikke blive, og man kan diskutere, om den – utvivlsomt rigtige – these: at skellet 1660 næppe er så skarpt, som man har troet, er berettiget på det i selve monografien fremlagte grundlag. Er iøvrigt ikke opfattelsen af bestemte årstal, af bestemte politiske begivenheder som skarpt skelsættende, et tilbagelagt trin i historieforskningen? Vi ved jo dog, at der løber mange tråde mellem for- og fremtid, hvor vi så end fikserer et skæringspunkt.

ANMELDELSER

Nu være det naturligvis langt fra nærværende anmelder at ønske andet og mere end en biografi, og Henrik Müller er ikke den eneste af denne periodes hovedaktører, der hidtil har savnet monografisk behandling. Nogen let opgave er det ikke, dr. Jørgensen har stillet sig. Kildematerialet er ganske vist stort, men ensidigt, nemlig de officielle akter – familiearkiver og privatbreve mangler totalt og dermed hele det stof, der skulle kunne bidrage til den egentlige belysning af Müllers psyke og danne grundlaget for en personkarakteristik. Den minutiøse gennemgang af det omfattende officielle materiale repræsenterer i sig selv en vældig arbejdsindsats, og det er lykkedes forfatteren at tegne et ganske levende billede af Henrik Müllers person, mest iøvrigt indirekte, for nogen sammenfattende karakteristik indlader Johan Jørgensen sig ikke på at give. Han nævner et sted (s. 227), at Müller indtager en fremskudt plads i dansk administrationshistorie – dette positive resultat af hans forsken er vel dokumenteret gennem skildringen af generaltoldforvalterens og rentemesterens virksomhed – og han fastslår endvidere (s. 231), at Müller er en af de mærkeligste og betydeligste borgere, København har haft. Men han tager ikke direkte stilling hverken til Fridericias karakteristik (Bricka XI, 586) eller til Bøggild-Andersens formulering: »Han var i meget et Forretningsgeni, men samtidig meget af en Svindlernatur, uden mange moralske Skrupler, spredt og urolig i sit Initiativ og ofte usikker i sit Skøn. Blandt de virkelig store Skikkelser i dansk Erhvervsudvikling kan der næppe tilkomme ham en Plads« (DBL XVI, 276). Med den modificering af udtrykkene, som Bøggild-Andersens oftest meget kategoriske form kan behøve, er denne karakteristik næppe helt forkert; den mangler den anerkendelse af Müllers administrative talenter, som det er Johan Jørgensens fortjeneste at have påvist, men modsiges iøvrigt, så vidt det ses, ikke af det materiale, dr. Jørgensen fremlægger.

En nærmere redegørelse for Henrik Müllers embedskarriere og for hans udstrakte handels- og finansvirksomhed kan næppe anses for påkrævet her, men hans forhold til hovedstaden bør billigvis omtales på dette sted. Han kom til København i 19 års alderen 1628 og giftede sig nogle år senere med en datter af rådmand Hans Jensen i Varberg. Datoen har tidligere (således i DBL) været opgivet til 8. maj 1636 – Johan Jørgensen siger 6. juli 1633, desværre uden at opgive sin kilde; det kan altså beklageligvis ikke ses, om det er en lapsus eller en korrektion.

Hvor Müller har haft til huse i disse første år, hvor han tillige påbegyndte sin private forretning jævnsides med sin embedsvirksomhed, ved man ikke, men allerede 1640 var han så økonomisk velfunderet, at han kunne købe et hus på Østergade og 1641 tillade sig at opføre den prægtige senrenaissance-gård, der senere blev kendt som Efterslægtens gård og så sent som i vort

ANMELDELSER

århundrede har måttet vige pladsen for et moderne forretningshus. Johan Jørgensen anfører det som karakteristisk for tidsalderen i almindelighed og for Müller i særdeleshed, at han jævnedede det statelige sengotiske stenhus, der stod på grunden, med jorden og brugte de fine facadesten af basalt og sort lava som fundament for sit eget hus. Det er jo nok tænkeligt, at Müller kunne have båret sig således ad – kulturværdier må som regel vige for praktiske behov og opfattes jo iøvrigt som sådanne først af en senere tid. Men i dette tilfælde er der dog gjort den gode Müller uret. Gården var nemlig, som det fremgår af Ramsings Københavns Ejendomme 1377-1728 VIII, 29, styrtet sammen midt i 1630'erne. Det har altså været en ruin, han har købt, så han har nok fået den billigt.

Samme år (1640) ejede han 8 huse – Nille Baltscrs boder – i Dybensgade, som han udstykkede, og 1641 købte han på Østergade nabohuset til sin egen gård, som han dog 1647 gav hofapoteker Samuel Meyer købebrev på; 1647 fik han i betaling for leverancer udlagt en større grund i den nuværende Slotsholmsgade, hvor han opførte Boldhuset med lejlighed for boldmesteren, værelser til logi for godtfolk og værtshus med toldfri udskænkning af vin og fremmed øl i henhold til et privilegium af 29. juli 1648, som tillige sikrede ham frihed for skat, tyng og indkvartering. Privilegiet beholdt han til 1656, og Boldhuset overdrog han 1664 til kronen.

Corfitz Ulfeldt skødede i december 1647 en grund for enden af Børsen til Müller, der her opførte de huse, som tilsammen kaldtes Nybørs, og som han ejede endnu 1664, men kort efter har overdraget til sine børn. Endvidere ses han 1649 at have ejet endnu en grund på Slotsholmen overfor Nybrogade, hvor han 1653 havde sit saltsyderi.

I 1653 ejede Müller endvidere ejendommen på det sydlige hjørne af Østergade og Kongens Nytorv, som han havde endnu 1661, men havde skilt sig af med før 1664, og efter 25. november 1653 har han endvidere erhvervet en anden gård på Østergade efter Marcus Radebant, hvis enke Marta Root formentlig har været søster til Müllers svigermoder Drude Root.

I grundtaksten 1653 (utrykt) var hans store gård på Østergade ansat til 4000 rdl., saltsyderiet til 500, to våninger til 200, en gård på Købmagergade til 650, nogle boder i Grønnegade til 500, ti våninger i Vognmagergade til 3000 rdl. og møllen ved Vesterport til 1000. Men dermed var Müllers grund-erhvervelser i hovedstaden ikke ophørt. 1655 købte han den ejendom i Silkegade, der nu ejes af Bikuben, og som efter 1661 overgik til svigersønnen, den senere amtmand Thomas Fincke. Det var således betydelige ejendomme, han havde i staden – de blev 1661 tilsammen vurderet til 18.125 rdl. eller omtrent 1/30 af den samlede vurderingssum for de københavnske ejendomme. Brøken siger mere end mange ord.

ANMELDELSER

Selv om byjendommene, som dr. Jørgensen fremhæver, kan forekomme mindre betydende i forhold til de 12-13.000 tdr. htk., som Müller, i det mindste nominelt, har rådet over i jordegods, så har de vist nok vist sig mere fordelagtige end den godsejervirksomhed, som førte Müller i ruin, sikkert ikke alene på grund af de dårlige konjunkturer, men også fordi Müller vel har manglet indsigt i landbrugsvirksomhed og har haft for lille en egenkapital i besiddelserne. Udlejningsejendomme, navnlig med mindre lejligheder, har vist alle dage givet gode renter af den investerede kapital, og Müller veg ikke tilbage for at traktere sine lejere hårdeligen, hvis lejen ikke blev betalt prompte.

Som Henrik Müller som bygherre har haft en vis betydning for København, således har også hans millionforretning bidraget til opblomstringen af den unge enevældes hovedstad. Det var på sin vis en bitter skæbne, der ramte ham, når forholdene udviklede sig så elendigt, at Christian V, da Müller i en alder af 83 år døde i 1692, af sær kgl. nåde måtte bevilge 500 rdl. for at han kunne komme anstændigt i jorden, samtidig med at Nikolaj kirkes værger gav afkald på de 1000 sidl., han skyldte kirken ved sin død.

Johan Jørgensens bog rummer andet og mere end dette; den er et vægtigt bidrag til 1600-tallets økonomisk-sociale historie, men placerer samtidig forfatteren som den nulevende forsker, der er mest fortrolig med Københavns historie i Christian IV's og Frederik III's tidsalder.

Albert Fabritius.

Poul Strømstad: Søerne. Sortedamsøen. Peblingesøen. Sankt Jørgens Sø. En kulturhistorisk skildring. G. E. C. Gads Forlag. 1966. 230 s. ill. 74.80 kr.

Spørgsmålet om søernes fremtid er aktuelt i disse år. På den ene side truer motorgaden med at nødvendiggøre beskæring af deres areal og en forringelse af dette virkelige og, som nogle synes, helt uundværlige åndehul i byen gennem en øget støvplage og en yderligere forøgelse af den i forvejen ulidelige motorstøj. På den anden side synes den del af området, som hører under Frederiksberg kommune, og som udgør den sidste sammenhængende villarække, at have set sine bedste dage; kun en meget nænsom planlægning vil kunne redde denne del af søbredden fra at komme til at ligne den øvrige stenørken. Den hårde udnyttelse af grundene, som den foreliggende bog giver så mange og grelle eksempler på, frister også moderne bygherrer, blot med den ændring, at man nu ikke bygger baghuse, men i stedet går i højden. Når man inde fra byen kommer spadserende ud ad Gammel Kongevej eller

ANMELDELSER

ad Kampmannsgade, møder øjet endnu på dette sted et venligt og indbydende billede – man gruer ved tanken om at se dette afløst af en række kolosser af Codanhusets eller lignende type. Sandt nok, at mange af de gamle villæer ikke er bedre værd end at rive ned, der findes dog også gode huse iblandt, som nok kunne tjene et par generationer endnu, sandt nok, at det kan føles som en utidig luksus at lade så få mennesker beslaglægge så store arealer i en tid, hvor der er et umætteligt krav på flere boliger, men også disse haver bidrager til et friskere og mere tiltalende billede af København.

Den bog, som Poul Strømstad nu har udgivet på Gads forlag, er et veltalende indlæg for søernes bevarelse. Det er en bog, mange mennesker vil have glæde af, fordi den er let læst og med en causerende tekst, som fremdrager mange fornøjelige minder fra tidligere generationers liv og færden på dette område og rummer megen personalhistorisk viden, som på forhånd er sikker på at interessere, og så er det tillige en fremragende billedbog med en lang række illustrationer, hvoraf en del gode fotografier er optaget af forfatteren selv. Det er en populær bog i god forstand, og de kritiske bemærkninger, der i det følgende skal fremføres overfor detaljer, skal ikke tilsløre det positive, der kan siges om den.

Men visse enkeltheder kniber det unægtelig med. Forfatteren tilhører en yngre årgang end anmelderen; han er ikke kommet for sent i skole, fordi bommene ved jernbanoverskæringen på Vodroffsvej gik ned 3 minutter i 8, og han kan derfor ikke huske togtrafikken over Peblingedæmningen, om hvilken han s. 81 meddeler, at den ophørte, efter at den nuværende hovedbanegård var taget i brug i 1911. Det er ikke rigtigt – Klampenborgbanen førtes denne vej, indtil tunnelbanen blev åbnet i 1917, og Nordbanetogene kørte ad Gyldenløvesgade lige til 1921. I den forbindelse bør der også til s. 108 meddeles en rettelser: Nordbanegården og Holtebanegården er en og den samme og lå i Vester Farimagsgade, den anden banegård i Gyldenløvesgade hed Klampenborgbanegården. En pudsig fejl er løbet forfatteren i penen, når han s. 86 kommer for skade at kalde forsikringsselskabets højhus ved Gammel Kongevej for *Hotel Codan* i stedet for *Codanhus*.

Under sin gennemgang af bebyggelsen i Vodroffsvej kvarteret omtaler Strømstad de smalle stier, hvormed vejene fra Vodroffsvej fører op til dæmningen, og de pæle, der midt på stien skal forhindre cykelløb ned ad bakken. Han ved ikke, at »nutidens vovehalse« (s. 91) er træned i slalomløb, så hverken sæbekassebiler eller cykler, kælke eller rulleskøjter lader sig opholde af noget så ligegyldigt som et par cementpæle.

S. 95 kunne forfatteren godt have oplyst, at den dæmning, ved hvis udvidelse Kampmannsgade blev anlagt, bar navnet Mellemflæsket, improviseret af Svineryggen, hvorfra den udgik. Om Bindsbølls villa, Danasvej nr. 1,

ANMELDELSER

siges det, at den i en lang årrække tilhørte nationalbankdirektør Winthers familie – de har den så sandelig endnu.

Når man som anmelderen har haft det privilegium i 15 år at bo i det eneste af disse huse, som vender gavlene øst-vest og altså har hele fordelen af sydsolen, er det lidt bedrøveligt at se Strømstad springe fra Emiliegade 9 til Vodroffsvej 10 og 8 (hvis grunde går helt ud til dæmningen) og altså lade det Ramm'ske familiehus, Emiliegade 6 uomtalt, og det så meget mere, som han s. 97 bringer et billede angivelig med udsigten herfra. Jeg er iøvrigt ikke helt sikker på, at denne angivelse er rigtig – jeg ville tro, at fotografen har stået længere mod syd, og at billedet snarere er taget fra Vodroffsvej nr. 8.

Det skal ikke bestrides, at fabrikant S. C. Haubergs virksomhed (s. 191-92) blev en del af Titan, men for det første var fabriksvirksomheden begyndt allerede 1871 – altså 16 år før Fredensbrodæmningens anlæggelse – da hans fader J. C. Hauberg og J. H. Hellerung købte Gamst & Lunds Eftf. – og for det andet var Titans egentlige kerne den af Hans Rudolph Koefoed anlagte virksomhed. Han fik borgerskab 1857, men havde allerede i december 1856 nedsat sig som vogn- og grovsmed på 3. blegdam, hvad der godt kunne have været nævnt s. 180 i forbindelse med Rasmussens bronzestøberi.

Om den »parisiske« bebyggelse af Søtorvet er der naturligvis en del at hente i bogen. Strømstad citerer i denne forbindelse en artikel af murermester Zehngraft i Arkitektforeningens Tidsskrift 1908 og omtaler hans begejstring for kvarteret. Det er en meget pudsigt artikel, men anmelderen føler sig ikke overbevist om, at begejstringen skal tages helt alvorligt. Visse enkeltheder, bl.a. den lyse gård »med sine mindst 3 Alen« til nabogrund, kunne godt tyde på, at ironi ikke har været Zehngraft fremmed.

Men som fremhævet, alle disse småtterier må ikke opfattes som en smålig kritik overfor en bog, som det er en fornøjelse at blade i, en fornøjelse at læse. Der ligger et stort stykke arbejde bag skabelsen af en sådan skildring, og Strømstad har heldigvis forsynet bogen med ordentlige registre, som gør det muligt straks at finde både den bestemte lokalitet og de mange personer. Det Berlingske Bogtrykkeri og Ellegaard Frederiksen har sørget for den både diskrete og værdige ramme. Mere behøver man ikke at sige om den ting.

Må det til slut anbefales læserne, når de har set sig mætte på Købkes jo iøvrigt stemningsfulde – og godt gengivne – maleri på smudsomslaget med de to kvinder ved flagstangen (med splitflag), der stirrer efter det bortdragende selskab i robåden på den stille sø, så at tage omslaget af og glæde sig over samme malers let henkastede blyantsskitse på bindet. Er det kættersk at sige, at tegningen – uden den berettende staffage – ved sin umiddelbare, improvisatoriske karakter er så langt at foretrække?

Albert Fabritius.

ANMELDELSER

Jan Møller: Borger i det gamle København på Frederik den Sjettes og Christian den Ottendes tid. Perspektiv bøgerne, Jul. Gjellerups Forlag. 1966. 130 s. ill. 24.20 kr.

Det er en pæn lille bog, Jan Møller har forøget Københavnsliteraturen med. Jævnt og klart fortæller den om de sidste enevoldskongers »gode gamle København«, fremhæver idyllen, men skjuler intet med hensyn til manglende hygiejne og triste slumforhold. Topografien gennemgås med gode kort, og alle sider af dagliglivet behandles på de 130 små sider.

Billedmaterialet er i stor udstrækning det traditionelle, men forfatteren udnytter også på en fornuftig måde Fritz Jürgensen og H. C. Andersen illustrationerne som Københavnsdokumenter og gør det godt.

Men hvad skal man egentlig med bogen? Noget væsentligt nyt bringer den ikke. Man spørger sig selv, når man får den i hånden uden at underkaste den et nærmere eftersyn, om det ikke er en af de utallige julegaver, som grafiske virksomheder – og andre – i de senere år med stigende hast har pumpet på bogmarkedet, mer eller mindre som suppe på en pølsepind.

Men her bør man mærke sig betegnelsen »Perspektiv bøgerne«. Den rummer nøglen til forståelsen af bogens fremkomst. Perspektiv bøgerne er nemlig tænkt som supplerende læsning for folkeskolens øverste klasser. Det er med andre ord noget i retning af en begynderbog i Københavns historie, og som sådan vellykket og velkommen. Hvis ungdommen skal forstå deres by, skal grunden lægges i tide, og »Københavnslære« i beskedent omfang burde være en selvfølgelig ting en eller anden gang på vejen frem.

For den voksne »begynder« er bogen et udmærket udgangspunkt for læsning. Den er ikke skrevet i et for voksne læsere utåleligt barnesprog, men på et fornuftigt dansk. Den er så velegnet for den voksne begynder, at man ligefrem kunne have ønsket en vejledning for videre læsning, der vel også kunne have vakt en og anden ungdommelig læsers nysgerrighed.

Selvfølgelig er der noget at anke over, men lad det bero ved, at oplysningerne om billedernes proveniens er yderst uegal, rangerende fra oplysninger om kunstneren og grafikkens art til overhovedet ingenting.

Enhver historisk interesseret københavner bør være taknemlig for den lille bog, selv om han er kommet ud over begynderstadiet.

Jens Vibæk.

REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1964-67

Registret er person-, sted- og sagregister. Personer, som omtales i Bymuseets fortegnelser over gavegivere, er ikke medtaget, ligesom navne på citerede forfattere kun undtagelsesvis er taget med. Enkelte personer, der kun kendes ved deres fornavn, er ikke medtaget. Stednavne er kun med, hvor der foreligger fyldigere oplysninger om stedet, eller dette spiller en særlig rolle. Navnenes stavemåde er i enkelte tilfælde normaliseret. Registret omfatter ikke anmeldelserne. – Årstallet er angivet ved kursiv. De derefter følgende tal er sidetallene. Forfatternavne er kursiverede.

- Abel Cathrines Stiftelse 1965 189
 Abensur, Josua, Hamborg 1964
 64-65, 69
 Abrahamson, Joseph Nicolai Benjamin, officer 1966 66-69, 72-73
 Abrahamson, Werner Hans Frederik, officer, forfatter 1966 66 1967
 108, 114
 Absalon, ærkebiskop 1964 90 1967
 7-87
 Absalonstatuer 1967 17, 66, 81
 Achen, Margrethe Kirstine, enke efter Andreas Klosias 1965 89
 1967 90-103
 Adeler, Christian Lente, baron, kammerherre 1965 96
 Adeler, Cort, admiral 1964 10-13, 40, 67
 Adlers bødkegård, Møntergade 1965 186
 Admiral Geddes Gård 1965 189
 Admiralitetet 1964 8, 10, 31
 Admiralitetsbygningen 1965 199
 Adrian, Isac, kobbersmed 1965 68
 Afrikanske Kompagni 1964 37, 47
 Aggesen, Sven, historiker 1967 8-9, 50
 Ahlefeldt, Ditlev, officer, diplomat 1964 65, 70-72, 75
 Ahlefeldt, Frederik, officer, kommandant i Kbh. 1964 63-64
 von Ahlefeldt, Hans Henrich, diplomat, hofmand 1966 83
 Ahlefeldt-Laurvig, Jørgen, museumsinspektør 1965 199-202 1966 165-75
 Akademisk Skyttekorps 1964 102
 Akkumulatordrevne sporvogne 1964 138-39
 Albeck, Gustav, professor, dr. phil. 1967 7-87
 Alderdomskasse 1965 147
 Alff, myrdet hallandsk person 1964 201-07
 Alkoholspørgsmålet 1965 150-51

REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1964-67

- Alkærsig, Ole*, konservator 1964
164-80
- Almindelig Hospital 1965 139, 152
1966 57, 59, 157-58
- Als, Peder, maler 1966 179
- Amagriæ pars 1965 38-41
- Ambolt 1965 14, 19
- Ammunition 1964 14, 47, 64, 80, 98,
103, 126-27
- Amsterdams Børs 1965 44
- Andersen, Anders Christian, murer-
svend 1966 186
- Andersen, Niels, Voldby, Gern hrd.
1964 24
- Andersen, Søren, bonde, Utterslev
1964 201, 204
- Andersen, Thor, sejlægger 1964
23
- Andersen, Vilh., professor, litteratur-
forsker 1967 67
- Andrup, Otto, museumsdirektør,
mag. art. 1967 142
- Andrup, Zelia N.*, f. Hindenburg
1967 142-73
- Anna Rotunda, St. 1965 43
- Annales Slesuicensis 1967 23
- Annæ Bro, St. 1965 43
- Antimon 1965 76
- Aprilsnarrene, vaudeville 1966 152
- Arcis regis novæ area 1965 43
- Arcis veteris fundus 1965 39-41
- von Arenstorff, Frederik, officer 1964
66
- Arkiv, den fransk-reformerte menig-
heds 1966 16
- Armamentarium 1965 40-42
- Armegaard, skib 1964 69-70
- Arnold af Lübeck 1967 18-19
- Arsen 1965 76
- Artillerikaserne på Christianshavn
1966 61, 63
- Artillerikorps 1966 61
- Arup, Erik, historiker 1967 70-72, 78
- Asiatisk Kompagni 1965 55-56, 66
- Asietter 1965 75
- Asmussen, V. F., højesteretssagfører
1967 144, 147-48, 156, 172
- Assistenshuset 1965 187-88, 195
- Atlas 1964 149
- Atto, abbed 1967 72
- Aunsøgård 1966 89-90
- Auripigment 1965 76
- Avedøre Batteri 1964 104-05, 119-25
- Avedørelejren 1964 128-29
- Axelborg, spisesal i 1966 158, 161
- Axelhus 1967 33, 40, 42
- Axeluld 1967 30, 42
- Bache, Johannes, handelsmand 1966
82-83
- Bache, O. F., rektor 1965 194
- Bageri, folkekøkkenernes 1966 161
- Bagerlauget 1965 28
- Baggesen, Françoise Magdelaine, f.
Reybaz 1965 100
- Baggesen, Jens, digter 1965 100
- Bagsværd Fort 1964 104-05, 108-18
- Balle, Elisabeth Dorothea, g. Olsen
1965 93-109
- Balle, Frideriche Severine, f. Grundt-
vig 1965 106
- Balle, Johanne Petrea 1965 100
- Balle, Nicolai Edinger, biskop 1965
106
- Ballet- og Musik-Festival, Den dan-
ske 1965 184
- Balsgaard, Carl, kunstmaler 1965 188
- Bang, Cathrine Marie, g. m. sogne-

REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1964-67

- præst Johan Ottosen Grundtvig
1967 53
- Bang, Frederich Ludvig, læge 1966
134
- Bang, Jens, købmand 1964 80
- Banner, Niels, gehejmeråd, amtmand
1964 38
- Barak Batteri 1964 105
- Barberen i Sevilla, opera 1966 151
- Bargum og Gustmeyers enke, firma
1966 105
- Barmfeldt, Oda, frue 1965 190
- Barselseber 1965 99
- Bartholin, Albert Peter, justitsråd
1966 134
- Bartholin, Caspar, generalprokurør,
læge 1964 23, 47
- Bartholin, Thomas, historiker 1967
48
- Bartskærer 1965 12
- Bastion, Holcks 1966 63
- Bathe, Sofie, g. m. Knud Lerche
1964 25-26
- Batterier, Københavns 1964 90-135
- Batteritog 1964 97, 99
- Bauditz, Sophus, forfatter 1967 66
- Bavelse, gods 1964 66
- Bavnehøjstillingen 1964 104-05
- Becher, Ane Cathrine, g. Glad 1965
98-99, 102-03
- Beck, Christen Jensen, købmand
1964 52-53, 85
- Becker, Jacob Gottfried, apoteker
1964 41
- Beckmann, Jochum 1964 61
- Befolkningstal 1660-1680 1964 78
- Befolkningstal 1860-1901 1964 136
- Befæstning, Københavns 1964 90-135
- Befæstningskommissioner 1964 92
- Beg 1965 76, 78
- Begravelseskasse 1965 147
- Beldring, Jonas, kontorchef i Gene-
raltoldkammer- og Kommercekol-
legiet 1965 105
- Beldringe, gods 1964 50, 56
- Bellahøj, Lille 1965 191
- Bendtsen, Borge, hallandsk karl 1964
202-03
- Benkam 1965 199
- Benthacken, Anne Cathrine 1965 191
- Bentzon, Lars, konferensråd, depute-
ret i Søetatens Generalkommissa-
riat 1966 28
- Benzon, Adrian Benjamin, generalgu-
vernør i Vestindien 1965 96, 100
- Berner, Gottlob, teaterembedsmand
1965 123
- Berns, A. B. & L. Marselis, firma i
Hamborg 1964 14, 27-29, 34, 61,
80, 82
- Bernstorff Batteri 1964 104-05, 108-
18
- Berntsen, Arent, rådmand 1964 38
1965 32
- Bessel, Carl Johan Christian, gene-
ralmajor 1966 59
- Bie, Ole, guvernør 1966 130
- Bielke, Henrik, rigsadmiral 1964 13
- Bielke, Jørgen, officer, rigsråd 1964
67
- Bille, C. St. A., redaktør, politiker
1967 125
- Bille, Sten, officer 1964 18
- Bille Brahe, Preben, greve 1965 96
- Billedskærere 1965 20
- Billetsjover 1966 149
- Bindesbøll, Thorvald, arkitekt 1965
194
- Bing, Meyer Hermann, fabrikant,
borgerrepræsentant 1967 114-15

REGISTER TIL ARBØGERNE 1964-67

- Bing & Grøndahls porcelænsfabrik
1964 149
- Bircherod, Jens Jensen, teolog 1964
21-22, 31
- Bischoff, Simon, klædekræmmer
1966 84, 90
- Bispegården 1966 28
- Bissen, Vilhelm, billedhugger 1967
81
- Bittermann, madam 1965 98
- Bjarnhof, Steen, konservator 1964
164-80
- Bjarnholt, Elna 1966 185
- Bjørnson, Bjørnstjerne, forfatter 1965
123
- Blad, Caspar, fabrikant 1966 135
- Blad & Weinmann, firma 1966 135
- Bladt, Hans Pedersen, købmand, rådmann
1964 13, 41, 62, 64
- Blankenburg, Knud Jacobsen, borgmester i Odense 1964 19
- Blasen, Hans, øltapper 1965 187-88
- Blegdamshospitalet 1967 119-21, 124,
126-27, 135
- Blegdamsvejlinien 1964 139, 144-46,
153, 157-58, 162
- Bloch, J. G., bureauchef ved skolefondet 1965 95
- Blom, Johan Jacob Gram, toldinspektør 1965 100, 105
- Blom, Julius, tømrermester 1965 142
- Blome, Anna, g. m. Hans Schack
1964 75
- Bly 1965 46-92
- Blæk 1965 26
- Blæsebælg 1965 15, 68
- Blåtårns Fajancefabrik 1966 165-75
- de Bois-Clair, Gaspard Antoine,
præst 1966 12, 18
- Boldewin, Rudolf, buntmager 1964
191
- Bolvig, C. C., brygger 1965 99
- Bondo, Christian, oldermand for
kandestøberlauget 1967 91
- Borax 1965 76
- Boraxbøsse 1965 14-15
- Bordkranse 1965 75
- Borg, Københavns 1967 27, 30, 40
- Braëm, Christian, præsident 1965 73
- Braëm, Gothard Albert, deputeret i
Generalkommissariatet, præsident
1964 47 1966 58
- Brahe-Trolleborg 1964 65
- Brand, Helsingørgades Sukkerhus'
1965 177-82
- Brandes, Edvard, forfatter, politiker
1965 118-19, 124
- Brandes, Emilie, f. Frænckel 1965
128, 130
- Brandes, Georg, kritiker 1965 119
1967 66-67
- Brandes, Joel Israel, silke- og klædehandler 1965 128, 130
- Brandes, Ludvig Israel, læge 1965
128-53
- Brandis, A., frøken 1965 192
- Brandis, D., læge 1965 192
- Brandis, Matthæus, bogtrykker 1965
25
- Brandt, Frederik, præst, forfatter
1964 42
- Brandt, Peter, overrentemester 1964
37, 42 1966 82
- Brechwolddt, Elisabeth, f. Lindholm
1965 99
- Brechwolddt, Johan Joachim, major
1965 99
- Bremerholm 1965 39
- Bremerholm Skole 1966 25

REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1964-67

- Breslaus kandestøberlaug 1965 81
 Briller 1965 201
 Bringe, Værløse s., Smørum hrd.
 1965 35
 Britanniametal 1965 76
 Brix, C. C., professor, borgerrepræ-
 sentant 1967 112
 Brochmand, Rasmus, professor 1964
 15
 Brockam, Henrich, stenhugger 1966
 16-20
 Brockenhuus, Peder, officer 1964 38
 Brodersen, Risbrich, Odense 1964
 40
 Brunquels, Anna Maria Dorothea,
 plejemoder 1966 39-40
 Bruun, Chr. overbibliotekar 1965
 115-16
Bruun, Henry, overarkivar, dr. phil.
 1965 154-76 1966 181-90
 Bruun, Laurids, forfatter 1967 68
 Bruun, N. T., forfatter og oversætter
 1966 145-46
 Brædtbørste 1965 15
 Brændeudvisning i Bistrup skove
 1967 132
 Bræstrup, Jytte 1965 191
 Brødtakst 1964 39
 Buddinge Batteri 1964 104-05, 108-
 18
 Buntmagere 1964 181-200
 Buntzen, Johan Emil, læge 1965
 165-66
 Burmeister, Ditmer, købmand 1964
 34-35
 Burmeister & Wain 1964 149
 Bursa 1965 40-42
 Busk, Jens, politiker 1965 150
 Buus, Hans, jurist 1966 128-30
 Bügel, D. N., grosserer 1965 95-96
 Bülche, Peter, præsident 1964 48
 Bülow, Frantz, generalmajor 1965
 101-02, 104 1966 66
 Bülow, Johan K., overpræsident 1966
 157
 Bülow, Sophie Eleonore, f. Selby
 1965 102-03
 Bymuseum, Københavns 1965 183-
 203 1966 177-80
 Bynkefrø 1965 201
 Byportlås 1965 196
 Byssing, Erasmus, præst 1964 62-63
 Bytinget 1965 28
 Bützow, O., vekselerer 1965 195
 Bælter 1964 182
 Bøfke, Ditmer, købmand 1964 85
 Bøfke, Johan, medlem af de 32
 mænd 1965 28
 Bøhm, H. V., glarmester 1966 186-
 87
 Bølling, J. A., bibliotekssekretær
 1965 116
 Børge Snedker, Herlev 1964 202, 204
 Børnehuset 1964 14
 Børneplejeforeningen 1965 137
 Børneskoler, militære 1966 22-80
 Børsen 1965 40-42, 199
 Bådsmandsgade 1965 40-42
 Bådsmandsstræde 2 1966 61, 63
 Calvinister 1966 12-13
 Carl af Hessen, landgreve, general-
 feltmarskal 1966 59, 64
 Caroline Amalie, dronning 1965 136
 Carstensen, Georg, Tivolis stifter
 1965 183
 Castenschield, Adolph Frederik Hol-
 ten, godsejer, cand. jur. 1965 107

REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1964-67

- Castenschiold, Else Marie, f. Olsen
1965 95, 104
- Castenschiold, Lorentz Vilhelm, læge
1965 108
- Cement 1964 65
- Cetti, Giovanni Battista, operasanger
1966 146
- Charisius, Jonas, statsmand 1965
44
- Charisius, Peder, diplomat 1964 29
- Charitas, skib 1964 49
- Charlotte Amalia, arveprinsesse 1966
83-84
- Charlotte Amalie, dronning 1966 13,
17
- Charlottenlund Fort 1964 104-05,
109, 119-25, 133
- Chemnitz, Johan Hieronymus, sogne-
præst 1966 60
- Christensen, Christian, arbejdsmand
1965 154-76 1966 181-90
- Christensen, Mikkell, forretningsfører
1966 190
- Christensen, Mogens, borgmester i
Holbæk 1964 47
- Christensen, V. A., økonomiforvalter
1967 134
- Christensen, Viggo, borgmester 1966
157-58
- Christensen, Villads, rådstucarkivar,
dr. phil. 1964 165-68, 170 1966 8
- Christian IV 1964 15 1965 25
- Christian V 1964 65 1966 13, 17
- Christian VIII 1966 144
- Christiane, grevinde, g. m. Hannibal
Sehested 1964 19
- Christians Plejehus 1966 52-60, 63
- Christiansen, Tage E., museumsin-
spektør, mag. art. 1965 7-24
- Christianshavn 1965 39
- Christianshavns Militære Skole 1966
43
- Christianshavns Vold 1964 90-91, 95,
104-05, 125-26 1965 189
- Christiansholms Batteri 1964 104-05,
108-18
- Christoffer, Sankt, skib 1964 70
- Citadellet Frederikshavn 1964 90,
118, 129 1966 62-63
- Classen, Johan Frederik, industridri-
vende, godsejer 1966 61
- Classenske Friskole 1966 77
- Classenske Skole, Den 1966 65, 73
- Clausen, H. G., stiftsprovst 1965 94
- Clausen, H. N., teolog, politiker 1966
72 1967 113
- Clausen, Peder, herredsfoged, Utter-
slev 1964 206-07
- Coffre, se le Coffre
- Cohen, Just E., varemægler 1965 194
- Coit, se Coyet
- Colbiørnsen, Edvard Røring, skifte-
forvalter 1966 133
- Cold, C. M. T., deputeret i Danske
Kancelli 1965 94
- Compendium Saxonis 1967 22, 77
- Condevin, Claus 1964 52
- de Coninck, Frédéric, grosserer 1966
112
- Conradsen, Lorentz 1965 200
- Cornelissen, Poul, ammunitions- og
proviandforvalter 1964 66
- Corvinus, Nicolaus, se Ravn, Claus
Iversen
- Cosmas, St. 1965 12
- Coyet, Gillis, guldsmed, møntmester
1965 18
- Crèche, se la Crèche
- Crispinianus, St. 1965 12
- Crocudelle, skib 1964 65

REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1964-67

- Croix, se la Croix
 Curia urbana 1965 40-42
- Daemen, Gilles Vilhelm, kommerce-
 råd 1966 53
- Dajon, Nicolaj, billedhugger 1965
 191
- Dalum, Folmer, værkfører 1965 24
- Damianus, St. 1965 12
- Dampsporvogne 1964 136-38
- Danneskiold, Christian, greve 1966
 27
- Danske Ballet- og Musik-Festival,
 Den 1965 184
- Danske Kompagni 1964 46
- Danske Sygeplejeforeningers Hjelpe-
 og Alderdomssparekasse 1965 147
- Dantzer, Johan Jakob, murermester
 1965 142
- Danzigs kandestøbere 1965 89 1967
 94, 97, 99
- Dauw, Konrad Kristian, kommitteret
 i Kommercekollegiet 1965 61
- David (Dauidt) »Budmagere« 1964
 190
- Davids Psalmer 1964 22
- Davidson, William, den engelske kon-
 ges faktor i Holland 1964 10
- Deserteringer 1966 64
- Deutsch, Peter, komponist 1965 184
- Diamanter 1964 65
- Digler 1965 19, 68, 72-73, 77
- Dinesen, Sophie Magdalene, g. de
 Neergaard 1965 108
- Dionysii marked, Roskilde 1964 202
- Diplomatarium, Kjøbenhavns 1966 8
- Dohn, Th. 1965 191
- Douglas, Robert, officer, svensk greve
 1964 54
- Dragør Fort 1964 95, 105, 119-25
- Drejbænk 1965 54, 63
- Drengekor, Københavns 1965 184
- Dreyer, oplagsskriver 1966 108
- Dronning Louises Bro 1964 139
- Drubers, Hans, bager 1965 28
- Drucken, Hans Jensen, rådmand i
 Maribo 1964 27
- Druknehuset 1965 190
- Dukker 1965 201
- Dukkespil, udstilling 1965 184
- Dupont, Mathurin, tolder i Ribe
 1964 85
- Duvall, Gustaf, svensk resident 1964
 73-74
- Dyrehavestillingen 1964 104-05, 114-
 15
- Düsseldorf-sporvogne 1964 147
- Døvtummeinstitut, Kgl. 1966 70
- Daa, Oluf, rentemester 1965 30
- Eckhardt, Andreas, guldsmed 1965
 18
- Eddike 1965 76
- Egberg, Hans Heinrich, maler 1966
 82
- Egbylejren 1964 102, 128
- Ehlers, E. D., borgmester 1967 110,
 129-30, 132-33
- Ehm, Henrik, kobbersmed 1964 41
- Eickhoffs maskinfabrik, J. G. A. 1964
 149
- Eigtwedt, Nicolai, arkitekt 1966 166
- Ejberg, kontortjener 1967 146-47,
 171-72
- Elektrificering af sporveje 1964 138-
 41
- Eleverede kort, Geddes 1964 164-80
- Eliaskirkens krypt, spisesal i 1966
 160-61
- Eligius, St. 1965 9-15, 20

REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1964-67

- Elling, Christian, professor, dr. phil.
1966 14
- Enceintebataljonen 1964 128
- Enceinter 1964 90-135
- Engelbrecht, officer 1966 47
- Engelbrecht, Søren, justitsråd 1966
59
- Engelsk Olie-Hør Hegleri 1966 81-
140
- Engelsk tin 1965 46-92 1967 88-104
- Erhvervsarkæologer 1966 174
- Eriksen, slagteriarbejder 1965 154-76
1966 181-90
- Eriksen, Enghardt Julius Theodor,
slagteriarbejder 1965 154-76 1966
181-90
- Eriksen, Ida 1965 158
- Eriksen, Julie Marie 1965 158
- Eriksen, Svend Axel 1965 158
- Ermelundskanalen 1964 104-05
- Ernst, Christiane Sophie 1966 137
- Ernst, Frederica Louise, fabrikant,
negotiant 1966 81-140
- Ernst, Helene Sophie 1966 89-91
- Ernst, Johan Adolph, klædekræmmer
1966 84
- Ernst, Johan Bartram, politimester
1966 85, 88, 137
- Ernst, Johan Conrad, generalbygme-
ster, etatsråd 1966 83, 85-90
- Ernst, Magdalene, f. Foss 1966 86,
137
- Ernst, Margarethe Elisabeth, f.
Weinmann 1966 86, 110-11
- Ernstsen, Ernst, guldsmed 1965 11,
13
- Eschricht, D. F., fysiolog og zoolog
1965 129
- von Essen, Peter, Hamborg 1964 18
- von Essen, Steffen, 1964 48
- Estrup, ministeriet 1964 93-94, 132
- Estrup, H. F. J., historiker 1967
61-64, 67
- Estrup, J. B. S., politiker 1967 105
- Etnologiske Undersøgelser, National-
museets 1967 142
- Exner, Johan Julius, maler 1966 77
- Eylitz, Johan, muremester 1965 68
- Fabritius Tengnagel, Anna Elisabeth,
g. Iselin 1967 100, 104
- Fabritius Tengnagel, Rosalie, g.
Lindholm 1965 107
- Fade 1965 58, 75, 80-81
- Fadet, skib 1964 46
- Fajance 1965 184, 200 1966 165-75
- Fajancefabrik, Store Kongensgades
1965 200-01
- Faktorgade 1965 39-41
- Falkoneralleens Sporvejselskab 1964
140, 143, 146, 160, 162
- Falk-Sørensen, Mogens, fotograf 1964
172
- Farimagsgadelinien, sporvejslinie
1964 142, 144-46, 148, 152, 162
- Farum Kirke 1965 18-19
- Fattigvæsen, jfr. Konventhuset 1966
63
- Fedderson, Margrethe, f. Tersling
1965 103, 107
- Fedderson, Peter, renteskriver 1965
96
- Feiga, Gerhard, Amsterdam 1964
64-65
- Feiga, Johan, Amsterdam 1964
64-65
- Feilberg, C. A., læge 1965 159
- Felberedere 1964 191-200
- Felle 1965 19

REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1964-67

- Fenger, Carl Emil, borgmester 1965
141, 150 1967 105-41
- Fenger, Ida Louise, f. Plockross 1967
136
- Feveile, Frederik Christian, læge
1965 193
- Feveile, Johs., præst 1965 193
- Fincke, Johan 1964 40
- Fincke, Margrethe, g. m. Jørgen
Fuiren 1964 28, 65
- Fincke, Thomas, amtmand 1964 40-41
- Fisk 1964 14, 35, 37, 46, 64
- Fiskergade 1965 40-42
- Flakfort 1964 105, 119-25, 133
- Flindt, Ellen, g. von Obelitz 1965
193
- Fliser, italienske 1964 65
- Flæsk 1964 35
- Flådeleverancer 1964 12, 14, 31, 34-
35
- Folkekøkkener, Københavns Kommu-
nes 1966 155-64
- Foltmar, Kaj, bankrevisor 1966 81-
140
- Forchhammer, G., geolog og kemiker
1965 129
- Forchhammer, Johannes, rektor 1965
194
- Forliget 1894 1964 114
- Forme 1965 19, 58, 61-63, 73, 78,
80-81
- Forstæders Sporveisselskab, Kjøben-
havns 1964 139, 142, 153, 157
- Forsvarsforanstaltninger 1886-1962
1964 90-135
- Forsvarsindsamlingen af 1913 1964
114
- Forsvarskommission 1964 92
- Forter, Københavns 1964 90-135
- Fortun Fort 1964 104-05, 108-18
- Forum maritimum 1965 39-41
- Forum rusticum 1965 39-41
- Foss, Christen, magister 1966 86, 137
- Foss, Elsa Veronica Scavinia, g.
Judichær 1966 86
- Foss, Kirsten, f. From 1966 86
- Foss, Magdalene, g. Ernst 1966 86,
137
- Foss, Mathias, biskop 1966 135
- Foss, Niels, til Juellund, bogsamler,
præsident i underadmiralitetstretten
1966 86, 90-91
- Foss, Peder, professor 1966 86
- Fransois, Willem, guldsmed 1965
11, 13, 17
- Frederik III 1964 15, 29, 41
- Frederik VI 1966 64, 66, 72, 151
- Frederik VII 1965 111
- Frederik VIII 1964 92
- Frederikke Amalie, hertuginde af
Gottorp 1964 62
- Frederiks Plejehus 1966 52
- Frederiksberg Jernstøberi og Maskin-
fabrik 1964 149
- Frederiksberg Sporvejselskab 1964
139-40, 143, 147
- Frederiksberg Sporvejs- og Elektrici-
tets-Aktieselskab 1964 140
- Frederiksdal 1964 110-111
- Frederiksen, Heiden, bonde, Viger-
slev 1964 201
- Frelser Kirke, Vor 1966 20
- Frick, Mourids, købmand, medlem af
de 32 mænd 1964 48 1965 28
- Frieboc, F. C. C., general 1965 98
- Friederichsen, Friedrich, kandestøber
1967 95-96
- Friedrichsen, Vilh., arkitekt 1967
120-21
- Friis, Anne Kirstine, g. 1° m. Dide-

REGISTER TIL ARBØGERNE 1964-67

- rik Fuiren, 2° m. Cornelius Pedersen Lerche 1964 29
- Friis, Christian, felttøjmester 1965 33
- Friis, Henrik, borgmester 1964 29
- Friis, Johan, til Hesselager, rigskansler 1965 189
- Friis, Johan Frederik, kommitteret i Kommercekollegiet 1965 61
- Friis, Mogens, rentemester 1964 41, 45, 53, 56
- Friis, Niels, til Hesselager 1964 38, 62
- Friis, Otte, kancellijunker 1964 19
- Frijsenborg, gods 1964 53
- Friluftsbadet, Bellahøj 1965 191
- Friseddell (giftermålstilladelse) 1966 41, 51
- Friskyttten, opera 1966 149
- Fritter 1966 170
- From, Kirsten, g. Foss 1966 86
- Frost, Michael, kandestøbersvend 1965 81
- Frugtsaftfabrik, folkekøkkenernes 1966 161
- Frænckel, Emilie, g. Brandes 1965 128, 130
- Fuiren, Diderik, baron, godsejer 1964 29, 75
- Fuiren, Jacob, vinhandler 1964 83
- Fuiren, Jørgen, læge, botaniker 1964 28, 65
- Fuiren, Marie, g. m. Hans Svane 1964 28
- Fuiren, Søster, g. m. Cornelius Pedersen Lerche 1964 28
- Fuiren, Thomas, samler og legatstifter 1964 23
- Funck, Wilhelmine Rosine, f. Løffler 1966 146
- Furesø 1964 110-11
- Færger 1965 33
- Færøerne, forpagtning af 1964 13, 69
- Fæstningsartilleriregimentet 1964 102, 128, 133
- Fæstningsbyggerne 1964 94
- Fæstningsterrænet 1967 129-30
- Føvling, Tyrsting hrd. 1965 35
- Gabel, Christoffer, kgl. kammerskriver, statholder 1964 35, 40, 45, 50, 52, 61-75, 88
- Gabel, Frederik, diplomat, vicesatholder i Norge 1964 69
- Gabel, Margaretha, g. m. Johan Jæger 1964 68
- Galopbanen 1964 92, 110
- Gamles By, De 1966 157-59, 164
- Gammeltoft, J. C. J., borgmester 1967 107, 111
- Camrath, Helge, stud. mag. 1965 38-45
- Gandil, Antoinette, f. Olsen 1965 93-109
- Gandil, Friederich Christian, bogholder 1965 94-97, 99, 103, 106-07
- Gandil, Johan Peter, premierløjtnant 1965 96
- Gandil, Ludvig (Louis), toldkontrolør 1965 102, 106
- Gandil, Nicoline (Line) Frederike Christiane, f. Olsen 1965 94-97, 99, 101, 103
- Garderhøj Fort 1964 104-05, 108-18
- Garnisonskirkens Skole 1966 43
- Garnisonsskoler 1966 67
- Gasværk 1967 119
- Gedde, Christian, ingeniørkaptajn 1964 164-65

REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1964-67

- Geddes eleverede kort 1964 164-80
 Geddes Gård 1965 189
 Gemzøe, O., politibetjent 1966 183
 Gentofte Batteri 1964 104-05, 108-18
 Gentofte Sø 1964 110
 Gerhard af Næstved, kld. Handskemager 1964 181-82
 Gerhard, Johan Caspar, kaptajn 1966 59
 Gerner, Jens, bogholder 1966 105
 Gersdorff, Joachim, rigshofmester 1964 72 1965 33
 Gertruds gilde, Sankt, Flensborg 1964 182
 Ghemen, Gotfred af, bogtrykker 1965 25
 Gierlof, Christian, fabrikant 1966 169
 Gjensidige Hjelpeforening for kvindelige Haandarbejdere, Den 1965 144-46, 148
 Gjøe, Marcus, dansk envoyé i Nederlandene 1964 69
 Glad, Amund Paulus Carolius, politibetjent, fyrbøder 1965 98-99, 102
 Glad, Ane Cathrine, f. Becher 1965 98-99, 102-03
 Glad, Godske Paulus Theodor, kasserer 1965 108
 Gladsaxe Fort 1964 104-05, 108-18
 Glas 1965 202 1966 174
 Glasgalle 1965 76
 Glostruplejren 1964 129
 Gluck, C. W., komponist 1966 153
 Glud & Marstrand 1964 149
 Gomez, Gabriel, Hamborg 1964 61, 63, 69
 Gordon, John, fabrikmester 1966 113-15
 Gothersgade, præstegården i 1966 20
 Gravenhorst, Johan Adolph, plantør 1966 104-06, 108, 115-17, 129, 133
 Gravering 1965 14-15
 Gravlund, Thorkild, forfatter 1967 78
 Grevinden af Laurvigen, skib 1965 87
 Griffenfeld, Peder Schumacher, rigskansler 1964 39-40, 69
 Griis, Joachim, høvedsmand 1964 182
 Gripenklo, Magnus, Göteborg 1964 86
 Grothaus, Albrecht Gabriel, præst 1966, 42-43
 Grubbe, Eiler, rigskansler 1965 20
 Grubbe, Sidsel, g. m. Hans Hansen Osten 1964 30
 Grundlæggelse, Københavns 1967 27, 30, 40
 Grundtvig, Frideriche Severine, g. Balle 1965 106
 Grundtvig, Johanne Severine 1965 97
 Grundtvig, Nicolai Frederik Severin, præst og digter 1966 72 1967 33, 51-53, 59-61, 78
 Grundtvig, Nikoline Friederike Marie 1965 97
 Grundtvig, Otto, præst 1965 107
 Grundværdier 1689 1964 32-33
 Grut, Edmund Hansen, læge 1965 144
 Grynsmølle 1965 190
 Grønlands postvæsen 1965 184
 Grønlandske Handel 1966 57, 59
 Grønlandske Handels Plads 1965 201
 Guineiske Handels Societet 1966 105

REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1964-67

- Guineiske Handelselskab, Østersøiske og 1966 57, 59
 Guldsmede, Svendborgs 1964 182
 Guldsmedelaugget 1965 7-24
 Gullaschkanoner 1964 103
 Gullberg, Hjalmar, forfatter 1967 82
 Gullev Kirke, Hovbjerg hrd. 1965 35
 Gustmeyers enke, Bargum og, firma 1966 105
 Gyldenlæder 1964 65 1965 201
 Gyldenløve, Ulrik Christian, officer 1964 32, 49, 82 1965 33
 Gyldenløve, Ulrik Christian, søofficer 1966 25
 Gyldenløve, Ulrik Frederik, statholder i Norge 1964 41, 61
 Gyldenløvesgade 12 1965 146
 Gymnastikskole, Hærens 1966 75-76
 Güntelberg, Anna Kirstine, f. Judichær 1966 91
 Gædeken, C. G., professor, borgerrepræsentant 1967 127-28
 Göteborg, skib 1965 51
- Hacquard, Philip, kirurg 1964 34
 von Hagen, Lambrecht, maler 1964 63
 Hahn, Vincenz, overjægermester, gehejmeråd 1964 51
 Haldum, Sabro hrd. 1965 35
 Hall, C. C., politiker, jurist 1965 113
 Hammer, Nicolai, raderer 1965 183
 Hammerich, Martin, skolemand og forfatter 1967 140
 Hammerskæl 1965 76
 Hamp 1964 12 1966 112-14, 122
 Handelselskab, Det østersøiske og guineiske 1966 57
- Handskemagere 1964 181-200
 Handsker 1965 201 1966 172
 Hans, prins af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Glücksborg 1967 132
 »Hans Blasen i Pæretræct« 1965 187-88
 Hans Hospital, Sct. 1967 120, 127
 Hansen, Axel, billedhugger 1965 152
 Hansen, Bertel 1966 184, 186, 190
 Hansen, Bertel, rådmand og tolder i Nyborg 1964 26
 Hansen, Bertel Simon 1965 162-65
 Hansen, C. F., arkitekt 1965 188
 Hansen, C. F., krigsminister 1966 73
 Hansen, Christian, arkelimester 1965 33
 Hansen, Christoffer, borgmester 1964 13, 47
 Hansen, Else Marie, f. Olsen 1965 95, 104
 Hansen, Hans Jacob, søløjtnant 1965 107
 Hansen, Jørgen, guldsmed, oldermand 1965 10
 Hansen, Jørgen, renteskriver 1964 47, 85
 Hansen, Martin A., forfatter 1967 87
 Hansen, Matthis, tøjhusskriver 1965 33
 Hansen, Peder, købmand i Hamborg 1964 19, 82
 Hansen, Rasmus, kancelliråd 1966 59
 Hansen, Theophilus, arkitekt 1965 194
 Hansen, Victor 1965 189
 Harefod 1965 15
 Harmonibal 1965 96
 Harmonien 1965 107
 Harpiks 1965 76, 78

- Harrestrup Batteri 1964 98
 Harrestrup Å 1964 100, 104-05, 110
 Hartmann, August Wilhelm, kontor
 1966 69
 Hasebart, Anna, g. 1° m. Knud Lau-
 ridsen, 2° m. Peder Pedersen Ler-
 che 1964 31
 Hasebart, Jacob, læge 1964 31
 Hasebart, Wichmand, biskop 1964 24
 Hauch, Bertel, officer 1966 43
 Hauch, Carsten, forfatter, zoolog
 1965 123 1967 61
 van Haven, Lambert, bygmester 1966
 88
 Haversak, Willum 1965 21
 Havnebyggeri 1967 120
 Havning, Thomas, bygningsinspektør
 1965 183
 Haym, Johannes Jacob 1964 48
 Hedegaard, J. J., stabssergent 1964
 171
 Hegardt, Cornelius, købmand 1967
 102, 104
 Hegardt, Gustaf, købmand 1967 102,
 104
 Hegel, F. V., direktør 1965 116
 Heger, Stephen, stadskæmner 1965
 86
 Hegerfeld, Herman 1964 48
 Hegleri, Engelsk Olie-Hør 1966 81-
 140
 Heiberg, Johan Ludvig, forfatter
 1965 119 1966 146, 152
 Heiberg, Johanne Luise, f. Pätges,
 skuespillerinde 1965 118-27 1967
 141
 Heide, Axel, direktør i Privatbanken
 1964 141
 Heimann, J. W., kommerceråd, bor-
 gerrepræsentant 1967 123
 Heimdalsgade, folkekøkken i 1966
 156, 159-60
 Heine, Heinrich, digter 1966 154
 Heins, Albrecht, købmand 1964 34-
 35, 41
 Heldige List, Den, opera 1966 151
 Hellekande, Rasmus Jensen, køb-
 mand 1964 27
 Hellekande Lindberg, Else Sørensdat-
 ter, g. m. Anders Jacobsen 1966
 88
 Helmold, præst, kronikeskriver 1967
 18
 Helsingørsgades Sukkerhus 1965
 177-82
 Heltzen, E., embedsmand, politiker
 1965 122
 Hendriksen, F., xylograf 1964 166,
 169
 Henrichsen, Jep, forpagter, Aunsø-
 gård 1966 89
 Henriksen, Harald, kunstmaler 1965
 191
 Herforth, C. L. A., overrettsprokura-
 tor, borgerrepræsentant 1967 119,
 122-23, 130, 136
 Hermansen, Victor, museumsinspek-
 tør, mag. art. 1965 7, 16
 Hertz, Henrik, forfatter 1965 122
 Hesselberg, Laurids, medlem af de
 32 mænd 1965 28
 Hestesporvogne 1964 136-63
 Hillert, Martin, kandestøbersvend
 1965 67-68, 75, 77, 81
 Himmelev, feltbefæstning ved 1964
 130
 Hindenburg, A. L., højesteretsadvo-
 kat, dr. jur. 1967 142-73
 Hindenburg, Agnete 1967 155, 163-
 64, 166

REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1964-67

- Hindenburg, Astrid 1967 162, 167
 Hindenburg, Augusta 1967 163
 Hindenburg, Bertha 1967 152, 159
 Hindenburg, Holger 1967 162-64, 166
 Hindenburg, Johannes, stud. jur. 1967 151
 Hindenburg, Julie 1967 162, 167-68
 Hindenburg, Zelia N., se Andrup
 Hindsholm, Laurids Jacobsen, dr. theol., biskop 1965 35
 Hirschsprung, Harald, læge 1965 137
 Historiske Meddelelser om København, årbog 1965 116 1966 8
 Hjørring, Anders Matthiesen, præst i Vartov 1964 55
 Hoier, Andreas, embedsmand, læge, historiker, jurist 1967 34-35
 Holberg, Ludvig, forfatter 1965 84 1966 153 1967 34-41, 78
 Holcks Bastion 1966 63
 Hollandske pottéboder 1965 46
 Hollænder, Jep, bonde, Valby 1964 201
 Holm, H., urtekræmmer 1965 95
 Holmens Kanal matr. nr. 352/1689 1965 84-85
 Holmsted, Frederik, justitsråd, borgmester 1965 60 87
 Holst, hofmester 1966 88
 Holst, Christen Madsen, kandestøbersvend 1965 57, 64, 66, 78, 81
 Holst, H. P., forfatter 1965 122
 Holst, Johannes, lærer 1966 70
 Holst, Kort, mundkok 1964 34
 Holst, Mads, cigarfabrikant 1965 190
 von Holstein, Frederik, officer, hofmand, teaterchef 1966 145
 Holstein, Johan Ludvig, stiftsbefalingsmand, oversekretær 1966 30, 43
 Holsten, Ditlev, baron, kammerherre 1965 107
 Holsten, Hans, baron, kommandør 1965 107
 Holstenske regimenter 1966 73-74
 von Holten, Isbrandt, amtskriver på Kronborg 1964 62
 von Holten, Johan, snedker 1965 57, 64, 88
 Horneman, Christian, miniature- og pastelmaler 1966 134
 Horneman, Ole, toldinspektør, justitsråd 1966 134
 Horreum publicum 1965 40-42
 Horslev Kirke, Hovlbjerg hrd. 1965 35
 Howitz, Frantz, professor, dr. med., borgerrepræsentant 1967 124-26
 Huguenotter 1966 12-13
 Huitfeldt, Arild, Rigens kansler, historiker 1967 30-34, 36, 78
 Hulegaard, Peder, rentemester 1966 90
 Humle 1964 14, 46, 51, 64
 100 år sporveje i Kbh., udstilling 1965 184
 Husarkasernen på Toldbodvej 1966 63
 Husum Kaserne 1964 102, 128
 Husum Mølle 1964 98
 Husumenceinten 1964 96-108, 110, 128
 Hvalfangst 1964 47
 Hviderne, sjællandsk stormandslæggt 1967 28-29, 53-54, 62, 71, 79
 Hvidkobber 1965 76
 Hvidt, A. N., fabrikant 1964 90-135
 Hvidøre Batteri 1964 104-05, 119-25

REGISTER TIL ARBØGERNE 1964-67

- Hviid, Matthias, præst 1966 42
 Hvissinge Batteri 1964 97
 Hæderspris 1967, Københavns kom-
 munes 1967 81
 Hærens Gymnastikskole 1966 75-76
 Hærleverancer 1964 18
 Häusser, E. D., arkitekt 1966 166
 Høedt, F. L., skuespiller 1965 118-
 19
 Højer, Andreas, embedsmand, læge,
 historiker, jurist 1967 34-35
 Højre 1964 94
 Hør Hegleri, Engelsk Olie- 1966
 81-140
 Hørmanufaktur 1966 33, 45, 57-59,
 81-140
 Hörner, Johan, maler 1966 178
 Høyen, N. L., kunsthistoriker 1965
 113, 116
 Høyer, Johan, mundskænk 1964 34
 Haandarbejdere, kvindelige, Den
 gjensidige Hjælpeforening for
 1965 144-46, 148
- Ibsen, Henrik, forfatter 1965 123-24
 Ibsen, Rasmus, Herlev 1964 204
 Indbyggertal, Københavns 1660-1680
 1964 78
 Indbyggertal, Københavns 1860-1901
 1964 136
 Indbyrdes undervisningsmetode 1966
 66-67
 Indguss 1965 19
 Industriudstillingen 1888 1964 148
 Industriudstillingsbygningen 1852
 1965 185-86
 Indvandrere 1965 161, 178
 Ingemann, B. S., forfatter 1967 53-
 60, 78
- Ingvorsen, Martin Christian, lærer
 1966 35
 Irgens, Joachim, købmand 1964 50,
 65-66, 75
 Iselin, Anna Elisabeth, f. Fabritius
 Tengnagel 1967 100, 104
 Iserberg, Herman, købmand 1964 14,
 34, 46, 80
 Islandshandel 1964 12-13, 15, 21,
 41, 46, 50, 73-74
 Islandske Kompagni 1964 13, 46, 50
 Istedgadelinien, sporvejslinie 1964
 142, 144, 156, 162
 Itzen, Albrecht, købmand 1964 50,
 73-74
 Iversen, Knud, byfoged i Køge 1964
 15
- Jacob Remesnyere 1964 190
 Jacobi, Alexander, pædagog 1966
 70-71
 Jacobi, C. F., embedsmand, forfatter
 1967 43-45
 Jacobsen, Anders, borgmester 1966
 86, 88, 111
 Jacobsen, J. C., brygger 1967 111
 Jacobsen, Karen, frue 1965 191
 Jacobsen, Knud, borgmester i Odense
 1964 21-26
 Jacobsen, Laurids, se Hindsholm
 Jacobsen, Margrethe Elisabeth, f.
 Weinmann 1966 86, 110-11
 Jacobæus, Holger, læge 1967 35
 Jagtvejens Skole 1965 155
 Jansen, F. J. Billeskov, professor, dr.
 phil. 1965 193
 Jansen, Sivert, skipper 1964 69
 Jardin, Nicolas-Henri, arkitekt 1966
 179

REGISTER TIL ARBØGERNE 1964-67

- Jensen, Hans, bonde, Kalthuset 1964
202
- Jensen, Herman, maler 1965 191
- Jensen, Jørgen, guldsmed 1965 11,
13
- Jensen, Peder, rådmænd i Holbæk
1964 47
- Jensen, Rasmus, Herlev 1964 202,
204
- Jensen, Sigurd, stadsarkivar, dr. phil.
1964 173 1966 7-11 1967 105-41
- Jensen, Thorvald Vilhelm, arbejds-
mand 1966 182
- Jepsen, Hans, guldsmed 1965 11, 13
- Jernbanevæsen 1967 106
- Jersin, Jens Dinesen, biskop 1967 34
- Jessen, Laurits, rådmænd 1966 157
- Jetsmark, Jens konferensråd 1965
142
- Johansen, Hans, rådmænd 1964 62,
73
- Johansen, Rudolph Heinrich, sten-
hugger 1965 162-64 1966 184,
186, 190
- Jomfru Tidsfordriv 1967 167
- Jonstrup Mølle, Værløse s., Smørum
hrd. 1965 35
- Jordfund 1965 184-85, 199-202
- Jordt, Jens, sølvpop 1964 34
- Judichær, Anna Kirstine, g. Gün-
telberg 1966 91
- Judichær, Elsa Veronica Scavinia, f.
Foss 1966 86
- Judichær, Ole, admiral 1966 86
- Juel, Jens, til Juellinge, statsmand
1964 40-41
- Juel, Niels, søofficer 1964 41
- de Junge, Severin, etatsråd, depute-
ret i Landetatens Generalkommis-
sariat 1966 28, 43
- Jyske Lov 1965 25-37
- Jæger, Herman, sæbefabrikant 1964
51-52, 67-69, 87
- Jæger, Johan, slotsfoged 1964 68-69
- Jægerbruden, opera 1966 149, 151
- Jægersborg kaserne 1964 129
- Jönsch, Johan Christian, signetstik-
ker, fabrikant 1965 52-89 1967 90-
92
- Jørgen, prins 1964 41, 64
- Jørgensen, værtshusholder 1965 176
- Jørgensen, A. D., historiker, rigsar-
kivar 1967 65, 69-70
- Jørgensen, Andreas, arkivar, cand.
mag. 1965 176
- Jørgensen, Ellen, historiker 1967 65
- Jørgensen, Frank, arkivar, cand.
mag. 1965 110-17
- Jørgensen, Hans, borgmester i Bo-
gense 1964 19-24, 80-81
- Jørgensen, Helgo, maler 1965 184
- Jørgensen, Johan, arkivar, dr. phil.
1964 7-89
- Jørgensen, Laurits, Nyborg 1964 19
- Kaffekander 1965 75
- Kags Å 1964 104-05
- Kagsmosen 1964 110
- Kakler 1965 184 1966 173
- Kall, Abraham, historiker 1967 49
- Kam 1965 199, 201
- Kandestøberlauget 1965 46-92 1967
90-104
- Kanoner 1964 7, 34, 90-135
- Kapel, Holger, billedhugger 1965
7, 10
- Kapitulation, hvervede soldaters
1966 22, 46

REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1964-67

- Karantænehospital 1967 126-27
 Karen Kjærs Skole 1964 162
 Karet 1964 65
 Karker, Allan, amanuensis, cand. mag. 1967 26
 Karlshamns guldsmede 1965 22
 Karlskronas guldsmede 1965 22
 Karrosseskat 1964 43
 Kaserne på Christianshavn, Bådsmandsstræde/Strandgade 1966 61, 63
 Kasernes skoler, Københavns Garnisons 1966 67
 Kastellet 1964 90, 118, 129 1966 62-63
 Kastelskirkens Skole 1966 43
 Kastrop Fort 1964 104-05, 109, 119-25
 Kaufmann, Hagbart, arbejdsmand 1965 163-64, 167 1966 184, 186, 190
 Kaufmann, Harald 1965 163
 Kayser, C. J. H., læge og politiker 1967 140
 Kayser, Harald, tømrermester, politiker 1967 114-15
 Keiflerske styrehjul 1964 140
 Kettel, Lorentz, Amsterdam 1964 68
 Kettels, Nicolai, købmand 1966 112, 115
 Kierkegaard, P. C., biskop 1965 194
 Kierkegaard, Poul 1965 194
 Kierkegaard, Søren, filosof 1965 183, 193-94 1967 111
 Kirkeretten 1967 31
 Kiær, C. A., borgmester og byfoged i Ribe 1967 108
 Københavns Sporvei-Selskab 1964 136, 141, 148, 156-57, 161-62 1965 147-48
 Københavns Diplomatarium 1966 8
 Københavns Forstæders Sporveisselskab 1964 139, 142, 153, 157
 Københavns Omnibuskompagni 1964 140-41
 Københavns Skytteforenings Rekyllkorps 1964 102
 Københavnske Sporveje, A/S De 1964 141
 Kjøbmagergades Omnibus-Selskab 1964 140
 »Klang« 1965 77-78
 Klauman, Magdalene, g.m. Henrik Friis 1964 29
 Klaumand, Peter, bryghusforvalter 1964 52
 Klaumann, Martinus Christian, kaptajløjtnant 1965 96
 Klausdatter, Margrete, g. m. borgmester Peder Pedersen 1964 15
 Klein, Hans Pedersen, rådmand 1964 52
 Klein, Hans Pedersen, hans enke Magdalene 1964 52
 Klingenberg, Magdalene, g. m. Albrecht Heins 1964 34
 von Klingenberg, Poul, generalpostmester 1964 10, 34-36, 40-41, 66, 75
 Klosias, Andreas, kandestøber 1965 81, 84-89 1967 90-93, 95-99
 Klosias, Margrethe Kirstine, f. Achen 1965 89 1967 90-103
 Klosias, Marie Cathrine, g. Reiss 1967 103
 Klosterhaven, Præstø 1964 51
 Klæde 1964 80
 Klædedragt 1964 181-200
 Klædeoplag, Det militære 1966 76
 Klöcker, Herman Lengerken, købmand, rådmand 1966 40-41, 45

REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1964-67

- Knippelsbro 1964 151
 Knivskæfter 1965 201
 Knudsdatter, Sidsel, g. 1° m. Mads
 Lerche, 2° m. Peder Nielsen 1964
 24-27
 Knudsen, H. A. V., borgmester 1965
 147 1967 110, 124-26
 Knudsen, Peter, borgmester 1965 151
 Knytlingasaga 1967 21-22, 54, 77
 Kobber 1965 51, 64-66, 78
 Koch, Hal, professor, dr. theol. 1967
 65, 74-77
 Koch, Hans 1965 189
 Koefoed, A., stationsforstander 1965
 190
 Kofoed & Hauberg 1964 149
 Kohl, Johan, Køge 1964 19
 Koleraen, Lægeforeningen mod 1967
 108
 Koleraepidemi 1853 1965 140
 Kommercekollegiet 1965 46-92
 Kommunale lån 1967 117-23
 Kommunehospitalet 1967 108-10, 113,
 124
 Konduktøruniformer 1964 140
 Kongeloven 1964 76-77
 Kongelunds Batteri 1964 95, 104-05,
 119-26, 133
 Kongens Bådsmangsgade 1965 40-42
 Kongens Livjægerkorps 1964 102
 Kongens Nytorv 1964 147
 Konow, Marie 1965 192
 Konow, Wollert, norsk statsminister
 1965 192
 Konventhuset 1966 30-31, 33-34, 48
 Kopper, ostindiske 1966 174
 Kordirigentforeningen 1965 184
 Korn 1964 14, 35, 46, 64
 Kornbech, Johan, murermester 1965
 142
 Kornhus 1965 40-42
 Kornhusgade 1965 40-42
 Korsgadelinien, sporvejslinie 1964
 141, 144-47, 158, 162
 Kortrestauring 1964 164-80
 Korups Have 1965 192
 Krabbe, Iver, til Jordbjerg, statholder
 i Norge 1964 204
 Krabbe, Niels, land- og generalkrigs-
 kommissær 1965 33
 Krag, Erik, oversekretær i Danske
 Kancelli 1964 15, 41
 Krag, Niels, til Egeskov 1966 82
 Kragh, oberst 1966 116, 122-23
 Kramp, J. Lasenius, snedkermester
 1966 177
 Kranold, R. H. C., embedsmand 1965
 122
 Krantz, Albert, historiker 1967 36
 Kratz 1965 73
 Kridtpiber 1965 201
 Krieger, A. F., jurist, politiker 1965
 119-20 1967 105-07, 113, 116,
 119, 132-33
 Krigshospitalet 1966 31, 33-34, 40,
 44, 48-50, 63
 Kriminalmuseet 1965 183
 Kristensen, Eske, bygningsinspektør
 1965 183
 Kristianstads guldsmede 1965 22
 Krog, Hans Georg, guvernør 1966 130
 Kronprinsens Regiment 1966 51, 60
 Kronprinsessegades Kaserne 1966 63,
 68
 Krontin 1965 46-92
 Krudt, se ammunition
 Kruse, Vibeke 1964 49
 Krügers skrå- og tobaksfabrik 1965
 164
 Krystalgade 5 1965 67-68, 88

- Kræmmerlaug 1964 49
 Krøll, Jacob, røgeriejer 1965 195
 Kuhlau, Frederik, komponist 1966
 148-49
 Kultorvet 1965 189
 Kurantbanken 1964 44
 Kvindekanoner 1964 117
 Kvægtorvet 1967 120, 128, 131, 133,
 135
 Kystartilleriregimentet 1964 124
 Kystbanen 1964 157
 København – en by i forvandling, film
 1965 184
 København, skib 1964 31
 Københavns Drengekor 1965 184
 Københavns Garnisons Kaserneskoler
 1966 67
 Københavns grundlæggelse 1967 27,
 30, 40
 Københavns kommunes hæderspris
 1967 1967 81
 Københavns len 1964 14
 Københavns lens bønder 1964 57
 Københavns Sygehjem 1965 141, 144
 Købke, Christen, maler 1966 180
 Købmandslaug 1964 49
 Kødtafst 1964 39
 Kølln, O., kommunaldirektør 1966
 155-64
 Könemann, Herman Henrik, råd-
 mand, borgmester 1965 52-53 1966
 40, 45
 von Körbitz, Johan Christoph, rigs-
 marskal 1964 75
 Kaal, Peter 1964 182
 Kaas, Erik, til Restrup og Bremers-
 vold 1964 16, 18
 Kaas, Jørgen, til Gudumlund og Støv-
 ringgård 1964 23
 Kaas, Niels, kansler 1965 25
 la Chrèche, børneasyl i Paris 1965
 135
 la Croix, Frederik, maler 1966 88
 Ladegården 1966 29, 33-40, 44, 48-53
 Ladegårdsmarken 1964 201-07
 L'Eglise de l'Éternel, reformert kirke
 1966 18
 Lak 1965 52, 78
 Lambrecht, Hans, Hamborg 1964 66
 Lammekød 1964 14
 Langager, E., tandlæge 1965 25-37
 Lange, Julius, kunsthistoriker 1965
 146
 Lange, Peder Nielsen, hjulmand 1965
 68
 Langebro 1965 190
 Larsen, Erich, oldermand for hand-
 skemagerne 1964 195
 Larsen, Ferdinand, tobaksspinder
 1965 164
 Larsen, Henning Valeur, bibliotekar,
 cand. mag. 1965 118-27
 Larsen, Johanne, tjenestepige 1967
 164
 Larsen, Julius, direktør i Privatbanken
 1964 141
 Larsen, Marie, tjenestepige 1967 164
 Larsen Stevns, Niels, maler 1967 81
 Lasègue, Ernest Charles, professor
 1965 133
 Lassen, G. F., bibliotekssekretær 1965
 110-17
 Lassen, Jens, landsdommer, godsejer
 1964 10, 23, 47, 62, 81
 Lassen, Niels, forvalter på Dalum
 Kloster 1964 23
 Lassen, Peder, licentiat 1964 75
 Laugsbøsser 1965 7-24
 Laugskommissionen 1730 1965 46

REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1964-67

- Lauridsen, Anders, skomager, kro-
mand, Husum 1964 202, 204-05
- Lauridsen, Carsten, guldsmed, older-
mand 1965 10
- Lauridsen, Jens, godsejer 1964 50-51,
53
- Lauridsen, Knud, købmand 1964 31
- Lauridsen, Niels, bonde, Langvads-
dam 1964 202
- Lauridsen, Ole, bonde, Valby 1964
201
- Lauring, Palle, forfatter 1967 68,
79-82
- Lauritsen, Hans 1964 43
- Lauritsen, Severin, Sparresholm 1964
48, 50-52
- le Coffre, Bénéoit, maler 1966 88
- Legetøj 1966 172
- Lehmann, Heinrich, læge 1965 138
- Lehmann, Johannes, dr. phil. 1965
128-53
- Lehmann, Orla, politiker 1965 138,
140
- Lejevåninger 1964 48, 67
- Lekkende, gods 1964 50, 56
- Lem, Knud, rådmænd i Bergen 1964
42
- Lente, Theodor, kansler 1964 48,
72, 74
- Leonora Christina, grevinde 1964 70,
88
- Lerche, Anna Pedersdatter, g. 1° m.
Bertel Hansen, 2° m. Jacob An-
dersen Scheffer 1964 26
- Lerche, Christian, generalløjtnant
1965 67-68, 83
- Lerche, Christian, officer, godsejer
1966 43, 90
- Lerche, Cornelius Pedersen, diplomat,
stiftamtmand 1964 26-31, 34, 40,
82
- Lerche, Jacob Madsen, rådmænd og
tolder i Nyborg 1964 27
- Lerche, Johanne Madsdatter, g. m.
Hans Jensen Drucken 1964 27
- Lerche, Knud, provst 1964 25-26
- Lerche, Mads, borgmester i Nyborg
1964 24
- Lerche, Mads Pedersen, præst 1964
26, 40
- Lerche, Peder Pedersen, købmand,
godsejer 1964 16, 19-22, 26-27,
30-43, 46
- Lerche, Vincents Pedersen, overcere-
monimester 1964 39
- Lertøj 1966 172
- Lesley, Ludvig, oberst 1964 47
- Lihme, Johan Christian, oldermænd
for brændevinsbrænderlauget 1967
100-01, 104
- Lille Bellahøj 1965 191
- Lillienschiold, Hans, amtsforvalter i
Bergen 1964 80
- de Lima, Duarte, købmand, Spanien
1964 30, 82
- Lind, Anna Dorthea, f. Nielsdatter
1965 106
- Lind, Anne Kirstine, g. Mygind 1965
93-109
- Lind, Peter, lejetjener 1965 106
- Lindberg, renteskriver 1966 88
- Lindberg, Adam Levin, bogholder
ved Feltkommissariatet 1966 88
- Lindberg, Else Sørensdatter Hellekan-
de, g. m. Anders Jacobsen 1966 88
- Lindholm, Elisabeth, g. Brechwoldt
1965 99
- Lindholm, Hans, kontreadmiral 1965
95

REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1964-67

- Lindholm, Rosalie, f. Fabritius Teng-
nagel 1965 107
- Linie 1, sporvejslinie 1964 139
- Linvald, Axel Steffensen, rigsarkivar,
dr. phil. 1965 194 1966 7-11
- Linvald, Steffen*, museumsinspektør
1965 183-98 1966 177-80
- Livgarden 1964 129 1966 63
- Livjægerkorps, Kongens 1964 102
- Livregiment, danske 1966 51
- Livregiment, norske 1966 51
- Loidt, Aegidius 1965 18
- Loumand, Christen Jensen, Frede-
riksstad 1964 41
- Loye, St. 1965 9-15, 20
- Ludzinsky, Hans Michelsen, kande-
støber, oldermand 1965 54, 58
- Lulu, opera 1966 149
- Lumbye, Hans Christian, komponist,
dirigent 1966 77
- Lund, Søren, maler 1965 190
- Lundberg, Erik, oldermand for kande-
støberlauget 1967 88-89, 95-103
- Lunding, Ib, arkitekt 1965 183
- Lunds fabrikker, Carl 1964 149
- Luxdorph, B. W., embedsmand, for-
fatter 1966 95
- Lübecks kandestøbere 1965 81, 89
- Lycke, Carl, jurist 1966 134
- Lykke, Christence, til Overgård og
Rodslet 1964 66
- Lykke, Kai, oberst, lensmand 1964
74
- Lynetten 1964 104-05, 119-25
- Lyngby enge 1964 92, 110
- Lyngby Fort 1964 104-05, 108-18
- Lyngby Sø 1964 110
- Lynæs Fort 1964 130
- Lyrskovgade, spisesal i 1966 161,
163-64
- Lysearme 1965 75
- Lysstager 1965 75
- Lægeforeningen mod Koleraen 1967
108
- Lægekorpset 1964 129
- Lærredsmannufaktur 1966 33-46, 57-
59
- Løffler, Vilhelmine Rosine, g. Funck
1966 146
- Løven, omnibus 1964 158
- Løvenørn, Poul Vendelbo, officer,
statsmand, overkrigssekretær 1966
28, 42-43
- Lån, kommunale 1967 117-23
- Lånekasse 1965 146
- Madsen, W. H. O., krigsminister 1964
103
- Magazin for Københavns Topogra-
phie og Historie 1965 114, 116
- Magistraten 1965 46-92
- Magnesson, Joon 1964 182
- Malling, Ove, historiker og gehejme-
statsminister 1967 46-47
- Malmsten, Pehr Henrik, læge 1965
142
- Malt 1964 14, 19
- van Mander, Karel, maler 1965 25
- Mangods 1965 46-92
- Manthey, Johan Daniel Timotheus,
censor, økonomidirektør ved Det
kgl. Teater 1965 190
- Manufaktur 1966 33-46, 57-59
- Marbeau, Jean 1965 135
- Marckmann, Julie Frederikke Doro-
thea, f. Olsen 1965 97
- Marckmann, Jørgen Vilhelm, sogne-
præst 1965 107

REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1964-67

- Marionetteater 1965 184
 Markdanner, Henrik, til Rønninge Søgård 1964 81
 Markussen, Peder, hallandsk karl fra Grimeton ved Varberg 1964 203-06
 Marselis, brødrene 1964 75
 Marselis, Gabriel, købmand, resident i Amsterdam 1964 36, 63-64, 80
 Marselis, L., se Berns, A. B. & L. Marselis
 Marselis, Selio, købmand, norsk post-direktør og oberbergamtsråd 1964 66
 Marstrand, Wilhelm, maler 1967 113
 Maskinister, De frivillige 1964 102
 Masnedø Fort 1964 130
 Matthiesen, Albertus, arkitekt 1964 56
 Matthiesen, Jørgen, købmand 1964 49
 Mauritsen, Jacob, guldsmed 1965 11, 13, 17
 Mechlenburg, Hans 1964 16
 Mechlenburg, Ingeborg Margrethe, g.m. Frans Müller 1964 16
 Mel 1964 14
 Melchior, Moses, grosserer 1967 118-19
 Meldahl, F., arkitekt, borgerrepræsentant 1967 110, 113, 123-27, 132, 136, 139
 Mellemført 1964 104-05, 119-25
 Melving, Anders, Helsingør 1964 47-48
 Metalindustri 1965 46-92 1967 88-104
 Meyer Moses & Moses Nathan, firma 1965 66
 Meyer, Gert, købmand 1964 40
 Meyer, Herman, krigssekretær 1964 75
 Middelgrunds Fort 1964 95, 104-05, 119-25, 133
 Mikkelsen, Bartholomæus 1964 20
 Mikkelsen, Morten, rådmand 1964 62
 Milan, Gabriel, Amsterdam 1964 64, 69-70
 Militære Børneskoler 1966 22-80
 Militære Højskole, Den 1966 73
 Militære Klædeoplag, Det 1966 76
 Militærpolitiet 1964 129
 Mohr, Johannes, maler 1965 189
 Molbech, C., bibliotekssekretær, historiker 1965 110
 Monrad, D. G., politiker, biskop 1965 116
 Mortensen, Peder, borgmester i Nakskov 1964 26-27
 Mosede Batteri 1964 119-25, 130
 Moses, Meyer & Moscs Nathan, firma 1965 66
 Motzfeld, Peter, købmand 1965 31
 Motzfeld, Peter, rådmand 1964 41
 Mozart, W. A., komponist 1966 149
 Muhle, Claus Pedersen, præst 1964 207
 Mule, Esbern, stormand 1967 7
 Munk, Kirsten, Chr. IV's hustru 1964 19
 Munthe, Bredo, højesteretsprokurator 1966 84
 Musik Festival, Den danske Ballet- og 1965 184
 Musikinstrumenter 1965 201
 Musketter 1964 7
 Mygind, Ane, f. Tranum 1965 106
 Mygind, Anne Kirstine, f. Lind 1965 93-109
 Mygind, Hans 1965 106

REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1964-67

- Mygind, Kaj, prokurist 1965 106
 Mygind, Niels Christian, toldfunktionær 1965 93-109
 Müller, Frans 1964 16
 Müller, Frederik, bygmester 1966 14, 16, 20
 Müller, Hans, handelsmand 1964 8
 Müller, Henrik, rentemester 1964 10, 13, 16, 27, 40, 45, 56, 62, 66, 74, 1965 186
 Müller, Nicolai, bygmester 1966 14, 16, 20
 Mælkekander 1965 75
 Møbelbetræk 1965 201
 Mojnichen, Christian, hofmester 1966 88
 Mollegade, folkekøkken i 1966 157-61, 64
 Møllen, ejendom 1966 93
 Møller på Østervold 1965 189
 Møller, Anna 1966 48
 Møller, Hanna 1966 48
 Møller, Hanna, plejemoder 1966 47-48
 Møller, Maria 1966 48
 Møller, Valdemar, viceskoleinspektør 1964 201-07
 Möllerin, Anna, plejemoder 1966 39
 Mølleåen 1964 104-05, 110
 Møn, batterier på 1964 130
 Mont 1964 61
- Nachtegall, Franz, gymnastikinspektør, generalkrigskommissær 1966 70
 Nansen, Dorthe, g. 1° m. Find Nielsen Trelund, 2° m. Peder Pedersen Lerche 1964 31, 46
 Nansen, Hans, borgmester 1964 14, 21, 31, 35, 39, 46-47, 63, 85
 Nansen, Hans Hansen, præsident 1964 10, 13, 16, 40, 75
 Nansen, Mikkel 1964 63
 Napolcon, omnibus 1964 158
 Nathan, Moses & Meyer Moses, firma 1965 66
 Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser 1967 142
 Navale negociatorum bursalium 1965 40-42
 Navale regis 1965 39-41
 Navalia civium 1965 40-42
 Navalia piscatorum 1965 40-42
 Nedre Bürggade 1965 40-42
 Nedrivninger 1965 184
 de Neergaard, Jacob, major 1965 108
 de Neergaard, Sophie Magdalene, f. Dinesen 1965 108
 NESA 1964 137
 Netteldug 1965 94
 Nielsdatter, Anna Dorthea, g. Lind 1965 106
 Nielsen, Anders, skriver på Kbh.s Slot 1964 14
 Nielsen, Find, se Trelund, Find Nielsen
 Nielsen, Hans, bonde, Valby 1964 201
 Nielsen, Iver, bonde, Valby Bjerg 1964 202-03
 Nielsen, Jesper, Århus 1964 36
 Nielsen, Laurits 1964 19
 Nielsen, Laurits, borgmester i Præstø 1964 51
 Nielsen, Mogens, kopist 1966 134
 Nielsen, Oluf, rådstuearkivar, dr. phil. 1966 7

REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1964-67

- Nielsen, Peder, borgmester i Nyborg 1964 24-26
- Nielsen, Thomas, politiker 1967 105
- Nielsen, Verner, Frederiksstad 1964 41
- Nigels to Sore, forfatter 1967 33
- Nikkel 1965 51
- Nimdrup, Tyrsting hrd. 1965 35
- Nordre Frihavnsgade, spisesal i 1966 161, 164
- Nordre Militaire Skole 1966 45, 60-61
- Nordsjællands Elektricitets og Sporvejs Aktieselskab 1964 137
- Nordvestvej 32 1965 154-76
- Norrie, Gordon, major 1966 22-80
- Numsen, Mathias, generalmajor 1966 27
- Numsen, Michael, feltmarskal 1966 82-84
- Ny Carlsbergfondets jubilæumsudstilling 1952 1965 7
- Ny Kalkbrænderi Batteri 1964 119-25
- Ny København 1965 177
- Nyboder 1965 42
- Nyrop, Camillus, industrihistoriker 1965 10
- Nysø, gods 1964 50
- Nysølv 1965 51
- Nytorv 1965 188
- Nødkøkkener 1966 163
- Nøglebøsse 1965 201
- Nørre Åsum-sten, Gårds hrd., Skåne 1967 7
- Nørrebroes Sporvejselskab 1964 139, 142, 148, 150, 156-57
- Nørrebrolinien, sporvejslinie 1964 144-46, 150
- Nørregadelinien, sporvejslinie 1964 141-45, 153, 157
- von Obelitz, Ellen, f. Flindt 1965 193
- von Obelitz, Frederik, justitssekretær i Højesteret 1965 193
- von Obelitz, Louise Elisabeth Augusta 1965 193
- Oberlandske Kandestøbersammenslutning 1965 81 1967 97, 99
- Oberlandske kandestøbersvende 1965 89
- Odenses guldsmede 1965 12, 20
- Olafsen, Villads, remsnider 1964 187
- Oldenburg, skib 1964 31
- Oldenburg, Frederik, deputeret i Generaltoldkammeret og Kommercekollegiet 1965 94, 100-05
- Olie-Hør Hegleri, Engelsk 1966 81-140
- Oliemølle 1964 51, 68
- Olrik, Hans, historiker 1967 65-66, 68, 76
- Olrik, Jørgen, museumsmand, historiker 1967 26, 78
- Olsen, Albert, historiker 1964 76
- Olsen, Antoinette, g. Gandil 1965 93-109
- Olsen, Cathrine 1965 95-97, 99, 103
- Olsen, Elisabeth Dorothea, f. Balle 1965 93-109
- Olsen, Else Marie, g. 1° Hansen, 2° Castenschiold 1965 95, 104
- Olsen, Gottsche Hans, notarius publicus 1965 93-109
- Olsen, Julie Frederikke Dorothea, g. Marckmann 1965 97
- Olsen, Nicoline (Line) Frederike

REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1964-67

- Christiane, g. Gandil 1965 94-97,
99, 101, 103
- Olsen, P. Blicher, diplomat 1965 95
- Olsen, P. C., sadelmagermester 1967
112
- Olsen, Regine, g. Schlegel 1967 111
- Olufsen, Niels, slagter 1964 34, 63
- Omnibusser 1964 136-63
- Opera 1966 141-54
- Operment 1965 76
- Opfostringshus, Krigshospitalets 1966
49
- Opfostringshuset 1966 57
- Orangeriet på Rosenborg 1966 63
- Ordrupkrat Batterierne 1964 104-05,
108-18
- Oscar I, konge af Sverige 1965 101-
02
- Osten, Hans Hansen, amtmand 1964
8, 30-31, 74
- Ostindiske Kompagni 1964 12, 39-40,
45
- Ostindiske kopper 1966 174
- Otte, Augustinus, medlem af de 32
mænd 1965 28
- Otte, Johan Nicolaj, kancelliråd 1966
59
- Overordentlige Kommission, Den
1966 155-56
- Oversvømmelse som militær forsvars-
foranstaltning 1964 100, 104-05,
110-11
- Paktong 1965 51
- Paludan, Hother, arkitekt, palæfor-
valter 1965 194
- Paludan-Müller, Caspar, historiker
1967 64-65, 69
- Paradislejren 1964 102, 128
- Parkkoncerter 1965 184
- Parkteatret 1965 184
- Parsberg, Anne 1965 18
- Parsberg, Christoffer, greve, gehejm-
råd 1964 38
- Parsberg, Enevold, gehejmeråd 1964
75
- Parsberg, Ingeborg, g.m. Niels Friis
til Hesselager 1964 38
- Parykker 1965 201 1966 172
- Patriciat, Københavns 1964 7-89
- Pedersdatter, Anna, g.m. kræmmer
Carl Rosenmejer 1964 15
- Pedersdatter, Elisabeth, g.m. Hans
Nansen d. y. 1964 16
- Pedersdatter, Else, g.m. professor Ras-
mus Brochmand 1964 15
- Pedersdatter, Mette g.m. provst Niels
Randulf 1964 15
- Pedersdatter, Sofie, g.m. Peder Pe-
dersen Lerche 1964 16, 31
- Pedersen, Christiern, historieskriver
1967 24-25, 78
- Pedersen, Morten, abbed, præst og
forfatter 1967 24, 29-30
- Pedersen, Peder, borgmester 1964
13-17, 20, 31-36, 46-47, 80, 82
- Pelsnere 1964 181-200
- Pelsværk 1964 181-200
- Pelt, familien 1966 178
- Pelt, handelshus i Amsterdam 1964
12, 15
- Pelt, Aernout, Amsterdam 1964 12
- Pensionærer, feltherrer 1966 22
- Pentz, Gottfred, general 1966 58
- von Pentz, Jochum Fr. 1964 72
- Persen, Hans, guldsmed 1965 13, 16
- Pesthuset 1966 33
- Petersdal, Udenbys Klædebo Kv.
matr. nr. 23 1965 103

REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1964-67

- Petersen, madam 1966 182
 Petersen, Anton, fuldmægtig 1965 116
 Petersen, Carl, professor 1965 189
 Petersen, Emilie Jensine 1965 165
 1966 182
 Petersen, Eugen, politidirektør 1965
 172
 Petersen, Henry, arkæolog 1965 12
 Petersen, J. Oluf, kontorchef 1965
 195
 Petersen, Jacob, kgl. kammertjener,
 senere rigsbaron 1964 8, 74
 Petersen, Nis, forfatter 1967 78
 Petersen, Severin, landfoged 1964 69
 Pettenkofer, Max, hygiejniker 1964
 178
 Pflueg, Christian Carl, arkitekt, offi-
 cer 1966 53, 56-59
 Philipsen, Jørgen 1964 40
 Pibehylster 1966 172
 Piber 1965 201
 Piker 1964 7
 Pilo, C. G., maler 1966 179
 Pitzerstikker 1965 52, 79
 Plakater 1965 194
 Plockross, Ida Louise, g. Fenger 1967
 136
 Poggenberg, Fr., tolder 1964 41
 Pogwisch, Henning, amtmand, asses-
 sor i højesteret 1964 18
 Pogwisch, Otto, generalkrigskommis-
 sær, gehejmeråd 1964 18, 38
 Pohlmann, tjener 1965 98
 Politi 1965 154-76, 183
 Pontoppidan, Erik, biskop, historisk
 forfatter 1967 41-42
 Porcelæn 1965 51, 184, 201 1966
 165-75
 Portugalsgade, spisesal i 1966 161,
 164
 Postkonventionsforhandlingerne i
 Bern 1873 1967 111
 Postvæsen 1967 106
 Postvæsen, Grønlands 1965 184
 Potageskeer 1965 75
 Potteboder, hollandske 1965 46
 Pottemagerværksted 1966 173
 Potteskår 1965 184
 »Prinsekoret« 1965 163, 167
 »Prinser« 1965 162-63, 167
 »Printz-Metal« 1965 53, 76
 Printzlau, Johannes, skolemester 1966
 33, 35, 39
 Prisreguleringskommissionen 1966 155
 Privilegier, Københavns 1965 26
 Proft, Henrik Christian Gotlieb, for-
 fatter og anmelder 1966 143, 146-
 48
 Prostituerede 1965 157, 178, 180
 Provisorierne 1964 93-94, 114, 132
 Præstegården i Gothersgade 1966 20
 Prøvestens Fort 1964 104-05, 119-25
 Pufendorf, Esaias, tysk-svensk rigs-
 historiograf 1964 73-75
 Pumpe, Hans, Hamborg 1964 64
 Pumpe, Hinrich, Hamborg 1964 64
 Pungmagere 1964 181-200
 Pædagogisk Selskab 1966 70
 »Pætræet« 1965 187-88
 Pätges, Johanne Luise, g. Heiberg,
 skuespillerinde 1965 118-27 1967
 141
 Pødiker 1966 23
 Pølsefabrik, folkekøkkenernes 1966
 161
 Qvistgaard, Emma Julie Adelaide
 1965 100
 Qvistgaard, Ivar, borgmester 1965
 108

REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1964-67

- Rabarberkvarteret 1965 154-76
 Raben, Peter, admiral 1966 27
 Rach, Johannes, maler 1966 83
 Raff, Anton, rådstueskriver, rådmand
 1965 73
 Rafn, se også Ravn
 Rafn, C. C., oldforsker 1965 111-12
Rafn, Erik, kontorchef, cand. jur.
 1966 141-54
 Rafn, Eyvind, redaktør 1965 195
 Ragekniv 1966 172
 Randulf, Enevold, Fr. III's informa-
 tor 1964 15
 Randulf, Niels, provst 1964 15
 Rantzau, Breide, statholder i Kbh.
 1964 60, 69
 Rantzau, Christian, rigsgreve, over-
 statholder 1964 73-74, 88
 Rantzau, Henrik, stiftamtmand 1964
 41
 Rantzausholm 1964 65
 Rasch, Claus, politimester 1964 40,
 195
Rasmussen, Albert, assistent 1965
 177-82
 Rasmussen, Elna, frue 1965 194
 Rasmussen, F. V., overlæge, dr. med.
 1967 110
 Rasmussen, Halfdan, forfatter 1965
 154 1966 185
Rasmussen, K. Winkel, prokurist
 1965 93-109
 Rasmussen, Kai, underarkivar 1964
 171
 Rasmussen, Rudolf, snedkermester
 1965 194
 Rasmussen, Sofus, anarkist 1966 183
 Raspe, Johan, brændevinsbrænder
 1967 101
 Ravn, Claus Iversen, byfoged 1965
 25-37
 Ravn, Søren Hansen, købmand 1964
 58-60
 Rebhun, Christian Cornelius, læge
 1966 110, 128
 Reedtz, Jørgen, til Barritskov og Ved-
 ø 1964 73-74
 Reedtz, Peder, kansler 1964 41
 Reformerte 1966 12-13
 Reformerte Kirke 1966 12-21
 Reiersen, Niels Lunde, fabrikem-
 bedsmand 1966 122
 Reimann, A. E., bankdirektør, borger-
 repræsentant 1967 119, 122-23
 Reiss, Benjamin Ephraim, kandestø-
 ber 1965 90 1967 90-103
 Reiss, Marie Cathrine, f. Klosias 1967
 103
 Reiss, Peter Benjamin, kandestøber
 1967 103
 Reklametryksager 1965 194
 Rekylkorps, Kjøbenhavns Skyttefor-
 enings 1964 102
 Remiser 1964 162
 Remsnidere 1964 181-200
 Restaurering af Geddes eleverede kort
 1964 164-80
 Revenfeldt, Ditlev, overkrigssekretær
 1966 28
 Reventlow, Conrad, storkansler 1964
 39, 64, 72
 Reventlow, Henning, amtmand 1964
 64
 Revisionskommissionen 1964 66
 Reybaz, Françoise Magdelaine, g.
 Baggesen 1965 100
 Rhed, Johan 1965 94
 Riegelsen, Hans, justitsråd 1966 101
 Riese, Kathrine, g. 1° m. Claus Iver-

REGISTER TIL ARBØGERNE 1964-67

- sen Ravn, 2° m. Klavs Sohn 1965
31
- Riis, Anne Catrine, forstanderinde
1966 49
- Rimkroniken 1967 23-24, 33, 77
- Rind, Hans Bull, skuespiller 1966 144,
153
- Ringbolt, Søren, tjener 1966 93
- Ritter, Johan Wilhelm, fysiker 1965
129
- Rittersdorff, Samuel, skoleholder 1966
47
- Robring, Herman 1964 52
- Rodsten, Jens, admiral 1964 41
- Rodsten, Marqvard, admiral 1964 41
- Rolighed 1965 141
- Rolofsen, Claus, guldsmed 1965 11,
13, 15, 17
- Rolufs, Jacob, Hamborg 1964 82
- Rosenberg, Christian, kunstmaler 1965
185-86
- Rosenblommen 1965 18
- Rosenborg Kaserne 1966 63
- Rosenepidemi 1965 133
- Rosenkrantz, Gunde, rigsråd 1965 31
- Rosenkrantz, Hille, g. m. Niels Trolle
1964 41
- Rosenmejer, Carl, kræmmer 1964 15-
16
- Rosenmejer, Margrethe, g. m. Hans
Mechlenbourg 1964 16
- Rossini, Gioachino, komponist 1966
141-54
- Rubin, Marcus, statistiker, historiker,
embedsmand 1967 130-32
- Rung, Henrik, komponist og synges-
mester 1965 122
- Rydårbogen 1967 23
- Ryge, Johan Christian, operasanger
1966 146
- Rüsensteen, Henrik, baron, officer
1964 65
- Rytterdistrikter 1966 26
- Røgind, *Sven*, docent, cand. polit.
1964 136-63
- Rømer, Ole, astronom, tekniker, fy-
siker 1965 48
- Rønne, Svend, konservator 1964 166
- Rordam, Valdemar, forfatter 1967
67-68
- Rådhuset 1965 40-42, 86, 199
- Råd- og Domhuset 1965 188
- Rådstuearkiv, Københavns 1966 7-11
- Rågård, påtænkt batteri i 1964 126
- Sadelmagere 1964 181-200
- Sadelmagerværksted 1965 201
- Sadolin, Hans, præst 1964 10
- de Saint-Germain, Claude Louis, gre-
ve, officer, hærorganisator 1966
49-52
- Salicath, Eddie, kunsthandler 1965
189
- Salmiak 1965 75
- Salpeter 1964 80 1965 75
- Salt 1964 10, 12, 14-15, 37-38, 46,
75
- Saltholm Batteri 1964 95, 105, 119-
25, 133
- Saltholm Flakfort 1964 95, 105, 119-
25, 133
- Saltkar 1965 74-75
- Saltkompagni 1964 10, 14-15, 37-38,
46
- Saly, Jacques-François-Joseph, billed-
hugger 1966 179
- Samsing, Rasmus, skipper 1965 31
- Sandersen, Anders, Husum 1964 206

REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1964-67

- Sandersen, Oluf, rådmand i Køge 1964 16
 Sandholt, Caroline Cecilie, f. Wivert 1965 100, 109
 Sandholt, Claus Hendrik Munk, premierløjtnant 1965 100, 108
 Sandstensfragmenter 1965 199
 Sankt, se under næste betydende ord
 Santesson, Carl Gustaf, læge 1965 142
 Sarroe, Carl G., driftsbestyrer for Folkekøkkenerne 1966 158
 Saxo, historieskriver 1967 7-82
 Scandia, Randers 1964 137, 147
 Schack, Hans, feltherre 1964 7-9, 13, 54, 74-76 1965 35
 Schall, Claus, kapelmester 1966 145-46
 Scharling, H. W., professor 1967 119
 Scheel, Hans Heinrich, generalløjtnant 1966 43
 Scheffer, Elisabeth, g. 1° m. Mads Pedersen Lerche, 2° m. Claus Rasch 1964 40
 Scheffer, Jacob Andersen, rådmand i Nyborg 1964 26
 Schlegel, Frederik, borgmester 1967 108, 110-15, 119, 134
 Schlegel, Regine, f. Olsen 1967 111
 Schmidt, Christian, notarius publicus, justitsråd 1966 134
 Schmidt, Florentine, f. Theilberg, lærerinde 1966 70
 Schmidt, Simon, hærarkivar 1966 33
 Schneider, Josefine, børnehjemsforstanderinde 1965 144
 Scholten, Anne Elisabeth, f. Thortsen 1965 95
 Schou, C. T. S., hofmedicus 1967 106
 Schou, Karl 1965 189
 Schousbølle, Seyer, forfatter 1967 78
 Schow, Thyge, lærer, præst 1966 66-67, 70
 Schram, Peter, operasanger, skuespiller 1965 145
 Schrøder, Abel, d. æ., billedskærer 1965 20
 Schroeder, Erling, sceneinstruktør, antikvitetshandler 1966 166, 176
 Schrøder, Johan Wilhelm, embedsmand, konferensråd 1966 43
 Schultz, J. H., assistent i Notarialkontoret 1965 95
 Schultz, Johann Abraham Peter, komponist, kapelmester 1966 150
 Schumacher, Peder, se Griffenfeld
 Schwartz, David, buntmager 1964 191
 Schwartzkopff, Jacob, jurist 1966 107, 115, 128-29
 Schønfeldt, Peter, kandestøber, oldermand 1965 81
 Sechsling 1966 51-52
 Seckman, Balthasar Jørgensen 1966 43
 Seefeld, Jørgen, til Visborggård 1964 32
 Segebergske kalkværk 1964 65
 Sehested, Christoffer, statsmand 1964 62
 Sehested, Hannibal, statsmand 1964 10, 19, 21, 23, 31, 45, 72, 74
 Sehested, Niels, amtmand 1964 38
 Seks Søstre 1965 186
 Selby, Sophie Eleonore, g. Bülow 1965 102-03
 Seletøj 1964 182, 184
 Selvbeskatning, frivillig 1964 94
 Semsberedere 1964 191-200
 Semsklæder 1964 184, 186, 195
 Sendrup, Charles, taksator 1965 188
 Sengetøj 1964 181

REGISTER TIL ARBØGERNE 1964-67

- Sennepskander 1965 75
 Seybeck, Christian Anton, prokurator
 1966 106, 128-34
 Siboni, Giuseppe, syngemester, sang-
 pædagog 1966 144-46, 150-51
 Siemsen, Hugo, læge 1967 165
 Signeter 1965 14-15, 52, 195
 Silke 1965 51
 Silkegade 5 1965 57, 64, 88
 Silkegade 7 1965 88-89
 Simonsen, Marie, barnepige 1967 161-
 68
 Sinding, frue 1965 100
 Sinding, Charlotte 1965 104
 Sivertsen, S., marskandiser 1965 101
 Sjællandske Krønike 1967 77
 Sjøberg, Andreas, handskemager 1964
 196
 Skall, Egil, overassistent 1965 46-92
 1967 88-104
 Skat 1967 112, 116
 Skedevand 1965 76
 Skibsfolksgade 1965 40-42
 Skidenstræde, se Krystalgade
 Skindarbejdere 1964 181-200
 Skindere 1964 181-200
 Skipperboderne 1965 42
 Skipperlauget 1965 8
 Sko 1965 199 1966 172
 Skoleorkester, Københavns Kommu-
 nes 1965 184
 Skoler, militære 1966 22-80
 Skomagere 1965 12
 Skovbatterierne 1964 104-05, 125
 Skovgaard, Hans 1965 18
 Skrædderlauget 1965 195
 Skytteforening, Kjøbenhavns 1964
 102
 Skyttekorps, Akademisk 1964 102
 Skød Kirke, Hovlbjerg hrd. 1965 35
 Skåle 1965 75
 Slagtervænget 1967 126
 Slavehandel 1964 62 1966 104-06
 Slesvig-holstenske regiment 1966 73-
 74
 Slesvigske Sten, fortet ved 1964 114-
 15
 Slot, Københavns 1965 199
 Slotsholmen 1965 199
 Slott-Møller, Harald, maler 1965 194
 Slukefterlinien, sporvejslinie 1964
 137-38, 144, 147, 152-54, 157, 162
 Smede 1965 10, 12, 14-15
 Smedelaug, Ystads 1964 184
 Smeltedigler 1965 19, 68, 72-73, 77
 Smelteovne 1965 19, 68
 Smeltepulvere 1965 73, 77-79, 82
 Smith, Mygind & Hüttemeyer 1964
 149
 Smør 1964 14, 35, 64
 Snaphaner 1964 55
 Snikler, Daniel 1965 31
 Socialdemokratiet 1964 94
 Soelberg, Søren Lyche, brygger 1966
 134
 Soetmann, Jacob Christoffer, guvernør
 1966 108
 Sohn, Claus, rådmand 1964 41 1965
 31
 Soldaters sold 1966 41
 Solen, omnibus 1964 158
 Solrød Kirke 1965 17
 Sommerfeldt, E. J., oberstløjtnant
 1964 96
 Sonesdatter, Kirsten, g. 1° m. Thor
 Andersen, 2° m. Hans Jørgensen
 1964 23
 Sophie Amalie, dronning, 1964 8, 48,
 73-74

REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1964-67

- Sorte Hest-linien, sporvejslinie 1964
141, 144, 162
- Spandhammer 1965 14
- Spansk salt 1965 76
- Speauter 1965 50
- von Speckhahn, Frans Eberhard, amt-
mand 1964 62
- Spelter 1965 50 1967 92
- Spengler, Lorentz, kunstdrejer 1967
103-04
- Sperring, Otto, historiker og arkæolog
1967 48
- Sperring, Otto, læge 1964 47, 69
- Spialter 1967 92
- Spiauter 1965 50
- Spiljagter 1965 33
- Spisesale 1966 155-64
- Spodsbjerg, batteri 1964 130
- Sponneck, Georg Wilhelm v. Hedwi-
ger, rigsgreve, general 1966 43
- Spontini, Gasparo, generalmusikdirek-
tør 1966 153
- Sporveje 1964 136-63
- Sporvejsselskab, Københavns 1964
136, 141, 148, 156-57, 161-62
1965 147-48
- Sporvejstjenestemændenes samarbei-
dende Klubber 1965 148
- Sporvognsremiser 1964 162
- Spydglans 1965 76
- Spærhorn 1965 12, 19
- Spølkummer 1965 75
- Stabel 1964 37
- Stadsarkiv, Københavns 1966 7-11
- Stadsretter 1965 26
- Stalde for sporvognshestene 1964 161-62
- Stamlinien, Frb. Runddel-Østerbro,
sporvejslinie 1964 138-39, 144-47,
150-55
- Statistisk kontor 1967 130-31
- Statslån 1964 37
- Steenberg, Jan, redaktør, dr. phil.
1966 12-21
- Steenstrup, Johannes, historiker 1967
65, 73-74
- van Steenwinckel, Hans, arkitekt, bil-
ledhugger 1965 31
- Steffens, Heinrich, guldsmed 1965 11,
13
- Stegelborg 1967 31
- Stehag Kirke, Onsjø hrd., Skåne 1967
80
- Steinkuhl, Anne, g. m. Søren Laurid-
sen 1964 50, 53
- Steinkuhl, Christopher, kancellisekre-
tær 1964 49
- Steinkuhl, Herman 1964 52-53
- Steinkuhl, Johan, bogholder i Rente-
kammeret 1964 14, 46-53, 56, 62,
64, 85
- Stemann, Christian Ludvig, konfe-
rensråd 1966 58
- Stempler 1965 16-18, 48, 59
- Stentøj 1966 172
- Stevin, Simon, byplanteoretiker 1965
44
- Stevns, Niels Larsen, maler 1967 81
- Stichmand, Johan, guldsmed 1965 34
- Stikkel 1965 15
- Stilling, Harald, arkitekt 1965 141-42
- Stjernqvist, Henry, formand for bor-
gerrepræsentationen, kontorchef,
cand. polit. 1965 194 1966 181-89,
190
- Stochmund, Volrath, oberstløjtnant
1964 64
- Stockholms Sjukhem 1965 143
- Stokhuset 1966 76
- Stokhusgade 3 1966 75
- Storck, H. B., arkitekt 1965 189

REGISTER TIL ARBØGERNE 1964-67

- Store Kongensgade 31 1966 60
 Store Kongensgade 108 1966 53-57
 Store Kongensgades Fajancefabrik
 1965 200-01 1966 166, 169
 Strandgade 44 1966 61, 63
 Strandvejens Dampsporvejs-Selskab
 1964 136
 Strickers Batteri 1964 119-25
 Strikkeskole 1966 47
 Strøglinien, sporvejslinie 1964 144-47,
 157
Strømstad, Poul, museumsinspektør,
 cand. mag. 1964 172, 181-200
 Studehandel 1964 7-8, 14, 19, 67
 Stürup, Lauritz Frederik, undervis-
 ningsinspektør, cand. theol. 1966
 75
 Stæhr-Olsen, Fritz, maler 1965 186
 Støbeforme 1965 19, 58, 61-63, 73,
 80-81
 Støbning 1965 19, 73-74, 80-81
 von Stöcken, Hans Henrich, envoyé
 1966 82
 Støvlet-Cathrine 1965 191
 Suben 1964 184, 192
 Subsidier, hollandske 1964 12, 16,
 34-36, 51
 Subsidier, spanske 1964 82
 Suhm, P. F., historiker 1967 47-50,
 54, 73
 Suhmsgade, folkekøkken i 1966 160
 Sukker 1964 75 1966 119-22
 Sukkerhus, Helsingørgades 1965 177-
 82
 Sukkerhusarbejdernes Fagforening
 1965 195
 Sukkerraffinaderi 1964 37-38, 47, 51,
 62
 Sukkerskeer 1965 75
 Sukkertænger 1965 75
 Sundbylinien, sporvejslinie 1964 141,
 144-46, 150-51
 Suppeskåle 1965 75
 Svalekar 1965 19
 Svane, Hans, teolog 1964 28, 49, 64
 Svovl 1965 76
 Svovlantimon 1965 76
 Sværdfe gere, Svendborgs 1964 182
 Sygehjem, Københavns 1965 141, 144
 Sygepleje 1967 113, 123
 Sygeplejeforeningers Hjælpe- og Al-
 derdomssparekasse, Danske 1965
 147
 Sygeplejerindeforeningen 1965 147
 Sygeplejersker 1965 148-50
 Syrevogne (akkumulatordrevne spor-
 vogne) 1964 138-39
 Sæbe 1964 67-68, 75, 87
 Søbøtker, Andreas, skrædder 1964 34
 Sødring, Julie, skuespillerinde 1965
 118
 Søkvæsthuset 1966 31, 33-34, 57
 Sølverglød 1965 76
 Sølvadelinien, sporvejslinie 1964 141,
 144-45, 156
 Sølvgadens Sporvejs selskab 1964 140,
 143, 147, 156, 162
 Sølvgades Kaserne 1966 54, 57, 59-
 60, 63
 Søndre Militaire Skole 1966 48, 60,
 63
 Sørensdatter Hellekande Lindberg,
 Else, g. m. Anders Jacobsen 1966
 88
 Sørensen, C. F., borgerrepræsentant
 1966 157
 Sørensen, Hans, borgmester 1964 21,
 62, 73-74
 Sørensen, Jørgen 1964 57
 Søsling 1966 51

REGISTER TIL ARBØGERNE 1964-67

- Søstædernes kandestøbere 1965 89
 Saabye, Jørgen, strandkontrollør 1965
 101
- Tagpaparbejdernes Fagforening 1965
 195
- Talg 1964 35
- Tallerkener 1965 58, 74-75, 80-81
- Tancred, opera 1966 141-54
- Tapeter 1965 201
- Tartari 1965 76
- Taskemagere 1964 181-200
- Te 1965 51
- Tegner, Rudolph, billedhugger 1965
 131
- Telegrafvæsen 1967 106
- Tengnagel, Anna Elisabeth Fabritius,
 g. Iselin 1967 100, 104
- Tengnagel, Rosalie Fabritius, g. Lind-
 holm 1965 107
- Tepotter 1965 58, 75
- Tersling, Margrethe, g. Feddersen
 1965 103, 107
- Teskeer 1965 75
- Texeira, Emmanuel, bankier 1964 70
- Theilberg, Florentine, g. Schmidt, læ-
 rerinde 1966 70
- Thomassen, Thomas, renteskriver
 1964 52
- Thomsen, Julius, professor, borgerre-
 præsentant 1967 116, 122, 130
- Thorsen, Anders 1964 23
- Thortsen, Anne Elisabeth, g. Scholten
 1965 95
- Thortsen, Thomas Peter, chef for Ge-
 neraloldkammer- og Kommerce-
 kollegiets Handels- og Konsulatkon-
 tor 1965 94
- Thorvaldsens Museum 1967 113
- Thronsdatter, Barbara, g.m. råd-
 mand i Odense Villum Lucassen
 1964 18
- Thune, C. E., grosserer, borgerrepræ-
 sentant 1967 122-23
- Thuresen, Frederik, stadshauptmand
 1964 14, 47, 49
- Tietgen, C. F., bankdirektør 1964
 136, 138 1967 106
- Tillisch, F., embedsmand, politiker
 1965 122
- Tin 1965 46-92 1967 88-104
- Tinfabrik, Den engelske 1965 46-92
 1967 88-104
- Tinghøj Batteri 1964 104-05, 108-18
- Titan 1964 149
- Tivoli 1965 183
- Tjære 1965 76, 78
- Tocqué, Louis, maler 1966 179
- Todde, Lassæ 1964 182
- Tombak 1965 55
- Toppe 1965 201
- Trampe, Frantz Joachim, officer 1964
 54
- Tranum, Ane, g. Mygind 1965 106
- Trekroner Fort 1964 104-05, 119-25
- Trellund, Evert, købmand 1964 69
- Trellund, Find Nielsen, borgmester
 1964 12, 14, 31-32, 46, 48
- Trellund, Jonas Jensen, købmand
 1964 10, 12, 64, 69
- Trellund, Peder, Kalundborg 1964 21
- Trier, Herman, politiker 1966 8
- Troelsen, Ole, hallandsk karl 1964
 202-03
- Trolle, Mette, g. m. Jørgen Reedtz
 1964 74
- Trolle, Niels, statholder i Norge, rigs-
 viceadmiral 1964 41, 70
- Trommesalen 1967 128

REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1964-67

- Tryllefløjten, opera 1966 149
 Trækpotter 1965 75
 Trøner, Strange, medlem af de 32 mænd 1964 36, 83
 Tscherning, Paul, generalauditor 1964 63
 Tunestillingen 1964 129-31, 134
 Turø 1964 66
 Tutenage 1965 46-92 1967 92
 Tuxen, Lorens, hofmønsterskriver 1964 34
 Tuxen & Hammerich 1964 149
 Tværlinien, sporvejslinie 1964 155
 Tyvagtige Skade, Den, opera 1966 148, 151
 Tøgehuus Gade 1965 40-42
 Tøjhuset 1965 40-42
 Tårnbæk Fort 1964 104-05, 108-25, 133
- Udgravning i Store Kongensgade-Fabrikens tomt 1966 166, 169
 Udstillingen 1888 1964 148
 Udvidelsesprojekt til Kbh. fra 1600-tallets beg. 1965 38-45
 Uldall, Kai, museumsinspektør 1966 166
 Ulfeldt, Corfitz, rigshofmester 1964 27-30, 61, 72-73, 88 1965 31
 Ulfeldt, Corfitz, til Mattrup 1964 38
 Ulriksholm, gods 1964 82
 Unger, Dorthe, enke efter J. C. Jönsch 1965 84
 Urup, Axel, general 1965 33
 Utterslev Mose 1964 100, 104-05, 110
- Valbylinien, sporvejslinie 1964 142, 144-45, 151, 154, 162
- Waldpurger, Joachim, slotsfoged 1964 62
 Valkendorf, Christoffer, rigshofmester 1964 60, 86-87
 Wallensbech, Henrik Madsen, præst 1965 34-35
 Vallensbæk Kirke 1965 17
 Wan-Li-skål 1965 23
 Vandværk 1967 120
 Vangede Batteri 1964 104-05, 108-18
 Vanter 1965 201
 Warburg & Wessely, firma 1966 112-13, 115
 Varemagasin, Det militære 1966 58-59
 Wasserschlebe, Joachim, deputeret 1966 179
 Vedel, Anders Sørensen, historiker 1967 24-29, 78
 Vederloven 1967 9, 71
 Wegener, C. F., gehejmearkivar 1965 113
 Wegener, Coelestin Hinrich, underofficer 1966 47
 Weibull, Curt, professor, fil. d:r 1967 69-70, 72, 78
 Weibull, Lauritz Ulrich Absalon, historiker 1967 72-74, 78
 Weikop, Ove, borgmester 1964 174
 Weinmann & Blad, firma 1966 135
 Weinmann, Fridrich, amtsforvalter, kancelliråd 1966 88
 Weinmann, Margrethe Elisabeth, g. 1° Jacobsen, 2° Ernst 1966 86, 110-11
 Weinmann, Margrethe Elisabeth, fabrikant 1966 88, 91, 93, 134-35
 Velfærdsudvalget 1966 156
 Wendal, Kield, grosserer 1965 64
 Venstre 1964 94

REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1964-67

- Werlauff, E. C., overbibliotekar 1965
 111-13, 116
 Wessely & Warburg, firma 1966 112-
 13, 115
 Vestenceinten 1964 96-108, 128
 Vesterport 1964 205
 Vestervoldgades Skole, forening 1965
 195
 Vestindien, handel på 1966 104-34
 Vestindiske Kompagni 1964 37-45
 1965 61, 87-88
 Vestre Militaire Skole 1966 33, 35
 von Vett, Wilhelm, løjtnant 1965 115
 Weyse, C. E. F., komponist 1966 148
 Vibe, Mikkell, borgmester 1964 60
 Vibholmstillingen 1964 104-05
 Wiborg, Laurentius, fuldmægtig 1965
 96
 Widt, Johan, fyrbøder 1964 63
 Wiedewelt, Johannes, billedhugger
 1967 81
 Wiehe, Michael, skuespiller 1965 120
 Vifter 1965 201
 Viktoria, omnibus 1964 158
 Wildersgade 59 1966 61, 63
 Vilhelm, abbed, hans kronike 1967
 20
 Wille, Hans Jørgen, lærer 1966 70,
 72-73
 Villumsen, Hans, generalproviantme-
 ster 1964 16-23, 28, 31, 80
 Villumsen, Lucas 1964 18
 Winandtz, Abraham, Amsterdam 1964
 80
 Winandtz, Abraham, hans enke Chri-
 stina 1964 80-81
 Vind-Frijs, C. E. Krag-Juel-, lens-
 greve 1967 106
 Windberg, Andreas, handskemager
 1964 195
 Vinduesglas 1965 202
 Winkel Horn, Fr., litteraturhistoriker
 1967 78
 Vintappersøen 1964 115
 Vinterberg, Fr., mundskænk 1964 34
 Winther, Christian Michael, rådstue-
 arkivar, jurist 1966 7
 Winther, Rasmus Pedersen, præst
 1964 81
 von der Wisch, Fr., hofråd 1964 62
 Vismut 1965 76, 78
 With, Oluf Pedersen, købmand 1964
 43
 Witte, Claus, guldsmed 1965 11, 13,
 17
 Wivet, Caroline Cecilie, g. Sandholt
 1965 100, 109
 Wivet, P. B., højesteretsadvokat 1965
 103
 Vodroffslund 1965 192
 Vogelius, Peder, præst 1967 45-46,
 66-67
 Vogelsang, C. R., maler 1965 187
 Voigt, J. J., stadsingeniør 1966 157
 Volde, Københavns 1964 90-135
 Wolder, Kai, se Rasmussen, Kai
 Voldmøller 1965 189
 Wolf, Andreas, handelsmand 1964 58
 Worm, Christian, biskop 1966 25, 27-
 28, 42
 Wulff, Jochum, kræmmer 1964 13
 Würger, Joachim, Lübeck 1964 7
 Værkbrædt 1965 19
 Wöldike, Mogens, kapelmester 1965
 184
 Våbenforbud 1964 55
 Ystads guldsmede 1965 12, 14-15
 Utterich, Knud Kristian, kaptajn
 1966 58

REGISTER TIL ARBØGERNE 1964-67

- Zahle, ministeriet 1964 131
 Zeuthen, A., institutbestyrerinde 1965
 103
 Zieler, Mogens, maler 1966 161, 163
 Zink 1965 46-92 1967 92
- Aegidius Loidt 1965 18
- Øffre Bürsgade 1965 40-42
 Oehlenschläger, Adam, digter 1965
 192-93 1966 149-51 1967 50-51
 Øjen, glarmester 1966 186-87
 Øjen, Anette 1966 186
 Øjen, August Heinrich 1966 186
 Øksnehandel 1964 7-8, 14, 19, 67
 Øllgaard, C. K., borgmester 1964 156
- Øltakst 1964 39
 Øresundshospitalet 1967 126-27
 Ørholm, gods 1964 80
 Ørsted, Anders Sandøe, statsmand,
 retslærd 1966 72
 Ørsted, H. C., fysiker 1965 129, 132
 Örtzen, Joachim 1964 74
 Østergade 22 1966 82-85, 90-95, 98,
 101, 134
 Østersøiske og guineiske Handelssel-
 skab 1966 57, 59
 Østervold, møller på 1965 189
 Østre Militaire Skole 1966 35, 60
- Aagesen, Niels, købmand 1964 52
 Ålekistehuset v. Damhussøen 1965 191

Rettelse.

Side 178, linie 2 fra neden: improviseret, læs inspireret.

